

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

**MEDIÁLNÍ A TEXTUÁLNÍ
ASPEKTY HYPERTEXTU**

Disertační práce

Mgr. Petra Chvojková

Školitel:
Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.

Olomouc 2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou disertační práci vypracovala samostatně s použitím citovaných a v seznamu literatury uvedených zdrojů.

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat svému školiteli prof. Janu Kořenskému za trpělivost a vstřícnost vůči tématu a za cenné rady ohledně možností jeho uchopení.

M. děkuji za všechny diskuse, připomínky a veškerou pomoc a podporu.

V neposlední řadě patří dík i mé rodině za pochopení, vstřícnost a podporu.

Součástí poděkování je netradičně i omluva všem domácím lesům i amazonským pralesům za tištění dílčích verzí této práce, potřebu čehož si zdůvodňuji především tím, že stále ještě patřím ke generaci, která se učila číst v době, kdy hypertexty byly jenom na papíře či jen okrajovou experimentální počítačovou záležitostí.

O hypertextu nehypertextuálně

Vzhledem k tématu této práce a povaze předmětu zkoumání se přímo nabízelo strukturovat tento text hypertextově, a to i v rámci papírové verze, podobně jako to učinil jeden z nejvýznamnějších teoretiků hypertextu na poli mediální teorie Jay David Bolter ve své knize *Writing space* (1991). Ta sice vyšla jen v tištěné podobě, Bolter se však v souvislosti s jejím tématem pokusil zakomponovat do textu co nejvíce hypertextových odkazů. Podobně monografie jednoho z nejznámějších a nejcitovanějších teoretiků Paula Landowa *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology* (1991) je kromě tištěné podoby k dispozici také v online verzi ve formě elektronického hypertextu. Stejně tak se nabízelo alespoň elektronickou verzi textu propojit aktivními hyperlinky, podobně jako to učinil ve disertační práci s názvem *Hypertext Semiotics in the Commercialized Internet* Moritz Neumüller (2001).

Navzdory těmto „pokušením“, jež téma vyvolává, zůstane hypertext pouze objektem zkoumání, nikoliv formou či metodou této práce. I konvenční forma však z povahy žánru odborného textu vykazuje určité inherentní rysy *hypertextovosti*, jak bude v textu samém opakovaně ilustrováno.

OBSAH

OBSAH.....	5
ABSTRACT.....	6
ÚVODEM.....	7
0.1 Cíle práce	8
0.2 Struktura textu	10
1. PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ HYPERTEXTU	13
1.1 Počátky zkoumání hypertextu.....	17
1.1.1 Vannevar Bush a Memex.....	18
1.1.2 Theodor Nelson a Xanaduspace	19
1.1.3 Shrnutí.....	22
1.2 Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání.....	23
1.2.1 Vymezení autonomní oblasti studií hypertextu.....	24
1.2.2 Institucionální zázemí zkoumání hypertextu	25
1.2.3 Témata studií hypertextu.....	26
1.3 Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd.....	29
1.3.1 Zkoumání hypertextu na poli humanitních a sociálních věd	30
1.3.2 První humanitněvědné konceptualizace hypertextu	31
1.3.3 Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu	38
1.3.4 Shrnutí.....	41
1.4 Hypertext na poli tzv. studií nových médií.....	42
1.4.1 V zajetí technologického determinismu.....	47
1.5 Hypertext jako téma v zavedených humanitních a sociálních vědách	50
1.5.1 Zkoumání hypertextu v literární vědě	53
1.5.2 Zkoumání hypertextu v lingvistice	61
1.6 Hypertext optikou sémiotiky	64
1.6.1 Vybrané sémiotické přístupy	66
1.6.2 Sémiotika optikou teoretiků hypertextu.....	69
1.7 Přístup k hypertextu v této práci	71
2. KONCEPTUALIZACE HYPERTEXTU	75
2.1 Významy pojmu hypertext v komunikačně-sémiotickém smyslu.....	78
2.1.1 Hypertext jako technologie	80
2.1.2 Hypertext jako model mysli.....	82
2.1.3 Hypertext jako (globální) hypertextový systém	84
2.1.4 Hypertext jako typ textu (tj. jako rezultat procesu produkce).....	88
2.1.5 Hypertext jako nelineární psaní (akt produkce)	92
2.1.6 Hypertext jako zvláštní recepční strategie.....	96
2.1.7 Vymezení hypertextu v této práci	97
2.2. Hypertext jako typ textu	98
2.2.1. Text – základní vymezení pojmu.....	101
2.2.2 Textově strukturní aspekty hypertextu	111
2.3. Elektronický hypertext.....	118
2.3.1 Vymezení elektronického hypertextu.....	122
2.3.2 Specifika elektronického hypertextu	132
2.4. Hypertext z pohledu recepce	144
ZÁVĚREM.....	147
LITERATURA.....	150

ABSTRACT

MEDIA AND TEXTUAL ASPECTS OF HYPERTEXT

The aim of this thesis is to characterize medial and textual aspects of the phenomenon commonly labelled by the term hypertext. The first part of this thesis focuses on mapping of key conceptualizations of hypertext that form the starting point and theoretical framework for research into hypertext in terms of text and media technology. It turned out that in case of this research topic classifying of relevant conceptualizations is pivotal for the understanding why hypertext has not yet become an established term in terminology of selected disciplines of science and humanities (ranging from computer science to linguistics, literary criticism and semiotics).

The core of this thesis lies in the description of how hypertext functions from the point of view of textual production: that means understanding of hypertext as a writerly activity as well as a specific type of text. Within this meaning hypertext is not only understood as electronic digital form bound to the medium of computer but also as a type of textual production that is found in traditional media technologies such as in book (or in print in general) and partly also in theatre, film and television. Textual features of hypertext inherent to all kinds of this nonlinear production will be outlined.

The following part of this thesis deals with the specifics of electronic hypertext as the most common form of nonlinear textual production. However, even this specific type of hypertext does not represent one clearly identifiable textual form but a whole range of textual forms that can be perceived on the scale ranging from "true" hypertexts (for example literary and educational hypertexts) to hypertext encyclopedic forms and marginal, rather linear structured texts that only partly display features of (a) nonlinear writing. The role of the computer technology in these processes and ways of defining of textuality of these textual types are also discussed and the question of whether it is possible to separate true textual features from the technological ones and alternatively whether new textual qualities brought about by computer technology should be considered of whether computer technology only accelerated and intensified these communicative and semiotic processes.

Subsequently I attempt to verify whether the current terminology for the analysis of nonlinear textual forms is appropriate in the case of electronic textuality, alternatively whether the computer medium demands reconceptualization of the terminology. Last part of this thesis is concerned with the issue of textual perception that deals with the understanding of hypertext as textual principle that can be inherent to linear texts.

Finally it is suggested that these texts can be read in nonlinear fashion that means that reading strategies is not dependent on textual forms as many theoreticians have been supposing. In this context, the opposite has been confirmed: it is the reader who decides upon how particular texts will be read depending on variety of factors (the reader's goals, reader's knowledge of the topic and expectations and many others).

ÚVODEM

Byť řada teoretiků považuje dnes téma *hypertext* už za uzavřenou kapitolu spadající především do historie studií tzv. „nových“ médií (Lister a kol. 2003), přesto je v tomto konceptu dodnes spatřován určitý výzkumný potenciál, zejména díky všudypřítomné rozšířenosti internetu (resp. World Wide Webu) jakožto globální sítě, která se na první pohled zdá být splněným snem o ideálních hypertextech, jak je modelovali první teoretikové hypertextu ve čtyřicátých letech dvacátého století.

I když je produkce na téma hypertext na poli humanitních a společenských disciplín¹ relativně pestrá,² přesto se tomuto konceptu doposud nedostalo hlubšího propracování³ a navzdory kvantitě nejrůznějších studií na toto téma zůstává nadále, nejen v lingvistických a literárních vědách, jen „fluktující“ výrazem. Navíc se tento pojem stal i určitou interpretační zkratkou pro postižení nových jevů souvisejících s nástupem elektronických technologií, je vnímán jako určité „zaklínadlo“ interaktivity, „symbol“ osvobození čtenáře ze „spárů“ lineárně uspořádaného textu. Rovněž je hypertext často vnímán pouze jako synonymum WWW sítě, a to nejen v kontextech laických, ale nezdá se i v akademických kruzích.

Svého času, tj. zejména na konci osmdesátých let, budila problematika hypertextu řadu kontroverzních diskusí i na poli informatiky, kde byla nejprve tematizována.⁴ Kontroverznost tématu hypertextu ve své době symptomaticky asi nejlépe vyzdvihuje název přednášky Normana Meyrowitze (1991: 287), kterou pronesl na konferenci

¹ V této práci bude rámcově respektováno „tradiční“ dělení věd na humanitní a sociální. Třetí, pro téma podstatnou skupinu věd pak bude představovat kategorie technických disciplín (ne-humanitních a ne-sociálních), kterou je v daném kontextu míněn především soubor „věd o počítačích“ (často souhrnně označovaných jako *computer science*). I když tato práce nesleduje primárně poznatky těchto věd, přesto je v odůvodněných případech třeba přihlížet i k poznatkům z této oblasti, neboť tyto vědy ovlivnily v mnoha směrech diskusi o hypertextu na poli věd humanitních a sociálních. (srov. Volek 2004; Ochrana 2009)

² Termín hypertext má ostatně i své vlastní heslo v *Encyklopedickém slovníku češtiny*, kde je vymezen jako výraz pro označení „*nelineárního způsobu organizace textu při počítačovém zpracování optických i zvukových informací*“ (Nekula – Karlík – Pleskalová 2004: 172).

³ Jak konstatuje i Jay David Bolter (2004: 20). Za jistou rehabilitaci konceptu hypertextu na poli lingvistiky lze považovat studie z německé větve textové lingvistiky (srov. např. Jucker 2002).

⁴ V roce 1990 sestavil Michael Knee anotovanou bibliografii textů o hypertextu a hypermédiích z oblasti vědy a technologie, která obsahuje celkem 497 položek a pokrývá studie z dané oblasti publikované do roku 1989. Obsahuje klíčové publikace, články, vědecké příspěvky a ERIC dokumenty. Jedná se o nejpodrobnější bibliografii k hypertextu na poli technických věd. (viz Atkinson – Knee 1990).

věnované k hypertextu v roce 1989 a v níž si položil sugestivní ironickou rétorickou otázku: „*Hypertext – Does it reduce cholersterol, too?*“⁵

Tato práce si klade za cíl mj. přispět k hlubšímu pojmovému ukotvení konceptu hypertextu na poli humanitních a sociálních věd, odkrýt původní kontexty, ve kterých byl tento výraz používán, a pokusit se odpovědět na otázku, proč a jak došlo k takové pojmové devalvaci tohoto konceptu a proč nebyl tento koncept dosud naplno integrován do systému humanitních a společenských věd.

0.1 Cíle práce

Hlavním cílem práce je popsat textuální a mediální aspekty objektu nazývaného tradičně jako *hypertext*. Vzhledem k pojmové neukotvenosti a konceptuální devalvaci tohoto pojmu v rámci humanitních a sociálních věd bude nutné nejdříve zmapovat a rámcově nastínit nejdůležitější přístupy k hypertextu z pozic různých vědních disciplín a tím docílit alespoň částečného terminologického a konceptuálního vyjasnění.

Tento cíl práce vyvstal po důkladné rešerši zdrojů, kdy se ukázalo, že i na poli humanitních a sociálních věd doposud chybí pevné a komunitou alespoň rámcově uznávané vymezení hypertextu a že ani v rámci jedné disciplíny (např. lingvistiky) není hypertext definován jednotně a konzistentně. Z tohoto zjištění vzešla potřeba nejdříve nastínit rámcově původní kontexty konceptualizace hypertextu, neboť předběžný průzkum na poli lingvistiky a literární vědy ukázal, že koncept hypertextu byl často pouze mechanicky přejímán od prvních kybernetiků, ale již nedošlo k potřebné rekonceptualizaci a ukotvení, v důsledku čehož je tento pojem stále užíván velmi vágně (pouhé odkazování se na koncepty kybernetických „otců zakladatelů“ lze jen stěží považovat za pokus o pojmové ukotvení v dané oblasti).

Zmapování klíčových přístupů tedy nebude samoučelné, neboť si klade mj. za cíl rozkrýt i nepřehledný stav dnešního stavu bádání o hypertextu, kdy sice na jedné straně existuje mezi badateli napříč obory obecné povědomí o tom, co je to hypertext a jaké má textové (či mediální) vlastnosti, při bližším pohledu však tento výraz často označuje

⁵ Tímto svým příspěvkem chtěl upozornit právě na nekritický přístup k problematice hypertextu, který byl v té době velmi rozšířený. (Meyrowitz 1991: 287)
Srov. též podkapitola 1.2.1 *Vymezení autonomní oblasti studií hypertextu*.

různé formy elektronických textů, které mají jen některé, spíše formální znaky hypertextu.

Úzce navazujícím cílem pak bude představit významná chápání hypertextu, a to bez apriorní závislosti na vývoji v oblasti počítačových technologií, tj. chápání hypertextu jako technologie svého druhu, dále hypertext jako model mysli, hypertext jako (globální) hypertextový systém, hypertext jako typ textu, hypertext jako nelineární psaní a hypertext jako zvláštní recepční strategie.

Dalším cílem bude charakterizovat hypertext jako typ textu (v širším slova smyslu) a zaměřit se na to, jak je hypertext jako text konceptualizován. Východisko bude tvořit popis hypertextu jako textové struktury svého druhu a budou popsány příklady strukturních hypertextů v různých mediálních formách.

V návaznosti na to se práce pokusí postihnout textuální a mediální aspekty elektronického hypertextu. Vzhledem k dynamické povaze různých forem elektronických hypertextů bude analyzováno, zda je možné vymezit elektronický hypertext také z hlediska jeho strukturních aspektů, jako je tomu v případě jiných mediálních forem, případně zda je třeba hledat jiné způsoby konceptualizace, které by reflektovaly více specifika elektronického hypertextu.

Posledním cílem pak bude alespoň rámcově nastínit možnosti zkoumání hypertextu z pohledu recepce. Problematika recepce hypertextových komunikátů nebyla doposud systematicky rozpracována, cílem tedy bude tedy rámcově nastínit stav poznání v této oblasti a načrtnout hlavní oblasti, které by bylo vhodné zkoumat.

V předkládaném textu tak nepůjde o pouhý „výčet“ poznatků, konceptů a pojmů z různých disciplín a konceptuálních soustav, které se zabývají hypertextem (či s pojmem hypertext pracují), ale o hledání společné konceptuální základny těchto pojmů v hypersémiotickém smyslu. A to z toho důvodu, aby bylo možné především vysvětlit specifika hypertextu jako textového typu a to, jak daný text ovlivňuje přítomnost média (ve smyslu technologie).

0.2 Struktura textu

Naplnění uvedených cílů je podřízena i struktura textu.

Kapitola 1 představuje rámcový přehled klíčových konceptualizací hypertextu v různých vědeckých pojmových soustavách: od prvních uchopení problematiky hypertextu na poli teorie umělé inteligence, přes přístup k hypertextu v kontextu počítačových věd (informatiky) až po konceptualizaci hypertextu ve vybraných humanitních a sociálních vědách. Cílem těchto pasáží však nebude podat detailní historii zkoumání předmětu hypertext v jednotlivých etapách, ani hodnotit význam konkrétních příspěvků z dnešního pohledu, ale nastínit ty konceptualizace hypertextu, které se objevují i v současných jeho chápáních, tj. ta vymezení, v nichž je možné dohledat stopy významových konotací původního chápání.

V první řadě tak půjde o nastínění kořenů konceptualizace hypertextu na poli teorie umělé inteligence a kybernetiky⁶ v době (přibližně od čtyřicátých let dvacátého století), kdy byl hypertext pouze teoretickým konceptem pro „virtuální“ úložiště dat uspořádaná asociativně (kapitola 1.1). Sama myšlenka hypertextu je samozřejmě starší, tato první tematizace hypertextu však pomůže pochopit navazující konceptualizaci na poli informatiky⁷ a způsob, jakým bylo toto téma pojednáváno dále.

Následně bude popsán vznik relativně samostatného pole transdisciplinárních *studií hypertextu* a budou uvedena jeho specifika (podkapitoly 1.2 a 1.3). Důraz bude kladen především na větev orientovanou do pole humanitních věd, která představuje důležité východisko pro další konceptualizace v „tradičních“ disciplínách. Podkapitola 1.4 pak bude popisovat uchopení hypertextu na poli *studií nových médií*, kdy je téma zařazeno do kontextu zkoumání nových komunikačních a informačních technologií.

⁶ Slovo *kubernites* (κυβερνήτης) pochází z řečtiny a znamená řídit. Za zakladatele kybernetiky je považován Norbert Wiener, který ji vymezil jako vědu zabývající se obecnými principy řízení a přenosu informací v živých organismech a ve strojích (srov. Nöth 1990: 172). Považoval ji přitom „za obor, který sloučí studium komunikace a řízení i studium lidí a strojů“ (srov. Gleick 2013: 160).

⁷ V češtině se vžil označení informatika, v anglosaských zemích se používá výraz *computer science* (srov. Gleick 2013: 13). Termínem *computer sciences* je označován soubor vědeckých disciplín, které se zabývají technologiemi, a tedy i hypertextem ve významu hypermédiu z hlediska technologického a technicistního (viz dále). Úzce souvisejícím oborem je výzkum tzv. *human-computer interaction*, známý též pod označením *HCI research*. V této práci bude dále užíváno tradičního výrazu *informatika* coby překladu pro označení *computer science*, byť tento pojem má v češtině konotace související spíše s praxí a užíváním počítačů, než s teoretickou konceptualizací vědy o počítačích, a také se nejedná o zcela přesný překlad, bude vzhledem k jeho užívání v češtině používán jako termín (srov. Horáková 2013). Paralelně se nabízí i označení *teoretická informatika*, nebo přímý překlad *počítačová věda*. Detailní vymezení informatiky, resp. „computer science“, je však mimo rámec této práce. (Srov. k tomu např. Denning 2005; dále např. *Encyclopedia of Computer Science* 2000).

V další části (podkapitola 1.5) bude popsáno zapojování konceptu hypertextu (a pojmů příbuzných) do systémů vybraných „tradičních“ humanitních a společenských věd, především literární vědy a lingvistiky.⁸ Sémiotický přístup, který by logicky spadl do této kapitoly, bude pro svou složitost a komplexnost vyčleněn zvlášť (podkapitola 1.6), přičemž v jeho rámci budou rozlišeny dvě linie. V první řadě bude sledována konceptualizace elektronického hypertextu na poli vlastní sémiotiky, včetně pomezí disciplín ze sémiotiky vycházejících, které užívají klasický sémiotický aparát pro analýzu fungování elektronického hypertextu (kybersémiotika a multimodální přístupy). Druhou linií pak bude tvořit recepce sémiotiky u vybraných badatelů zkoumajících hypertext, z nichž řada vnímala důležitost sémiotiky pro analýzu hypertextu⁹, zároveň však způsob recepce sémiotiky těmito teoretiky lze považovat minimálně za diskutabilní. V závěru bude následně vymezen přístup k hypertextu, jež bude zaujat v předkládané práci (podkapitola 1.7).

Opět nepůjde o detailní sepsání historie zkoumání hypertextu, neboť odborná literatura k problematice hypertextu je velmi rozsáhlá (a nepřehledná) a navíc tato historie již velmi dobře zmapována.¹⁰ Cílem následujících pasáží tedy nebude sledovat všechny konceptualizace, ale pouze ty, které jsou relevantní pro pochopení toho, jakým způsobem a v jakém kontextu byl tento fenomén vymezován a jaké původní významové stopy jsou přítomny v současných konceptualizacích. Jde tedy primárně o zachycení pouze těch hlavních linií zkoumání, které jsou podstatné vzhledem k hlavnímu výzkumnému cíli této práce, tj. analýzy hypertextu jako mediální a textuální kategorie. Zmapování dosavadních poznatků navíc následně umožní vysvětlit příčiny terminologické neukotvenosti pojmu hypertext v zavedených disciplínách jako je literární věda či lingvistika.

Kapitola 2 se bude věnovat hypertextu v komunikačně sémiotickém smyslu. V této části bude rozvíjen předpoklad, že ve všech konceptualizacích hypertextu jsou do jisté míry reflektovány textuální a mediální aspekty hypertextu, které se pak následně pokoušeli teoretici humanitních a sociálních věd různými způsoby vyčlenit z původních kontextů a vymezit hypertext jako text v užším slova smyslu samostatně v rámci svých

⁸ Jedná se nejen o disciplíny v tomto smyslu nejvýraznější, ale i předkládané práci oborově nejbližší.

⁹ Např. podle Boltera (1991) je sémiotika jako věda stvořená pro studium elektronické textuality. Názvem knihy „*Writing Space*“ (1991) se navíc Bolter explicitně odkazuje k Barthesovu pojmu *writerly text* (pisatelný text; Barthes 2007) a nepřímou tím již názvem naznačuje, že elektronický hypertext je naplněním Barthesova konceptu. O naplnění hypertextového ideálu v elektronickém prostředí – viz dále.

¹⁰ Publikací na toto téma existuje již celá řada – za všechny lze uvést např. Nyce – Kahn 1991.

konceptuálních soustav (to se týká zejména lingvistiky a literární vědy). K diskuzi je tedy (v podkapitole 2.3) předloženo šest, z komunikační perspektivy klíčových konceptualizací hypertextu: vymezení hypertextu jako technologie svého druhu (2.1.1), jako modelu mysli (2.1.2), jako (globálního) hypertextového systému (2.1.3), jako typu textu (2.1.4), jako nelineárního psaní (2.1.5) a jako zvláštní recepční strategie (2.1.6). V závěru této podkapitoly je pak vymezeno užší chápání hypertextu jakožto textu, nelineárního psaní, a textové recepce – hypertext jako globální objekt tedy bude nahlížen optikou procesů textové recepce a produkce.

Podkapitola 2.2 se pak zaměří na užší vymezení hypertextu jakožto textového typu, kdy nejdříve bude vymezen pojem text (včetně šíře a hranic textu) a kritéria textuality, poté bude zkoumáno, zda lze tradiční kritéria textuality aplikovat i na hypertext jakožto textovou strukturu. Hypertext zde tedy bude nahlížen z pohledu textové produkce, tj. jako struktura svého druhu (a o hypertextu lze hovořit jako o tzv. „strukturním“ hypertextu). V této části budou také představeny základní typy strukturních hypertextů v jednotlivých typech mediálních technologií (ve filmu, v televizním seriálu a v technologii tisku).

Podkapitola 2.3 pak rozvíjí vymezení elektronického hypertextu jakožto zvláštní textové formy. Součástí této kapitoly je i rozprava nad limity vymezení hypertextu z hlediska struktury, neboť v případě elektronických hypertextů se začínají objevovat hraniční případy, kde strukturální vymezení hypertextu není funkční (Espen Aarseth je řadí do skupiny ergodicky dynamických kybertextů – viz dále). Diskutovány budou také aspekty týkající se role posouzení role mediální technologie (zejména podkapitola 2.3.2.3 *Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu*).

Poslední podkapitola 2.4 pak představuje zamyšlení nad tím, jak by bylo možné přistupovat k hypertextu z pohledu textové recepce, tj. snaží se alespoň rámcově nastítnit možnosti uchopení recepčních aspektů hypertextu. Jelikož se jedná o neprobádanou oblast, jde spíše o návrhy toho, co by bylo možné na tomto poli dále zkoumat.

1. PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ HYPERTEXTU

Existuje celá řada možností, jak periodizovat vývoj zkoumání hypertextu, v tomto textu byla zvolena periodizace dle vybraných vědeckých „oborů“¹¹. I tento výklad má svá úskalí, neboť některé linie konceptualizace není možné oddělit striktně a přiřadit k jedné vědecké disciplíně, a je jasné, že jednotlivé optiky zkoumání se v praxi překrývají a vzájemně prostupují. Přesto se jeví toto dělení jako účelné, neboť pomůže rozkrýt způsoby přejímání a adaptací (resp. i modifikací) konceptu hypertextu z oblasti věd technických do věd humanitních a později také poodhalit příčiny pojmové neukotvenosti pojmu hypertext v konceptuální nomenklatuře humanitních a sociálních věd obecně. Zkoumání hypertextu lze pak touto optikou rozdělit do šesti významných, vzájemně propojených oblastí:¹²

1. Počátky zkoumání hypertextu.

První linie úvah o hypertextu představuje konceptualizace problematiky na poli teorie umělé inteligence a kybernetiky. Patří sem skupina vědců, kteří stáli u zrodu teorie umělé inteligence a kteří se zhruba od třicátých let dvacátého století zabývali vývojem prvních hypertextových systémů (řeceno dnešní terminologií) a formulovali teoreticky významné teze týkající se nového způsobu organizace dat a vědění. Jejich teoretické úvahy se následně v padesátých letech staly předlohou pro navržení prvních počítačových systémů. Svými teoretickými koncepty tak předjímali vývoj v oblasti počítačů a umělé inteligence a zapsali se nejen do dějin informatiky a kybernetiky, ale i do dějin teorií hypertextu, kde je na jejich vize¹³ o rozsáhlých úložištích dat

¹¹ Ne všechny vyčleněné oblasti splňují formální kritéria vědecké disciplíny, např. v případě tzv. *hypertextových studií* nelze mluvit o vědecké disciplíně v úzkém slova smyslu. (K vymezení vědecké disciplíny srov. Ochrana 2009). Otázka, zda daná výzkumná oblast tvoří vědeckou disciplínu nebo jen pole zkoumání, bude v této části ponechána stranou, částečně bude diskutována v podkapitole 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních věd*.

¹² Při rozdělování linií zkoumání hypertextu bylo vycházeno z publikace Dicks – Mason – Coffey – Atkinson 2005.

Lze se setkat i s jinými děleními problematiky, např. na období před vznikem technologie počítače (tzv. „protohypertexty“, též „období prehistorické“) a období hypertextů, spojené s nástupem počítačů, toto dělení je však již redukcionistické, protože uvažuje primárně o hypertextu v elektronickém (WWW) prostředí a jiné formy hypertextu nazírá pouze skrze tuto perspektivu (viz 1.4 *Hypertext na poli tzv. studií nových médií*).

¹³ Nelze mluvit o teoriích ve vlastním slova smyslu, jedná se spíše o úvahy esejistického charakteru.

nahlíženo jako na první explicitní konceptualizace hypertextu v dějinách myšlení.

2. *Studia hypertextu* jako autonomní pole zkoumání.

Následně se hypertext stal objektem zkoumání na poli věd technických, resp. přímo na poli informatiky, a to jak po stránce teoretické, tak po stránce praktické, tj. ve smyslu vývoje různých hypertextových aplikací. Toto pole zkoumání má své institucionální zázemí především v podobě odborné organizace *Association for computing machinery (ACM)*.¹⁴ Tato linie nebude v této práci dále sledována, nicméně je nutné se o ní rámcově zmínit, protože první pokusy o konceptualizaci hypertextu v humanitních vědách výrazně ovlivnila.

3. *Studia hypertextu*: humanitněvědná a sociálněvědní perspektiva.

Z konceptualizace hypertextu na poli informatiky je možné vyčlenit vlastní oblast nazývanou i v rámci společenskovedního diskursu *studia hypertextu* (*hypertext studies*), která představuje první pokus o vědeckou reflexi a tematizaci hypertextu na poli humanitních věd a vyznačuje se určitými specifiky). Byť tato tradice zkoumání hypertextu představovala svého času spíše jen marginální oblast z hlediska dominantního výzkumu v informatice, a i vůči zavedeným společenským vědám byla jen určitou tematickou kuriozitou, přesto je tato první humanitněvědná a společenskovední reflexe tématu klíčová pro pochopení navazujících konceptualizací hypertextu na poli zavedených humanitních a sociálních věd.

4. Tematizace hypertextu v rámci tzv. studií nových médií.

Svým způsobem zastřešující vědeckou reflexi hypertextu představuje jeho konceptualizace na poli tzv. *studií nových médií*.¹⁵ Hypertext tvoří klíčové téma

¹⁴ Viz webové stránky společnosti: <http://www.acm.org/>.

¹⁵ Jako „*studia nových médií*“ (*new media studies*) je označována produkce odborné komunity, jež se novými médii zabývá ze společenskovedního pohledu (srov. Macek 2011: 6).

Byť pojem „nová média“ není zrovna šťastně zvoleným, přesto vzhledem ke shodě označování, která mezi odborníky panuje, bude i v této práci užíván tento pojem pro označení komunikačních technologií založených na digitálním kódování obsahů, obvykle spojovaných s osobními počítači či internetem. Jiná označení pro nová média jsou média digitální, kvartérní, interaktivní či síťová, případně také informační a komunikační technologie (ICT) nebo pokročilé informační a komunikační technologie (AICT). (srov. Lapčík 2009, Macek 2011)

především raného období studií nových médií, tedy tzv. „etapy okrajového zájmu“¹⁶ ze strany klasických vědeckých disciplín, kdy se textuálním vlastnostem hypertextu věnovala jen velmi úzká skupina badatelů. Tito autoři první úvah o vlivu nové technologie (počítače) na uspořádání verbálního psaného textu však měli zásadní vliv na pozdější konceptualizaci v zavedených humanitních disciplínách. V zájmu této úzké skupiny teoretiků zůstalo téma hypertextu zhruba do poloviny devadesátých let dvacátého století, tj. do „období sborníkové konjunktury“, kdy postupně došlo k přesunu vědecké pozornosti k novějším fenoménům spojených s počítačem, jako např. uvedení nového globálního komunikačního hypertextového systému.¹⁷

5. Hypertext jako téma v zavedených humanitních vědách.

Další výraznou oblastí je konceptualizace hypertextu ve vybraných humanitních a sociálních vědách. Pozornost bude věnována především lingvistice a literární vědě, kde se téma hypertextu začíná vědecky reflektovat zhruba od začátku devadesátých let dvacátého století. Bude popsáno, jaké vymezení hypertextu bylo přejímáno a jak docházelo k jeho začlenění do pojmové nomenklatury těchto věd.

6. Hypertext optikou sémiotiky.

Sémiotický přístup je často volenou optikou zkoumání počítačově založeného hypertextu a jeví se jako ideální nástroj popisu fungování hypertextu, neboť jak píše např. Winfried Nöth (1997: 2) *„sémiotický přístup patří k těm nejzákladnějším, protože sémiotika je obecná teorie znaků a proto studuje jak znakové systémy médií a média jako znakové systémy, tak jejich struktury a významy a proces šíření znaků, a jejich pragmatické účinky na jednotlivce a veřejnost v rámci společenského kontextu.“*¹⁸ I v rámci sémiotiky existuje více

¹⁶ V této práci je přejato dělení vývoje studií „nových“ médií u Jakuba Macka (2013) na čtyři etapy: 1. etapu okrajového zájmu (60.–90. léta 20. století), 2. etapu sborníkové konjunktury (polovina 90. let 20. století), 3. etapu akademické normalizace (konec 90. let 20. století) a 4. etapu hledání slabé syntézy (první desetiletí 21. století). (Srov. Macek 2013: 32, 45)

¹⁷ V devadesátých letech dvacátého století zájem o téma hypertextu postupně klesá. Důvodů je možné najít celou řadu, jako hlavní se uvádí vznik globálního hypertextového komunikačního systému (World Wide Web), dostupnost a tím i nárůst užívání osobních počítačů. Devadesátá léta provázejí obecně kritický přístup k hypertextu, podobně jako v oblasti studií nových médií, kdy přichází etapa akademické normalizace (srov. Macek 2013: 32).

¹⁸ Není-li uvedeno jinak, citace z česky nepublikovaných textů jsou uváděny ve vlastním překladu.

přístupů, proto budou představeny jen ty hlavní proudy tematizace hypertextu v této oblasti, které se zaměřují na postižení mediálních aspektů hypertextu ve významu textu (struktury) a technologie.

Těmito základními liniemi však samozřejmě nejsou ani zdaleka vyčerpány všechny možné přístupy. Zcela mimo zájem této práce stojí konceptualizace hypertextu na poli knihovnictví a informační vědy, pedagogiky a psychologie. Stranou zůstává též veškerý aplikační výzkum spojený s tématem hypertextu¹⁹, tj. zejména aplikace konceptu hypertextu v pedagogice (teorii učení)²⁰, v otázkách čtenářské gramotnosti²¹, či ve školské a kognitivní psychologii. V českém prostředí se aplikovaným výzkumem v teorii učení systematicky zabývá Eva Höflerová (2003, 2011, 2012).

Téma hypertextu se navíc stalo i součástí vědecké produkce v oblasti označované souhrnně jako „human-computer interaction“, známé též pod zkratkou HCI²². Do této oblasti bývá řazen např. i teoretik Jacob Nielsen, který bývá hojně citován i v humanitněvědných kruzích.²³ Oblast HCI v sobě zahrnuje poznatky a přístupy věd humanitních, sociálních i technických.

¹⁹ A tento výzkum je opravdu velmi široký a rozsáhlý, Jacob Nielsen rozdělil hypertextové aplikace na oblast počítačů, byznysu, kognice, pedagogiky a zábavy. V oblasti *studií hypertextu* je Nielsen považován za autora dvou významných monografií o hypertextu (Nielsen 1990, 1995).

²⁰ Zkoumání v této oblasti se snaží především empirickými výzkumy prokázat, že hypertextově uspořádané informace jsou výhodnější pro učení se novým poznatkům, přičemž vycházejí z nepotvrzené hypotézy, že asociativní struktura hypertextu kopíruje strukturu našeho myšlení. To se však doposud nepodařilo prokázat, protože se ukazuje, že při učení se informacím (byť hypertextově uspořádaných) záleží kromě obeznamenosti s hypertextovým prostředím také na dalších faktorech, jako např. na cílech čtenáře a jeho zájmech, podobně jako je tomu v případě vlivu zájmů a cílů na učení se z tradičních textů. (Viz např. studie Alexander – Kulikowich – Jetton 1994; Goldman 1996; McKenna – Labbo – Kieffer – Reinking 1998; Kamil – Mosenthal – Pearson – Barr 2014).

Využitím elektronických edukačních systémů založených hypertextově se zabýval i hypertextový teoretik G. P. Landow (2003), který například ještě v roce 2003 psal o potenciálu elektronických systémů při výuce. Dále např. ze známějších hypertextových teoretiků psal o pedagogických využití hypertextu Michael Joyce (1995).

²¹ Srov. např. Goldman, S.R. – Rakestraw, J. A. 2014 „Structural Aspects of Constructing Meaning from Text“, Pp. 311 – 335. Kapitola 20. in *Handbook of Reading Research*, Vol. 3. Eds. Kamil, M. L. – Mosenthal, P. B. – Pearson, P. D. – Barr, R.: Routledge.

²² HCI pole je vůči teoretické informatice chápáno jako širší, neboť bere v úvahu i sociální, politické, etické a společenské implikace počítačových systémů. Obecně se toto odvětví zaměřuje na záležitosti týkající se interakce mezi člověkem a počítačem a metodologicky zapojuje empirický kvalitativní i kvantitativní výzkum ve formě různých sociologických šetření, zapojovány jsou poznatky humanitních i sociálních věd (např. kognitivní psychologie). (Srov. např. Hochheiser – Lazar 2007; Andersen 1990)

²³ Viz též poznámka č. 19.

1.1 Počátky zkoumání hypertextu

Kořeny konceptualizace hypertextu tvoří esejistické úvahy na pomezí odborného textu, které vznikaly v období od čtyřicátých do sedmdesátých let dvacátého století na poli rodící se teorie umělé inteligence a kybernetiky. Jednalo se především o teoretické úvahy Vannevara Bushe²⁴, na které navázal Theodor Holmes Nelson²⁵ či Douglas Engelbart- Tito badatelé jako první rozvíjeli úvahy o hypertextových systémech, a to jak teoreticky, tak později i prakticky, neboť měli možnost se zapojit do návrhů strukturace prvních počítačových systémů. Zejména Nelson v šedesátých letech prosazoval myšlenku hypertextu a podílel se na návrhu prvních počítačových technologií hypertextu, které vyvíjel Douglas Engelbart²⁶ a jeho kolegové.

Se jmény Bushe a Nelsona jsou spojovány i první návrhy „počítačových“ zařízení, v případě Bushe se jednalo o tzv. diferenciální analyzátor²⁷, v případě Nelsona a Engelbarta o návrh elektronického systému *Xanadu*²⁸. Dodnes patří tito autoři k nejcitovanějším autoritám v oblasti zkoumání hypertextu, a odkazují se na ně i badatelé napříč humanitními a sociálními vědami²⁹, což je dostatečný důvod pro to věnovat jim prostor i v této práci (především konceptům Bushe a Nelsona).

²⁴ Bush byl inženýr a vědec. Sestavil mj. i stroj s názvem „diferenciální analyzátor“ (viz níže pozn. 27). Dále byl např. ředitelem Ústavu pro vědecký výzkum a rozvoj (Office of Scientific Research and Development), v jeho týmech pracovali i Shannon a Weaver. Za druhé světové války byl poradcem pro vědu presidenta Roosevelta. (viz Bush; Landow 1992: 14–15). (Převzato z: Moulthrop, S. 1991: 69).

²⁵ Nelson byl napůl vědec a napůl propagátor technologií, zajímalo ho užívání počítačů umožňujících volně přístupné informace. V 70. letech sestavil plány pro světově rozšířenou síť informací, která bude koordinována skrze propojený a úložný systém, který nazval *Xanadu* – viz dále.

²⁶ Engelbart byl informatik, který je spojen s řadou akademických počítačových experimentálních projektů. Podílel se také na vzniku prvního plně funkčního hypertextového rozhraní a i na vzniku dalších s počítačem spojených zařízení, jako byl např. e-mail, myš, sdílení dokumentů, atd. Srov. Macek 2013: 121.

Význam Engelbarta dle Ernesta Hess-Lütticha (1999: 8) spočíval především v tom, že se „soustředil na strojově zaměřené simulace heuristicky problém-řešícího chování a postavil most mezi kognitivní psychologií, lingvistikou, a počítačovou vědou. Jeho poznatky měly významný dopad na novější přístupy v modelování teorie textu v humanitních vědách.“

²⁷ Tzv. diferenciální analyzátor, který byl sestaven Bushem a jeho týmem na MIT, nepracoval s čísly: „Pracoval na veličinách – Bush rád poznamenával, že analyzátor vytváří křivky, které ukazují budoucnost dynamického systému. Dnes bychom řekli, že byl spíše analogový než digitální.“ (Gleick 2013: 141) Ve svých esejích pojmenovává tento stroj jako *Memex*, a píše o něm jako o stroji, který by měl pomáhat především vědcům uspořádat si a propojit jinak oddělené zdroje.

²⁸ V šedesátých letech začal Nelson spolu s Engelbartem vytvářet návrhy vlastních elektronických systémů založených hypertextově – Nelson je spojován se systémem *Xanadu*, který však zůstal nedokončený a který měl daleko větší ambice než WWW síť.

Hypertextové systémy a programy začaly být široce dostupné v osobních počítačích na konci 80. let, příklady systémů 90. let jsou např. *Guide* a *Linkway* pro počítače kompatibilní s IBM systémem, *Intermedia* pro systémy Macintosh pod systémem A/UX, a *Writing Space* a *HyperCard* pro většinu Macintosh.

²⁹ Nejsou však zdaleka jedinými odborníky z oblasti teorie umělé inteligence a počítačů, kteří se danou problematikou zabývali. V 60. letech, v souvislosti s rozvojem ICT technologií, se do této linie řadí další autoři,

1.1.1 Vannevar Bush a Memex

První konceptualizace hypertextu je spojována s výzkumníkem z oblasti umělé inteligence a kybernetiky – s Vannevarem Bushem, který je, kromě své profese inženýra, resp. konstruktéra, také autorem i několika ve své době významných úvah, ve kterých se zabývá teoretickými konsekvencemi vznikajících technologií. I když Bush pojem hypertextu nikdy nepoužil, přesto jeho texty obsahují některé teze, které daly konceptuální základ úvahám o hypertextu. Byl to také tento autor, kdo svými úvahami položil základy hledání paralel mezi strukturami hypertextových systémů a strukturami lidského myšlení³⁰. Nejznámější a nejcitovanější je jeho esej *As we may think* (Bush [1945] 2003), spolu s jeho přepracovanou verzí s názvem *Memex revisited* (Bush [1967] 1991), která zohledňuje vývoj v oblasti počítačových technologií.

Bush uvažoval o zařízení, ve kterém by si každý uživatel mohl vyhledávat informace dle svých potřeb a vytvářel si své vlastní rejstříky, které by byly založeny na asociativním principu vyhledávání. Zařízení, které by něco takového umožňovalo, nazval Bush *Memex* neboli „memory extender“. Již z názvu je patrné, že Bushovi, stejně jako později Nelsonovi, šlo primárně o návrh zařízení, „*ve kterém si jednotlivec ukládá všechny své knihy, nahrávky a konverzace a které je mechanizováno tak, že je možné v něm velmi rychle a flexibilně vyhledávat informace.*“ (Bush [1945] 2003: 45) Cílem tedy bylo vytvořit zařízení, které uživateli nabídne „*rozšířený osobní doplněk jeho paměti.*“ (ibidem)

Samotný praktický návrh takového zařízení, které by pracovalo asociativně a pomáhalo by třídit data, má dnes význam pochopitelně už jen především v historii výpočetní techniky. A i když se popis praktického fungování *Memexu*³¹ může dnes oprávněně jevit jako zastaralý, hlavní význam Bushovy iniciativy spočíval v tom, že svými teoretickými úvahami předjímal další rozvoj v oblasti umělé inteligence a počítačů. Inspiroval také vývojáře prvních hypertextových systémů v šedesátých letech, kdy vývoj v oblasti informačních a komunikačních technologií pokročil natolik, že bylo možné začít

jako např. Henrik Frystyk Nielsen, později např. i zakladatel WWW sítě Tim Berners-Lee. Detailní soupis těchto badatelů je však již nad rámec této práce.

³⁰ Viz podkapitola 2.1.2 *Hypertext jako model mysli* a podkapitola 2.1.3 *Hypertext jako (globální) hypertextový systém.*

³¹ Srov.: „*Bushův návrh zařízení byl založen na mikrofilmu, rotujících cívkách a fotoelektrických člancích. Ve čtyřicátých letech byl tento návrh nerealizovatelný, ale jakmile se objevily na scéně elektronické počítače, tak jeho návrhy byly lehce konstruovatelné. [...] V tomto duchu byl na začátku šedesátých let vytvořen první hypertextuální narativ, který testoval interaktivní možnosti takového zařízení – počítače.*“ (Moulthrop 1991: 69)

sestavovat první elektronické hypertextové systémy. Myšlenku podobného zařízení rozvíjel ve svých textech i Nelson.

1.1.2 Theodor Nelson a Xanaduspace

Nelsonovi je připisováno zavedení pojmu *hypertext*, který poprvé terminologicky použil ve své studii *A File structure for the Complex, the Changing, and the Indeterminate* v roce 1965.³² V této studii se zabýval, podobně jako Bush, návrhem hyperlinkově uspořádaného úložiště dat, pro které použil označení *hypertext*, a které charakterizoval jako „soubor psaných a obrazových materiálů, vzájemně komplexně propojených takovým způsobem, který není možné odpovídajícím způsobem prezentovat nebo reprezentovat na papíře. Může se skládat ze shrnutí, map svých obsahů a jejich vzájemných vztahů; může obsahovat anotace, přílohy nebo poznámky ostatních badatelů, kteří jej zkoumali.“ (Nelson [1965] 2003: 144)³³

Použití předpony „hyper“ zde má konotovat extenzi a všeobsáhlost (*generality*), a má odkazovat k vymezení *hyperprostoru* (*hyperspace*) v matematickém slova smyslu, kde je pojem používán pro označení čtvrté nebo další (vyšší dimenze). Nelson zdůvodňuje výběr tohoto prefixu tím, že je prakticky nemožné „adekvátně zahrnout tyto objekty/systémy jednoho lineárního média, na způsob textového řetězce, ani do média vyšší complexity.“ (Nelson [1965] 2003: ibidem).

Užitím předpony hyper- chtěl Nelson vyjádřit také multidimenzionalitu a vícevrstevnatost (*virtuálního*) „hyperprostoru“, tj. chtěl upozornit na prostorové vlastnosti dané technologií počítače, která umožňuje ukládat nekonečné množství digitálních dat. Nelson si „počítačový hypertext“ představoval jako prostor, ve kterém budou propojeny jednotlivé textové dokumenty pomocí oboustranných hyperlinků a pomocí principu tzv. transkluze (*transclusion*)³⁴.

³² Původně otištěné v publikaci organizace ACM (Association for Computing Machinery). *Proceedings of the 20th National Conference*, Pp. 84–100. Ed. Lewis Winner, 1965. Nelson již pravděpodobně užil výraz v roce 1963 v rámci přednášky na konferenci; někteří autoři upozorňují na to, že používání tohoto termínu je mylně připisováno Nelsonovi: http://faculty.vassar.edu/mijoyce/Ted_sed.html.

³³ Vlastní překlad. Vzhledem k tomu, že tento úsek bývá často dezinterpretován, je zde ponechán i původní text v angličtině: „A body of written or pictorial material interconnected in such a complex way that it could not conveniently be presented or represented on paper. It may contain summaries, or maps of its contents and their interrelations; it may contain annotations, additions and footnotes from scholars who have examined it.“

³⁴ Pojem *transkluze* pochází z informatiky. Nelson definuje transkluzi jako „ten samý obsah dostupný na více než jednom místě“, proto se jedná o zobrazení, které indikuje identitu nebo původ mediálního obsahu“. Srov.

Nelson pojmenovává takový systém jako „evolutionary file structure“ (dále jen EFL) a charakterizuje jej jako hypersoubor, který „[m]ůže obsahovat shrnutí nebo mapy obsahů a jejich vztahů; může obsahovat anotace, dodatky, poznámky badatelů, kteří ho zkoumali.“ (ibidem).

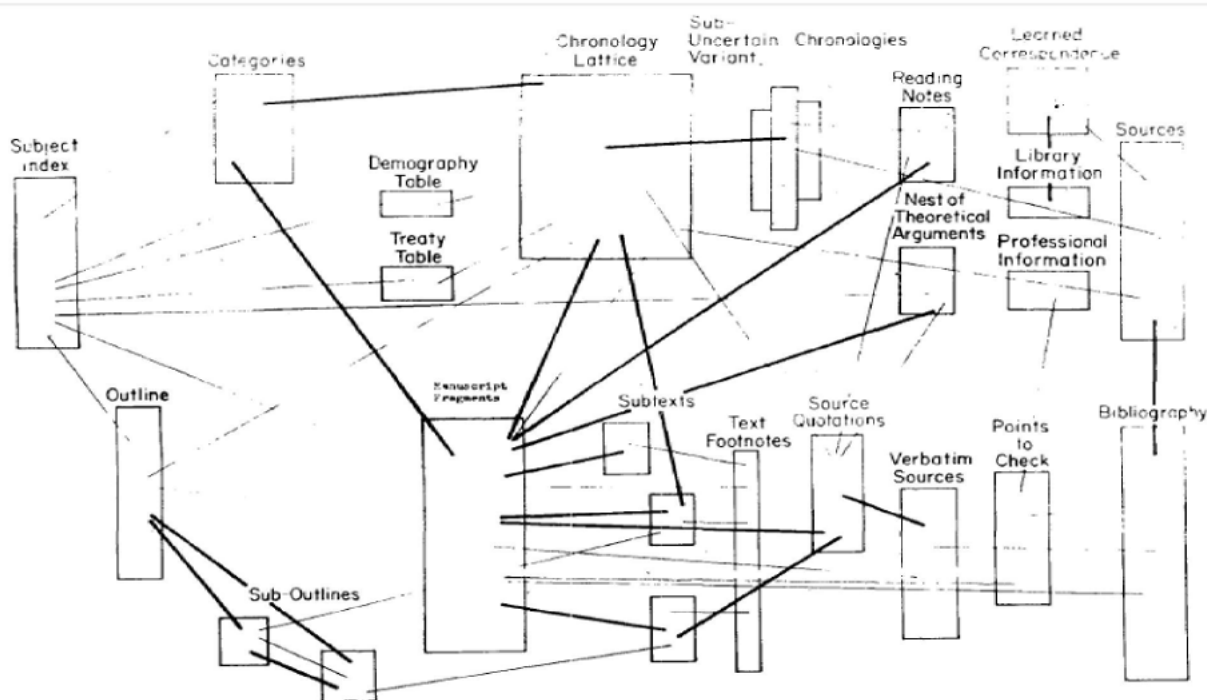

FIGURE 1—EFL's capacity for total filing: hypothetical use by historian. Thin lines indicate links; heavy lines indicate some of same entries.

Obrázek 1: Panoramatický náhled na navrhovaný hypertext (1965) (zdroj: Nelson 2007)

Ze schématu je zřejmé, že původní představy dokumentové „hyperstruktury“, nazývané zkráceně hypertext, byly odlišné od pozdějších představ uspořádání hypertextu ve významu textové struktury. Nelsonovi šlo o vymezení textové struktury, která nemůže existovat v jiné než elektronické podobě, protože nemůže být „vytištěna“ běžně na papíře. Tato charakteristika dle Nelsona nejlépe vystihuje podstatu tohoto typu textové struktury. (Nelson, T. H. [1972] 1991) Tuto svou představu o hypertextu implementoval Nelson naplno do software, který pojmenoval „Xanaduspace“ (viz dále).

V knize *Computer Lib/Dream Machines* (1974), která je editory *The New Media Reader* považována za jednu z nejdůležitějších publikací v historii nových médií,³⁵ začíná

Nelson 2007. Nelson také upozorňuje na to, že to, co Bush označoval jako „trails“ (dráhy), byly právě transkluze, nikoliv hyperlinky. (srov. Bush 1945).

³⁵ Autoři ji považují za důležitou proto, že to byla první kniha o stolním počítači, která se objevila těsně před uvedením prvního stolního počítače (Altair). Později bylo této knize přiznáno, že dokázala předvídat účinky

rozvíjet svou představu „radikálního“, otevřeného hypertextově strukturovaného publikačního systému, který nazval *Xanaduspace*.³⁶ Tím bylo virtuální úložiště dat, prostor na způsob archivu či knihovny, ve kterém by si mohli všichni uživatelé dle svých potřeb ukládat a vytvářet své vlastní dokumenty, kde budou k dispozici zároveň všechny veřejné dokumenty, které budou moci uživatelé dle svých potřeb upravovat a zároveň tyto dokumenty elektronicky propojovat pomocí hyperlinků, a vytvářet tak postupně neustále se měnící síť textů vzájemně propojených hyperlinky. Tato jeho vize nápadně připomíná „babylonskou knihovnu“ tak, jak ji popsal ve stejnojmenné povídce argentinský spisovatel Jorge Luis Borges.³⁷ Pozoruhodné je, že i dnes Nelson opakovaně píše o své vizi dokumentového univerza (tzv. „dokuverzu“), ve kterém by bylo vše přístupné každému a propojeno hyperlinky. (Srov. Neumüller 2001: 64; Moulthrop 1991: 69).

Popisu fungování systému Xanadu se věnoval i ve svých dalších knihách *Computer Lib, Dream Machines* a *Literary Machines*, kde se mj. objevuje i jeho jedna z nejcitovanějších definicí hypertextu jako nesequenčního psaní, tj. „*nové formy psaní, která se rozvětňuje nebo realizuje na žádost uživatele; nejlépe jsou zobrazitelné v počítačovém rozhraní na obrazovce.*“ (Nelson 2003 [1974]: 314).³⁸ Nelsonovi je také připisováno zavedení pojmu *hypermedium*.³⁹

Nelsonův hlavní přínos spočíval v tom, že dokázal prosadit Bushovu myšlenku síťově propojeného univerza, nicméně jeho projekt „dokuverzu“ zůstal nedokončený. Projekt Xanadu existuje i dnes, zaměřuje se na vývoj takového systému, který by

nástupu stolních počítačů. Podobných vizí nabídl dle autorů Nelson v této knize více. (Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 301)

³⁶ Projekt Xanadu Nelson rozvíjel i ve své další knize (Nelson 1981). Podrobněji bude rozdílům mezi Bushovým Memexem a Nelsonovým Xanadu věnována pozornost v kapitole 2.1.3 *Hypertext jako (globální) hypertextový systém*.

³⁷ Viz podkapitola 2.4 *Hypertext z pohledu recepce*.

³⁸ Detailní vymezení hypertextu jako nesequenčního psaní – viz následující oddíl. S ohledem na kontext je třeba uvést, že citát dále pokračuje: „*Při běžném psaní, autor může narušit sekvenci např. kvůli poznámkám pod čarou, ale použití tisku na papíře, dělá základní sekvenci neměnnou. Počítačová obrazovka však umožňuje činit poznámky poznámkou pod čarou, a vytváření drah jakékoliv struktury, kterou si autor přeje vytvořit.*“ Nelson 2003 [1974]: 314.

Spojení „*nonsequential writing*“ zřejmě pochází až z Nelsonovy knihy *Literary Machines* (1981), kde píše: „*The link facility given us much more than the attachment of mere odds and ends. It permits fully non-sequential writing, or hypertext.*“ Srov. Nelson 2003 [1981]: 453.

Je však stejně tak možné, že se vymezení hypertextu jako nesequenčního psaní objevilo v některém z jeho nepublikovaných textů, případně jej pronesl na některé z přednášek již dříve, protože řada autorů odkazujících se na Nelsona již poukazuje na text z roku 1965 „*A File structure for the Complex, the Changing, and the Indeterminate*“. V tomto textu se však spojení „*nonsequential writing*“ ještě nevyskytuje.

³⁹ Nelson zavedl ve svých textech řadu nových pojmů, např. *intertwingularity*. Tyto pojmy se však již nedostaly do širšího, ani do odborného povědomí. Ani v této práci jim nebude věnována hlubší pozornost.

umožňoval zobrazovat texty způsobem, jakým to neumožňuje médium papíru. Nelson je známým kritikem sítě World Wide Web (srov. Nelson 2007).

1.1.3 Shrnutí

Stručné načrtnutí pojetí hypertextu u Bushe a Nelsona jasně ukazuje, že se jejich přístupy od pozdějších konceptualizací hypertextu velmi výrazně liší. Byť badatelé z humanitních a sociálních věd rádi na tyto autory odkazují a pro řadu z nich je WWW síť ztělesněním ideje hypertextu u Nelsona a Bushe, z jejich popisu globálně propojeného hyperprostoru je zřejmé, že jejich představa o struktuře takového úložiště byla daleko rozmanitější, než je struktura Webu. Paradoxem je, že původní návrh globální WWW sítě v 70. letech byl nejdříve komunitou teoretiků nových médií odmítán pro svou „konceptuální i technologickou radikální odlišnost“ (Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 29).

Ačkoli Nelsonovy texty by v kontextu humanitních a společenských věd bylo lze jen stěží považovat za texty odborné, přesto se tito badatelé hojně na Nelsona odkazují, a jeho způsob konceptualizace ovlivnil způsob vedení diskuse o mediálních a textuálních vlastnostech hypertextu, a to i v prostoru samotné lingvistiky, literární vědy či sémiotiky. Klíčovým problémem je, jak ještě bude demonstrováno, že byla často pouze mechanicky přejímána definice hypertextu jako „nesequenčního psaní“, dále již však neproběhla na poli výše zmíněných disciplín hlubší rekonceptualizace pojmu do jejich pojmových soustav. Lze tedy konstatovat, že rozprava o hypertextu se od svých počátků zcela podřizovala pravidlům neakademických diskursů, které však měly ve vztahu k hypertextu – podobně jako ve vztahu k novým médiím – doslova „konstitutivní vliv“ (srov. Macek 2013: 37).

Je nutné také podotknout, že Theodor Nelson byl původně sociolog, který se zabýval možnostmi statistického zpracování dat, a od počátků vyzvihoval především využití hypertextů pro vědecké účely humanitních a sociálních věd.

1.2 Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání

Byť problematika technologické stránky hypertextových digitálních systémů a jejich vývoje stojí mimo téma této práce, nelze tuto oblast zcela vynechat, protože prakticky formovala způsob zkoumání hypertextu jako textuálně-mediálního fenoménu a první humanitně zaměřené badatelé navíc „vzešli“ přímo z jádra technicky orientovaného výzkumu⁴⁰.

Reflexe problematiky hypertextu na poli věd humanitních a společenských přišla až téměř o dvacet let později, než se o hypertextu začalo teoretizovat na poli věd technických, jádro teoretizace elektronického hypertextu budou tedy logicky tvořit především koncepty technických věd. Přesto však již první vědecká reflexe z humanitněvědné perspektivy neprobíhala dle zavedených postupů těchto věd, tj. v kritickém duchu, prvním teoretikům hypertextu nešlo primárně o rekonceptualizaci problematiky do epistemologických rámců zavedených společenskovědních disciplín, ale zaměřovali se primárně na vývoj vlastních hypertextových systémů a jejich komerční využití, což jsou cíle a postupy v humanitních a sociálních vědách⁴¹ neobvyklé. Jak upozorňuje Bolter (2004: 17), cílem humanitněvědného bádání má být spíše dekonstrukce teorie než její legitimizace praxí. A i když hypertext jako transdisciplinární objekt zkoumání bude ze své podstaty vyžadovat zapojení vícera vědeckých disciplín a s ním i spojení odlišných metodologií⁴², přesto by neměla být problematika zkoumána pod tak silným vlivem věd technických, jejichž výzkumné cíle a praktiky jsou jiné. Bolter (ibidem: 14) k tomu uvádí:

„V různých subdisciplínách informatiky [...] formalismus matematiky a logiky poskytují základy pro vybudování efektivních systémů a aplikací. Konec konců v teoretické informatice byla teorie vždy potvrzením praxe, a praxe vždy legitimizovala teorii. I když můžeme říci, že teorie počítačové vědy časově předchází samotné počítače [...], prosperující pole informatiky jako vědy by nikdy neexistovalo bez existence strojů jako

⁴⁰ Podrobněji viz dále, kapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních věd*.

⁴¹ Zde je sice rozdíl mezi humanitními a sociálními vědami, nicméně detailnější analýza je již mimo rámec této práce. Jelikož jádro konceptualizace tvoří postupy věd humanitních, bude pozornost věnována čistě postupům věd humanitních.

⁴² Systémový přístup na straně věd technických vs. interpretativní přístup na straně věd humanitních. Srov. např. Volek 2004.

takových. Použití počítačů jako kolektivních a nyní konzumních produktů ospravedlňuje důležitost přikládanou teorii počítačů. Byli bychom překvapení, kolik matematiků se zajímá o teorii automatických systémů, aniž by je zajímala kulturní důležitost počítačů. Počítačová teorie vždy usilovala o to, aby počítače pracovaly výkonněji nebo efektivněji.“

Výzkum hypertextových systémů na poli věd technických usiluje primárně o praktické cíle – tj. navýšení efektivity a výkonnosti⁴³, čímž se zcela liší od cílů věd humanitních i společenských.⁴⁴ Na druhou stranu humanitní i technické vědy spojuje v oblasti tematizace problematiky hypertextu společné odkazování se k původním konceptualizacím hypertextu na poli umělé inteligence (Bush, Nelson – viz výše, I.1). Samostatnou a zajímavou kapitolou by bylo sledování toho, jak byly myšlenky Bushe a Nelsona přejímány do konceptuálních soustav jednotlivých disciplín a oborů, ale v kontextu této práce se však takové úvahy jeví jako ne toliko podstatné, a proto aktuálně vypustitelné.

1.2.1 Vymezení autonomní oblasti studií hypertextu

Vědecká reflexe vývoje fungování jednotlivých hypertextových systémů a jejich vlastností⁴⁵ se začíná formovat paralelně s technologickým vývojem a pokrokem v 50. letech na poli označovaném jako *computer science*, tj. počítačová věda nebo též česky informatika⁴⁶. Tato věda o informačních systémech a počítačích představuje poměrně širokou oblast zkoumání, „výzkum hypertextu“ (hypertext research) tvoří jednu její dílčí, relativně autonomní zónu.

⁴³ Je zajímavé, že ani v této oblasti se jednotliví badatelé neshodnou na tom, jak (a za jakých podmínek) co nejefektivněji konstruovat hypertextové systémy, a připouštějí, že pravidla pro vytváření hypertextu jsou příliš abstraktní a vytváření hypertextu záleží spíše na konkrétní zkušenosti uživatele s hypertexty, podobně jako psaní textů je záležitost tréninku psaní. Tvorba konkrétních hypertextů se opírá spíše o běžné uvažování (*common sense*) než o teoretické hypertextové modely. Srov. např. Foltz 1996: 112.

⁴⁴ Detailněji se odlišností přístupů věd humanitních a technických bude věnovat kapitola 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu*.

⁴⁵ Analyzovány jsou komponenty konkrétních hypertextových systémů, jejich fungování, vlastnosti a aplikovatelnost hypertextu. Repertoár témat je skutečně velmi bohatý, patří mezi ně např. zobrazování informací v hypertextu a způsoby jejich propojování, strukturování a uchovávání; vytváření hypertextů pro podporu argumentace; způsoby vyhledávání informací v hypertextových systémech; hypertext jako edukační nástroj apod. (srov. Foltz 1996).

⁴⁶ Detailněji k vztahu výrazů „computer science“ a „informatika“ viz poznámka č. 7.

I když nelze hovořit o vědecké disciplíně ve vlastním slova smyslu⁴⁷, přesto se jedná o transdisciplinární pole, disponující silným institucionálním a personálním zázemím i bohatou vědeckou produkcí. Teoretik hypertextu Norman Meyrowitz ve své hlavní přednášce na konferenci o hypertextu příznačně nazvané „*Hypertext – Does it Reduce Cholesterol, Too*“ v roce 1989 komentoval situaci kolem zkoumání hypertextu následovně:

„Když zavzpomínáme na před dvěma lety proběhlou konferenci o hypertextu v roce 1987, měli jsme tehdy k dispozici doslova jen dvě knihy o hypertextu, které stály za zmínku. Byly to knihy Teda Nelsona Computer Lib/Dream Machines a Literary Machines. Do roku 1989 to byly desítky knih jenom o hypertextu, které bych mohl nashromáždit ve své kanceláři do pár vteřin. A k tomu tu máme pokusy dalších, které se tváří, že píšou o hypertextu, jejichž produkce se šíří jak houby po dešti. Jedna z hypotéz je, že knihy, které měly být původně o studené fúzi, byly přetištěny s novou obálkou o hypertextu.“

Tato vědecká nadprodukce, reflektovaná i uvnitř pole *studií hypertextu*, je jedním z rysů způsobu traktování tohoto tématu, zkoumání hypertextu představuje velmi širokou škálu témat a přístupů (viz dále), což pak v důsledku komplikuje i případné pokusy o systematizaci všech poznatků, a to i na poli vlastní informatiky, natož pak na poli věd humanitních či sociálních, které vycházejí z poznatků věd technických.

1.2.2 Institucionální zázemí zkoumání hypertextu

Jádro studií hypertextu tvoří mezinárodní/globální konference o hypertextu, pořádané pravidelně od roku 1987⁴⁸ pod záštitou americká oborová organizace

⁴⁷ Předpokládám a podmínkám konstituování samostatné vědní disciplíny se věnuje např. Ochrana 2008: 14. V kontextu oboru Mediálních studií srov. Volek 2006: 9. Detailní diskuse na téma, zda zkoumání hypertextu splňuje metodologická a teoretická kritéria kladená na vědeckou disciplínu, je dále ponechána stranou.

⁴⁸ Oficiální název konference zní nyní „*International ACM Conference on Hypertext and Social Media (HT)*“, a i z názvů příspěvků je vidět, že pozornost se postupně přesouvala z tématu WWW sítí, a dále k online sociálním médiím. V rámci těchto konferencí je pravidelně jedna sekce zaměřena i na humanitně orientované bádání. V letošní konferenční výzvě jsou za jednu z klíčových oblastí označeny „digital humanities“, které jsou viděny jako spojnice mezi informatikou na jedné straně a humanitními a sociálními vědami na straně druhé. Srov. WikiCPF. 2015. <http://wikicfp.com/cfp/program?id=1242&s=Hypertext&f=ACM%20Conference%20on%20Hypertext> (20. 3. 2015).

Association for Computing Machinery (ACM)⁴⁹, důležitou roli hrají i sborníky textů z těchto konferencí, které mají v názvu „hypertext proceedings“. ⁵⁰ V rámci této organizace se na počátku devadesátých let dvacátého století profilovala samostatná platforma s názvem SIGWEB⁵¹, která se definuje jako „*profesní organizace pro výzkumníky a praktiky se zájmem o hypertext a Web.*“ ⁵² V Evropě se první konference o hypertextu s názvem *European Conference on Hypertext* (ECHT) konala v roce 1990, též pod záštitou organizace ACM.⁵³

1.2.3 Témata studií hypertextu

Jak již bylo řečeno, *studia hypertextu* představují velmi širokou škálu témat i přístupů, a i když dominují příspěvky technického charakteru, zabývající se např. designem hypertextových systémů (např. Oren 1987), analýzou hyperlinků z technického hlediska (Pearl 1989) či popisem konkrétních otevřených multimediálních hypertextových systémů⁵⁴, objevují se na straně druhé i příspěvky věnované různým aplikacím a přesahům hypertextu do společenského života: například využití hypertextu v pedagogice⁵⁵, hypertext v informační vědě a knihovnictví (např. Egan – Lesk – Ketchum – Lochbaum – Remde – Littman – Landauer 1991), hypertext v žurnalistice

⁴⁹ Association for computing machinery (ACM) (Nedatováno). <http://www.acm.org/>. Organizace ACM se však nezabývá jenom hypertextem, ale obecně informačními a komunikačními technologiemi, má i své vlastní oborové nakladatelství, vydává řadu oborových časopisů a zajišťuje vydání významných oborových titulů v oblasti informatiky. Srov. ACM Digital Library. 2014. <http://dl.acm.org/dl.cfm?CFID=292184833&CFTOKEN=96781399> (27. 9. 2014)

⁵⁰ Příklady sborníků: *Hypertext '87, Proceedings, Chapel, North Carolina, 13.–15.11.1987*. 1987. New York.; *Hypertext '89, Proceedings, Pittsburgh, Pennsylvania, 05.-08.11.1989*. 1989. New York.; *Hypertext '91 Proceedings*. 1991. Baltimore: ACM.; *Hypertext '93 Proceedings*. 1993. Seattle: ACM. *Hypertext '96, the seventh ACM conference on hypertext*. 1996. New York: ACM; *Hypertext '98 – Proceedings of the Ninth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia June 20–24 1998*. Pittsburgh, PA.

Na přelomu tisíciletí se do popředí zájmu dostávají i hypermédia: *12. ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. Na posunech v názvech konferencí k hypertextu je vidět i postupný odklon od této problematiky, oficiální název konference v roce 2014, v pořadí pětadvacáté, zní *Hypertext a sociální média* (zdroj: Sig web. AMC Special Interest Group on Hypertext and the Web. 2014. <http://www.sigweb.org/community/blog/127-ht2014-cfp>). (27. 9. 2014)

⁵¹ SIGWEB. AMC Special Interest Group on Hypertext and the Web. 2014. <http://www.sigweb.org/community/blog/127-ht2014-cfp>. (27. 9. 2014)

⁵² Heslo „hypertext“ v publikaci *Encyclopedia of Computer Science* 2000: 800.

⁵³ Z této konference vyšel sborník – srov. Rizk a kol. 1990.

⁵⁴ Např. systém Multicard: srov. Rizk – Sauter 1992. Podobně systém NoteCards: Halasz 1987.

⁵⁵ Je zajímavé sledovat postupný nárůst pedagogicky orientovaných příspěvků. Zatímco v prvních ročnících příspěvků konference se objevoval jeden, maximálně dva příspěvky, od roku 1993 jejich počet geometricky narůstal. (Srov. např. Crane 1987; Ehrmann – Erde – Morrell –1989; Ess 1991.)

Na druhé evropské konferenci k hypertextu pořádaný ECHT v Itálii se objevil i krátký příspěvek U. Eca. Srov. Eco 1992.

(např. Engebretsen 1997), hypertext ve vzdělávání (např. Bernstein – Landow – Mylonas – Smith 1996), hypertextové teorie v umění (např. Moulthrop – Slattery – Rosenberg – Bernstein – Montfort 2002: 196), či estetika hypertextu (Wenz 1998).

Mezi výzkumná témata vázaná výhradně na téma hypertextu patří především hypertext a nelineární myšlení (Beeman a kol. 1987, Travers 1989), komparace vlastností textu tištěného textu (na papíře) a elektronického hypertextu z pozic informatiky, nikoliv lingvistiky⁵⁶ – takové příspěvky se zabývají spíše dopady na praxi, tj. sledují, jaký způsob uspořádání textu/informací je efektivnější pro čtení či proces učení.⁵⁷ Dále se objevuje např. téma autorství a role a chování čtenáře elektronického hypertextu, opět jsou témata konceptualizována z úhlu pohledu technických věd⁵⁸.

Postupně se začaly objevovat i humanitně zaměřené texty, a v každé výzvě již zavedených konferencí o hypertextu je avizováno, že kromě příspěvků z oblasti informatiky a vývojářství (engineering) jsou vítány i příspěvky zaměřující se např. na lingvistické aspekty hypertextu, či příspěvky z oblasti „digital humanities“ atd.⁵⁹

Vzhledem k šíři témat je jasné, že zkoumání hypertextu se od svých počátků nemohlo vyznačovat potřebnou vědeckou hloubkou a že kvantita témat byla často na úkor kvality bádání a ztěžovala pokusy o případnou systematizaci a kategorizaci vědění v této oblasti.

Nutno konstatovat, že doposud nebylo vytvořeno koherentní teoretické podloží tématu nejen na poli humanitních a sociálních věd, kam se dostalo až s určitým časovým zpožděním, ale i v rámci HCI výzkumu nalezneme řadu textů, které opakovaně řeší, co je to vlastně hypertext a zda vůbec existuje.⁶⁰ Bolter v roce 2004 konstatoval, že tuto oblast od počátku provázely i pochybnosti o vlastní identitě⁶¹, což je dle něho i jeden z důvodů, proč se koncept hypertextu na poli humanitních a sociálních věd pevně

⁵⁶ Např. studie informatičky Licie Calvi je orientován na využitelnost v praxi, tj. lingvistické aspekty textu jsou diskutovány výhradně v souvislosti s otázkami efektivnosti uspořádání informací v elektronických hypertextových strukturovaných systémech. Srov. Calvi 1999, 2000.

⁵⁷ Ani mezi badateli neexistuje jednota v závěrech o pozici hypertextového uspořádání informací vůči tradičnímu lineárnímu způsobu řazení informací: zatímco někteří píšou o nadřazenosti hypertextu vůči lineárně strukturovanému textu, jiní konstatují, že „nelze zcela empiricky prokázat, že hypertext je výhodnější forma uspořádání, oproti ‚tradičnímu‘ textu.“ Srov. Foltz 1996: 111.

⁵⁸ Marshall – Irish 1989; Michalak – Coney 1993; Bernstein – Brooks – Crampes – Nanard – Balpe – Cayley 1997.

⁵⁹ Příspěvkům z oblasti společenských věd bude věnována následující kapitola.

⁶⁰ V roce 2004 přednesl Wardrip-Fruin na konferenci k hypertextu příspěvek s názvem *What Hypertext Is*. Srov. Wardrip-Fruin 2004.

⁶¹ Srov. kapitola 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu*.

neuchytil (další argumenty srov. Bolter 2004: 19 a kapitola 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu*).

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že vědecká reflexe je u těchto objektů ztížena tím, že elektronické hypertextové systémy byly ve fázi vývoje a neustále docházelo k jejich proměnám, a řada pokusů o systematizaci poznatků tedy selhávala, podobně jako v případě pokusů o vědeckou reflexi všech nově se objevivších médií.

1.3 Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd

Humanitněvědná větev *studií hypertextu* institucionálně a fakticky patří do předchozí oblasti a tvoří její neoddělitelnou součást, pokud bychom se tedy striktně drželi dělení podle oborových polí, měla by tato kapitola být součástí té předchozí (1.2). Vzhledem k cílům práce a jejímu oborovému ukotvení je však účelnější tuto oblast/problematiku vyčlenit zvlášť, a to i přesto, že „čistě“ oddělit humanitněvědné bádání od technického je v této oblasti často prakticky nemožné, neboť na řadě výzkumných projektů pracovali odborníci společně bez ohledu na své původní oborové zařazení. Sbližování věd humanitních (společenských) a technických v této oblasti má i metodologické dopady, neboť dochází k propojení mezi teoretickým myšlením, které je vlastní humanitním vědám, a praktickými činnostmi spojenými s vědami technickými⁶². O to důležitější se jeví pokusit se nahlédnout humanitněvědnou konceptualizaci odděleně.⁶³

Humanitněvědné bádání nad fenoménem hypertextu bylo podníceno vnějším impulsem: v osmdesátých letech dvacátého století získala vybraná humanitně orientovaná akademická pracoviště ve Spojených státech amerických darem počítače pro výzkumné a pedagogické účely. Vybraní akademikové tak byli jednak zapojeni do testování a využití elektronických hypertextových systémů pro účely výuky (tj. oblast didaktiky), jednak se spolupodíleli na vzniku experimentálně strukturovaných hypertextových systémů – a paralelně s tím začali rozvíjet i první odbornou reflexi (tj. oblast vývoje a výzkumu) těchto fenoménů z perspektivy svých domovských oborů.⁶⁴

Do té doby měla přístup k nově vznikajícím technologiím pouze velmi úzká skupina informatiků a počítačových vývojářů, teprve uvedenými dary získali přístup k počítačům – a tím i k hypertextovým systémům – další potenciální skupiny uživatelů,

⁶² Jak upozorňuje Kořenský (2014c: 132): „*společenská praxe jako noetická procedura je již dávno známý faktor ve filosofii a teoretické ekonomii, a to v opozici nazíravé vědomí jako „laboratorní“ aktivita svobodného, nazíravě omnipotentního subjektu – praktické společenské vědomí, společenská interakce, aktivita vůči světu jednajícího dějinného subjektu integrálně přítomného v tomto světě.*“

⁶³ Srov. též kapitola 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu.*

⁶⁴ Jednalo se především o literární vědu (J. P. Landow, M. Joyce, S. Moulthrop, R. Coover) a filologii (J. D. Bolter).

mezi nimiž nebyli jen vědci, ale např. i umělci. Ti byli vyzváni k testování uživatelského využití těchto vznikajících a rozvíjených technologií.

Do této vybrané skupiny humanitních badatelů patřili i v oboru *studií hypertextu* dodnes známí a citovaní teoretikové Jay David Bolter, Michael Joyce, Stuart Moulthrop a George Landow.⁶⁵ Ti také na konci osmdesátých let tvořili jádro humanitní větve *studií hypertextu* a jsou dodnes považováni za klíčové autory v této oblasti. Na ně pak v devadesátých letech začali postupně navazovat další badatelé z tradičních humanitních disciplín.⁶⁶

1.3.1 Zkoumání hypertextu na poli humanitních a sociálních věd

Konceptualizace hypertextu této úzké skupiny vědců se stala dominantním přístupem k hypertextu na poli humanitních a sociálních věd a ovlivnila i všechny navazující konceptualizace v dalších oborech (lingvistika, studia nových médií, kulturní antropologie, atd.). Část jejich vědecké produkce vznikala ve spolupráci s technicky zaměřenými výzkumníky a byla prezentována na pravidelných konferencích o hypertextu požádaných oborovou organizací ACM (resp. SIGWEB)⁶⁷. Jak již bylo uvedeno, pro příspěvky na těchto konferencích bylo od začátku příznačné, že byly orientovány na možnosti a implementace nových hypertextových elektronických systémů do praxe. Humanitní výzkumníci byli také sami autory některých hypertextových systémů, které byly od počátků orientovány komerčně.⁶⁸

Již na prvním ročníku konference k hypertextu v roce 1987 se objevily první příspěvky humanitněvědných badatelů, reflektující nově vznikající elektronické systémy – od literárního teoretika a historika Johna Paula Landowa (1987) a od teoretika médií Johna Boltera a literárního teoretika Michaela Joyceho (Bolter – Joyce 1987). Na druhé konferenci v roce 1989 se vyskytl jen jeden humanitněvědný příspěvek, a to od

⁶⁵ Výzkumníků, kteří měli v té době přístup k počítačovým systémům, bylo samozřejmě více, v rámci rozvoje oboru se však jejich jména nestala tolik citovanými autoritami: např. Gregory Crane na Harvardu, Larry Friedlander na Stanfordu aj. (viz Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 9). Podrobněji o nich píše např. Douglas (1988, 2000), Joyce (1995, 2000), Landow (1992, 1997), Moulthrop (1992, 1994, 1997) či Berkstein (1998).

⁶⁶ Zájem zavedených humanitních disciplín o problematiku hypertextu začal v období, kdy se začaly šířit osobní počítače, které se stávaly součástí společnosti. Tímto stoupl i zájem o společenskovední reflexi hypertextu (spolu s technologií počítače, samozřejmě; velkou roli zde sehrálo též představení globální internetové sítě).

⁶⁷ Srov. též kapitola 1.2.2 *Institucionální zázemí zkoumání hypertextu*.

⁶⁸ Např. Joyce s kolegy testoval po tři roky hypertextový systém *Storyspace* (viz Joyce 1991, 1995). Srov. též kapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*.

literárního vědce Stuarta Moulthropa (1989). Průměrně se pak na dalších konferencích objevovaly pokaždé cca dva humanitněvědně orientované příspěvky, při jejichž četbě lze sledovat celou škálu přístupů k hypertextu: od nekriticky nadšených textů v duchu oslavné rétoriky až po postoje kritičtěji zaměřené.⁶⁹

Podobně jako celá *studia hypertextu*,⁷⁰ i tato humanitněvědná produkce byla tematicky velmi rozsáhlá – věnovala se např. politice či rétorice hypertextu (Greco 1996, Rosenberg 1996), komparaci elektronického hypertextu s médiem tištěné knihy (Coover 1992) či problematice nelineárního způsobu textové produkce (Ricardo 1998).

1.3.2 První humanitněvědné konceptualizace hypertextu

První významnější humanitněvědné konceptualizace hypertextu jsou spojeny zejména s Jay Davidem Bolterem (1991) a Landowem (1991a, b; 1992), kteří jsou zároveň i autory prvních monografií o hypertextu hlásících se k tradici humanitních věd.⁷¹ V roce 1991 vychází Bolterova monografie *Writing Space. Computers, Hypertext, and the Remediation of Print*, o rok později pak Landowa publikace *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*.⁷² Pro první vydání obou monografií je příznačná ona okouzlenost radikální novostí nových technologií (tzv. *novelty sublime*⁷³), elektronický hypertext byl nahlížen v duchu „*futurizujícího technooptimismu*“⁷⁴ jako „demokratický literární systém“, který postupně nahradí technologii tisku (srov. Landow 1992: 33). Landow (1991) např. dále tvrdil, že elektronické hypertexty je třeba zkoumat zcela jinak než klasické fyzicky izolované texty, které mají pevně dané pořadí znaků a slov, a že tyto objekty vyžadují zcela odlišná rétorická a stylistická pravidla, která nazval *pravidly hypermediální rétoriky* (Landow

⁶⁹ Mezi nejznámější patří text *Beyond the Electronic Book: A Critique of Hypertext Rhetoric* literárního teoretika Stuarta Moulthropa (1991). Dále např. Leggett 1998.

⁷⁰ Srov. též kapitola 1.2.3 *Témata studií hypertextu*.

⁷¹ Přibližně ve stejné době vychází i publikace významného odborníka z oblasti informatiky Jakoba Nielsena *Hypertext and Hypermedia* (1990), jejíž revidovaná verze vyšla znovu o pět let později pod názvem *Multimedia and Hypertext* (1995). Viz též poznámka č. 19.

⁷² Tato publikace je také částečně k dispozici v hypertextové podobě na internetu na Landowově webu Cyberart (<http://www.cyberartweb.org/cpace/ht/jhup/contents.html>) a je uspořádána hypertextově (srov. Landow 1992, 1997, 2006).

⁷³ Srov. též kapitola 1.4 *Hypertext na poli tzv. studií nových médií*. Dále srov. Macek 2013: 8.

⁷⁴ Srov. např. Lévy 2000, případně též kapitola 1.4.1 *V zajetí technologického determinismu*.

1991b: 81–103). Tento odlišný přístup pak představuje logicky i rekonceptualizaci tradičních pojmů spojených s produkcí a recepcí textu.⁷⁵

Bolter porovnával ve svých textech elektronický hypertext se staršími mediálními formami⁷⁶, aby pak definoval hypertext jako nejnovější druh prostoru pro psaní (*writing space*), který chápe jako „fyzikální a vizuální pole definované určitou technologií psaní. Všechny formy psaní jsou prostorové, my můžeme vidět psané znaky a můžeme jim porozumět jako rozšířeným v prostoru (*extended*), které mají nejméně dvě dimenze. Každá technologie nám poskytuje jiný prostor [...]. Jak čtenář a autor rozumí psaní je podmíněno materiálním a vizuálním charakterem knih, které užívají.“ (Bolter 2001: 11).

Landow se na hypertext díval jako „nelinárně uspořádaný text“, který spíše odpovídá hypertextovému systému než textu ve vlastním slova smyslu (srov. Eco 1997): počítačový hypertext je pro Landowa „text, který se skládá z bloků slov (nebo obrazů), které jsou propojené elektronicky skrze vícečetné dráhy (*multiple paths*), řetězce a cesty v otevřené (*open-ended*), nikdy neukončené textualitě popsané výrazy *link, uzel, síť, web a dráha*.“ (Landow 2006: 2). Z pojmového uchopení hypertextu logicky vyplývá, proč se „nástrojem“ popisu fungování hypertextu staly právě úvahy francouzských poststrukturalistů, kritické teorie a konceptů postmodernismu.

První pokusy o konceptualizaci hypertextu na poli humanitních věd se ještě nesly v duchu oslavné rétoriky, řada teoretiků však začala postupně zaujímat kritičtější postoj. Landow i Bolter například později vydali své monografie o hypertextu v nových, přepracovaných vydáních. Bolter tak učinil po deseti letech od prvního vydání a změněna byla podstatná část textu (srov. Bolter 1991 a 2001). Landow prezentoval svou knihu o hypertextu ještě dvakrát pod pozměněnými názvy, nejprve jako *Hypertext 2.0* (Landow 1997) a poté jako *Hypertext 3.0* (Landow 2006), přičemž jednotlivá vydání se od sebe rozsáhle liší i po obsahové stránce.

Zkoumání hypertextu tedy v počátcích probíhalo pod silným vlivem „okouzlení novostí“,⁷⁷ podobně ostatně byla zprvu motivována celá oblast *studií nových médií*⁷⁸, i

⁷⁵ Již v té době se objevily první kritické ohlasy na Landowovu hypermediální rétoriku, která byla považována za mylnou. McHoul a Roe (1996) namítali, že hypertext znamená pouze jiný způsob šíření jinak identických informací, a rekonceptualizace pojmů týkajících se recepce textu tedy není nutná.

⁷⁶ Hypertext je považován za jednu z forem digitálního psaní a je stavěn do protikladu k technologii tisku a ručního psaní. Hypertext je vnímán jako nástupce technologie tisku. Bolter se zde domnívá, že elektronická forma psaní (a s ní i hypertext) nahradí (remediuje) technologii psaní.

⁷⁷ Tzv. *digital sublime*. Výraz použil ve stejnojmenné knize *The Digital Sublime: Myth, Power and Cyberspace* (Mosco 2004). V práci je užíván výraz „digitální okouzlení“, což je překlad, který použil ve svých textech Jakub Macek (srov. Macek 2013: 81–84).

⁷⁸ Viz též kapitolu 1.4.1 *V zajetí technologického determinismu*.

když „[o]kouzlení novostí není výlučnou vlastností vernakulárních diskurzů (...), ale promítá se i do diskurzů akademických (příkladem mohou být texty Pierra Lévyho, srv. Lévy 1997, 1998, 2000). V této souvislosti pochopitelně vyvstává otázka, proč je přijetí nových technologií ze strany společenských věd doprovázeno právě tímto typem reakce – čili proč jsou společenské vědy náchylné radikální okouzlení novostí podléhat.“ (Macek 2013: 83) Jakkoliv by měly být tyto vědy v ideálním případě zcela imunní, i v těchto oblastech se můžeme setkat v minulosti s podobnými případy okouzlenosti u většiny starších mediálních technologií (srov. též Kořenský 2014c; Macek 2013: 82).

V porovnání s ostatními odbornými texty reflektujícími ve stejné době vývoj v oblasti nových technologií se Mackovi tvrzení o hypertextu té doby jeví jako relativně „střízlivá, ale přesto znatelně optimistická predikce, v níž měla hypertextová média v blízké době převzít roli médií dominantních“ (Macek 2013: 45). Zatímco reflexe „nových médií“ obecně prošla kritickou fází, v případě hypertextu stále chybí systematičtější revize na poli humanitních věd. Jedním z důvodů může být i prostý fakt, že téma hypertextu se v počátcích neuchytilo v jádru humanitních věd (Bolter 2003). Zajímavé by bylo také detailně sledovat proměnu postojů těchto autorů k tématu hypertextu. Zatímco Bolter (2004) považuje studium hypertextu za téměř uzavřenou kapitolu, Landow (2003) stále spatřuje ve studiích hypertextu určitý potenciál a zdůrazňuje především jeho využití v pedagogické praxi.

1.3.2.1 Hypertext a vybrané koncepty postmodernismu a poststrukturalismu

Snaha systematicky propracovávat analogie mezi konceptem hypertextu a úvahami Rolanda Barthesa, Jacquesa Derridy, Michela Foucaulta, Julie Kristevy, Gillesa Deleuzeho, Félixeho Guattariho i Michaila Bachtina je spojena především s Landowem, neboť se mu svého času jevíly poststrukturalistické teorie – a zvláště kritická teorie – jako ideální pojmový aparát pro popis fungování hypertextu a realizace elektronického hypertextu se mu zdála být dokonalou realizací dekonstrukce v praxi (srov. Hess-Lüttich 1999: 9). Nelze tedy připisovat úvahy o hypertextu a hlavně jeho konceptualizaci již poststrukturalistickým myslitelům, jak se někdy činí⁷⁹, neboť to byl až Landow, Bolter a ostatní teoretici hypertextu, kdo začali na konci osmdesátých let hledat paralely mezi těmito dvěma oblastmi. Do té doby fungovaly kritická teorie, literární věda a teorie hypertextu jako nepropojené oblasti zkoumání rozvíjející se samostatně.

Landowova teorie je známá pod názvem „teze o konvergenci“ (*convergence thesis*) (Ensslin 2014a: 260). Landow tvrdil, že je možné najít paralely mezi principem hypertextuality, počítačovou technologií a poststrukturalistickými teoriemi, jinými slovy hypertext „je možné považovat za pragmatizaci hlavních poststrukturalistických a dekonstruktivistických teorémů.“ (Ensslin: ibidem). Zejména koncepty o smrti autora, textu ke psaní (writerly text), „ideální“ formy textu jakožto textu bez hranic⁸⁰, textu, který nemá pevný začátek, a je možné do něho vstupovat prakticky z jakéhokoliv textového bloku, přičemž žádný z těchto bloků nelze považovat za nadřazený/hlavní⁸¹, se jevíly být ideálními teoretickými koncepty pro vysvětlení fungování digitálního hypertextu. Elektronický hypertext doslova představoval „ztělesnění Barthesova „ideálního textu“ (Ribiére 2008: 71).

Není nijak překvapující, že se poststrukturalistické teorie jevíly jako ideální koncepty pro hlásání svobody čtenáře, který si sám aktivně vybírá své vlastní čtecí dráhy. Aktivní, hypertext čtoucí čtenář je dán do kontrastu s „tradičním“ čtenářem, tj. pasivním příjemcem, rozvětvená struktura „posiluje“ kompetence čtenáře, Landow jej označuje výrazem „wreader“, tedy jako čtenáře a autora v jedné osobě. Takový autor a

⁷⁹ Lanham 1989; Snyder 1996.

⁸⁰ Viz podkapitola 2.2.1.1 *Hranice textu*.

⁸¹ Viz kapitola 2. *Konceptualizace hypertextu*.

čtenář v jedné osobě (wreader), říká Landow, přejímá plnou zodpovědnost nejen za pořadí událostí, ale také za „*text jako takový v jeho strukturální a sémantické totalitě*“ (Landow 1992:5). Stejně tak byla vyzdvižována možnost aktivního, participujícího spoluautorství, tj. vytvoření takového prostředí, ve kterém může každý „*přidávat, krátit, manipulovat, nebo mazat text podle svých vlastních uvážení a záměrů*“ (Landow 1992: ibidem). Kritická teorie a poststrukturalismus se svými pojmy tedy představovaly pro Landowa ideální pojmový aparát pro teoretizování hypertextu a naopak hypertext považoval za „*ztělesnění*“, tj. verifikace některých aspektů teorie, zvláště rolí a funkcí čtenáře a autora (Landow 1997: 2). Hypertext se tedy stal dokonalou elektronickou realizací poststrukturalistické teorie, zejména z toho důvodu, že „*řada textových kvalit, které poststrukturalisté připisovaly tištěnému textu – nestabilita a intertextualita textu, ztráta autority autora a změněné vztahy mezi autorem, textem a čtenářem – byly zcela nebo částečně realizovány v počítači.*“ (ibidem)

Podobně byly teorie hypertextu propojovány s Derridovou dekonstrukcí: jeho teorie se jim jevily jako ideální metodologický nástroj pro zachycení ničím neomezené svobody čtenáře, decentralizace textu, neuzavřenosti či „*antilogocentrismu*“ u literárních digitálních hypertextů (srov. též Hess-Lüttich 1999: 9). Hypertext byl také spojován s některými koncepty postmoderny. Problematiku vztahu teorie hypertextu a postmodernismu shrnuje Marie-Laure Ryanová (2001), která uvádí, že hypertext byl po dlouhou dobu považován za „*prokázání správnosti postmoderní teorie*“ (ibidem: 6), podobně např. Richard Lanham psal o „*výjimečné konvergenci postmoderního myšlení a elektronické textuality*“ (ibidem), Ilana Snyder tvrdila, že díky hypertextu si osvojujeme „*dekonstruktivní dovednosti*“, které čtenáři údajně nemohli doposud získávat ze standardních textů“ (ibidem). A jak ostatně uvádí i sama Ryanová, uniknout této rétorice hypertextu jakožto naplnění postmodernistických vizí muselo být velmi obtížné, neboť „*seznam rysů hypertextu, který podporuje postmodernistický přístup, je ohromující. Začíná Rolandem Barthesem, pojmem intertextuality u Julie Kristevy [...] Je těžké popírat, že elektronický způsob propojování, který tvoří základní mechanismus hypertextu, je ideálním nástrojem pro implementaci intertextuálních vztahů. Jakékoliv dva texty mohou být propojeny a kliknutím na příslušný odkaz se čtenář okamžitě přesune do intertextu. Usnadněním vytvoření polyvokálních struktur, které integrují různé perspektivy, aniž by nutily čtenáře, aby si musel mezi nimi vybrat, hypertext dokonale pasuje pro vyjádření estetických a politických ideálů intelektuální komunity, která povýšila zachování diverzity*“

na jednu z jejich klíčových hodnot.“ (Ryan 2001: 7) Analogie mezi postmoderní estetikou a hypertextem systematicky rozvíjeli kromě Paula Landowa např. i Michael Joyce a Stuart Moulthrop, k diskusi z počátku výrazně přispěl i David Bolter (Bolter 1991)⁸².

K posílení tohoto proudu úvah přispěla i samotná produkce teoretiků hypertextu, kteří byli zároveň autory literárně zaměřených elektronických hypertextových systémů typu *Storyspace* (srov. Joyce 1991). Hypertextové romány svou strukturou připomínaly „*dekonstruktivistické cvičení a to zejména kvůli důrazu na ‚uzlovo-hyperlinkovou strukturu‘ a také kvůli strukturním diagramům, kterým se později v prostředí WWW sítě začalo říkat ‚klikací mapy‘.*“⁸³ (Bolter 2003: 19). Hypertextové systémy i literární produkce v rámci těchto systémů se tak zdály být „*dokonalým naplnění úvah současných francouzských poststrukturalistů*“ (Hess-Lüttich 1999: 8).⁸⁴

Nutno podotknout, že Barthes ani ostatní poststrukturalisté nemohli nic vědět o možnostech nově se rozvíjejících technologií, k nimž měla v jejich době přístup jen velmi omezená skupina vědců. Landow zde navázal na Nelsona, který psal o neomezených možnostech elektronických hypertextových dokumentů jako o dokonalé mediální technologii, které pomůže „*rozšířit svobodu čtenáře skrze text*“, zejména kvůli schopnosti elektronických hyperlinků propojovat jinak prostorově vzdálené texty (Nelson 1967: 195).

Propojení hypertextu s poststrukturalismem a kritickou teorií však nepřineslo očekávané výsledky a kritika hledání paralel přišla i z e samotného středu teoretiků hypertextu. Například David Bolter v roce 2003 konstatuje, že aplikace kritické teorie a postrukturalistických konceptů s fungováním hypertextu „*nemělo očekávané dopady na vědeckou komunitu a nevedlo [...] k akceptování hypertextu v humanitněvědných oborech*“ (srov. Bolter 2004: 19). Landowovo propojení kritické teorie s postrukturalistickými koncepty se setkalo s kritikou a řada teoretiků upozorňovala na to, že původní poststrukturalistické a postmoderní koncepty byly vytrženy ze svých původních kontextů a že byl zcela změněn jejich původní význam (např. Ensslin 2007; Simanowski 2004, a další). V případě konceptu „smrti autora“ bral George P. Landow jeho význam příliš doslovně, tj. vyzvihoval to, že autor už není ten, kdo vytváří text a má kontrolu nad

⁸² Později však Bolter kriticky reflektoval ideologičnost postmoderních konceptů a od svých názorů na hypertext v devadesátých letech se distancoval (srov. Bolter 2003: 19).

⁸³ Anglicky *image maps*.

⁸⁴ I v tomto období se však objevují opačné hlasy, které považovaly Landowovo čtení Barthese za kategoriální chybu, stejně jako jeho tvrzení o konvergenci mezi čtenářem a autorem, hypertextem a současnou kritickou teorií (srov. např. Aarseth 1997).

významy v textu. Barthes však uvažoval především o autorství ve smyslu původnosti (originality) a kreativity a tímto termínem se chtěl odchýlit od tradičního, ideologického pohledu na autonomního autora, přičemž vyzdvihoval autora jako objekt diskursu (Ensslin 2007: 30). Sporné je též zvýznamňování tvořivosti a svobody autora v hypertextu, řada teoretiků upozorňuje na to, že v prostředí hypertextu je svoboda čtenáře omezena technicky – danými hyperlinky, které spíše tvořivosti brání, než aby ji podporovaly (Ensslin 2007: 30).

Ani hledání analogií mezi postmodernistickými teoriemi a fungováním hypertextu nebylo zcela funkční. Espen Aarseth (1997) na příkladu literárního elektronického hypertextu *Afternoon* od Michaela Joyceho, který vznikl v rámci elektronického prostoru *Story Space*, doložil, že tento hypertext se daleko více vztahuje k modernismu, a ukázal, jak modernistické aspekty v textu dominují více než postmodernistické nástroje (ibidem: 95).

Nabízí se zde otázka, proč byla tato konceptualizace hypertextu tak vlivná, tj. proč se i dnes můžeme setkat v řadě literárněvědných publikací s popisem fungování hypertextu argumentovaným kritickou teorií a poststrukturalismem⁸⁵, když již od počátku bylo jasné, že tento způsob konceptualizace má řadu slabých míst. K tomu Marie-Laure Ryanová trefně poznamenává, že literárněvědně orientovaní badatelé „*sice neměli rádi nové technologie, ale měli v oblibě francouzské poststrukturalisty [...] a zároveň jsou otevření vůči postmoderním teoriím*“ (Ryan 2001: 5).

Zkoumání hypertextu tak z mnoha důvodů zůstalo jen „*ezoterickou aktivitou*“ (ibidem: 20) relativně úzkého okruhu badatelů. Jako jeden z důvodů tohoto vývoje uvádí Bolter (ibidem: 19) upadající zájem o poststrukturalismus na úkor postmoderních teorií, feministických teorií a kulturních studií. Dalším problémem byla dle Boltera nekompatibilita cílů poststrukturalismu a *hypertextových studií*: poststrukturalisté nepřemýšleli o praktických aplikacích svých teorií, cílem těchto teorií nikdy nebylo napomáhat začínajícím spisovatelům s jejich vlastní textovou tvorbou, „*jejich cílem bylo zkoumat formální hranice jazyka a psaní, často prostřednictvím uzavřeného čtení textu skrze důkladnou analýzu praxe čtení*“ (ibidem).⁸⁶ Poststrukturalisty navíc zajímaly

⁸⁵ V češtině např. Nünning 2006: 317 (heslo *hypertextualita*).

⁸⁶ Důvody uzavřenosti – viz následující kapitolu 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu*.

především tištěné, potažmo ručně psané texty, a neuvažovali o digitálních médiích. (srov. Bolter 2003: 19).⁸⁷

1.3.3 Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, pole zkoumání hypertextu se vyznačuje jistými specifiky,⁸⁸ což je zřejmě i důvodem proč *studies hypertextu* tak, jak byla navržena původními teoretiky (Landow, Bolter, Joyce a další), zůstala uzavřenou kapitolou a toto téma se nikdy nedostalo do jádra věd humanitních. Dále bude pozornost věnována následujícím aspektům spojeným se zkoumáním hypertextu:

- a) pochybnost o vlastní oborové identitě
- b) vliv technických věd na další konceptualizace hypertextu;
- c) propojenost teorie a praxe hypertextu;
- d) uzavřenost „hypertextové“ vědecké komunity;
- e) vázanost hypertextu na kritickou teorii a dekonstrukci a z toho vyplývající teoreticko-metodologické problémy;
- f) jazyk užívaný k popisu fungování hypertextu.

Ad. a)

Zkoumání hypertextu bylo od počátků doprovázeno mj. i pochybnostmi o vlastní identitě, a to jak z okruhu technicky orientovaných vědců, tak badatelů humanitních. Opakovaně bylo zpochybňováno, zda je hypertext skutečně téma, které si zaslouží tolik výzkumné pozornosti. Kontinuálně se také objevují texty, které se opakovaně snaží o vymezení hypertextu či se zamýšlejí nad tím, zda vůbec hypertext existuje.⁸⁹

⁸⁷ O aplikaci dekonstrukce na médium televize se pokusil Gregory Ulmer v knize *Teletheory* (1989). V devadesátých letech se objevily další pokusy aplikovat poststrukturalistické teorie na nová digitální média. Také Ulmer napsal další knihu *Heuristics* (1994), ve které se snažil aplikovat dekonstrukci na hypermédiá (srov. též Bolter 2004).

⁸⁸ Viz kapitola 1.2 *Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání*. Srov. též Meyrowitz 1989.

⁸⁹ O jeho neustálenosti svědčí např. text Wardrip-Fruina „What Hypertext Is“ z roku 2004, který byl přednesen na hypertextové konferenci pořádané asociací ACM. Srov. Wardrip-Fruin 2004. Dále např. Aarseth 2003; Luesebrink 1998.

Ad. b)

Studium hypertextu představuje tematicky i metodologicky velmi heterogenní oblast, v níž se setkává řada vědeckých disciplín, a s tím souvisejí zcela odlišné přístupy, cíle, používané metody, ale i úkoly vědy. Problémy lze rozdělit do dvou základních okruhů:

- problémy v nesourodosti cílů a metodologie zkoumání
- problémy týkající se postavení teorie a její vztah k praxi.

Technické vědy stojí na zcela jiných epistemologických základech než vědy humanitní či společenské: na jedné straně se nachází interpretativní paradigma věd o člověku, a na straně druhé se nalézá pozitivistické paradigma věd technických⁹⁰. A jak upozorňuje např. Denis McQuail (2009: 26), „jednotlivé přístupy v sobě často zahrnují protikladné a konkurující představy o tom, jak nastolovat otázky, jak vést výzkum a jak předkládat vysvětlení.“ Téma hypertextu se vynořilo na poli teorie umělé inteligence a informatiky a zároveň bylo od svých počátků spojeno s průmyslovým sektorem, díky čemuž existuje formativní vztah mezi praxí (počítačovým průmyslem) a vědeckou reflexí tohoto fenoménu.⁹¹

Ad. c)

Problematika hypertextu byla od počátků vázána na praxi, mnozí humanitněvědní teoretikové hypertextu (např. Joyce, Landow, Moulthrop, Douglas, Bolter, Landow) kromě toho, že se snažili o teoreticko-kritickou reflexi, byli zároveň i spoluautory konkrétních hypertextových projektů, sami se podíleli na návrzích struktury hypertextových elektronických systémů, aktivně se zapojovali do návrhu nových programů, výukových databází, ale i literárních děl. Tyto projekty navíc byly finančně zpoplatněny a měly i určitý komerční „úspěch“.

Součástí tohoto pole byla i výuka: tito odborníci učili vysokoškolské studenty, jak efektivně používat hypertextově strukturované informace. Bolter a Joyce byly autory prvního hypertextového systému určeného pro hypertextové psaní příběhů s názvem *Story Space*⁹², Landow vytvořil hypertextuální síť „Intermedia“, ve které

⁹⁰ V McQuailově dělení se jedná o „materialistické“ typy mediálních teorií, vůči nimž stojí mediální teorie „kulturální“ – viz McQuail 2009: 26.

⁹¹ Srov. též kapitola 1.2.1 *Vymezení autonomní oblasti studií hypertextu*.

⁹² *Storyspace* byl od počátku zamýšlen jako komerční projekt a nejinak je tomu i dnes. První hypertextové romány jsou nabízeny na stránkách společnosti Eastgate, která je vlastníkem autorských práv: <http://www.eastgate.com/storyspace/index.html>.

propojil několik literárních databází. Joyce s Moulthropem se pak podíleli na vytvoření prvních hypertextových románů *Afternoon* a *Victory Garden*, které jsou dnes považovány za klasiku svého žánru (srov. Ryan 2001: 357).

Tito teoretici se tedy místo toho, aby se zařadili do tradice svých věd (tj. např. literární vědy), chovali spíše jako lidé z praxe (např. grafičtí designéři), čímž dle Boltera (2003: 17) generalizovali a legitimizovali svou vlastní praxi. To je podle něj také důvod, proč „*hypertext jako praxe měl pouze omezený vliv na metody humanitních věd*“ (ibidem: 21). Stejně tak velkou roli sehrála i skutečnost, že *studia hypertextu* vznikla na půdě amerických univerzit, a o americkém vědeckém bádání je obecně známa jeho větší vázanost na praxi a důraz na společenský pokrok.⁹³

Ad. d)

Dnes lze téma hypertextu považovat prakticky za svým způsobem monograficky uzavřené, soudobé bádání se zabývá jen dílčími otázkami, zejména aplikacemi hypertextových systémů do praxe (např. pedagogické aplikace). I když je téma zpracováno do šíře témat, a vznikly stovky článků, přesto však došlo k postupnému „vyčerpání“. Již v roce 2001 Bolter ve své revidované knize o hypertextu píše, že k problematice „*hypertextu už není prakticky co dodat [...], neboť vznikly desítky knih a tisíce článků zkoumajících ekonomické, kulturní a estetické aspekty hypertextu*“ (Bolter 2001: xii). Tato linie se navíc vyznačovala vlastní logikou a specifiky, které asi nejlépe vystihl Bolter (2004: 19) slovy: „*studium hypertextu zůstalo z mnoha důvodů esoterickou aktivitou relativně malého množství badatelů.*“

Zkoumání nenaplnilo očekávání spojená s hypertextem a možnostmi jeho využití. Jistý vliv měl bezpochyby i vývoj navazujících „badatelsky atraktivnějších“ mediálních technologií, jako je např. web 2.0, online sociální sítě atd. Původní teoretikové hypertextu se navíc často citovali mezi sebou navzájem a nebrali příliš v potaz vývoj poznatků v zavedených vědeckých disciplínách, různé lingvistické, literárněvědné nebo sémiotické koncepty také nezřídka přejímaly bez příslušného kontextu. Jejich přístup k hypertextu se často vyznačoval pouze „mechanickým“

⁹³ K tomu Bolter (2003: 25) uvádí: „*V evropských vzdělávacích systémech, přinejmenším v minulosti, bylo toto napětí možná zmírněno tradičním oddělením teoretické práce na univerzitách a praktické nebo umělecké práce na technických vysokých školách či konzervatořích. Nicméně americké univerzity po řadu desítek let nabízely technické, praktické a na obchod orientované vzdělávání společně s uměním a vědami, a tak se praktické, teoretické a historické dimenze předmětů potkávaly společně v jednom kampusu a dokonce i na jednom oddělení. Toto soužití občas vedlo ke společné debatě, častěji však spíše k boji o zdroje.*“

propojováním teorií a pojmů informatiky jako vědy (computer science) s pojmy věd humanitních a sociálních bez patřičné teoreticko-metodologické rekonceptualizace.

ad. e)

Propojení hypertextu s kritickou teorií a dekonstrukcí je věnovaná samostatná podkapitola (srov. 1.5.1 *Zkoumání hypertextu v literární vědě*).

ad. f)

Samostatnou kapitolu tvoří jazyk popisu hypertextu, který je v silném vlivu jazyka technických věd. (srov. podkapitola 1.2 *Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání*).

1.3.4 Shrnutí

I když bylo od počátku řadou badatelů explicitně deklarováno, že zkoumání hypertextu má mít interdisciplinární (resp. transdisciplinární) povahu, což mělo v praxi znamenat syntézu relevantních poznatků věd technických, humanitních i sociálních, přesto se toto téma nevyvarovalo „nebezpečí“ tohoto přístupu, a zejména pro svou tematickou šíři a metodologickou nejednotnost došlo nakonec k tomu, že se postupně rozplynulo v tradičních, pevněji zakotvených disciplínách a přístupech.⁹⁴ Na poli věd technických bylo téma hypertextu nahrazeno aktuálnějšími tématy⁹⁵, na poli věd humanitních a sociálních se toto téma rozptýlilo do řady vědních disciplín⁹⁶: částečně je předmětem textové lingvistiky, částečně literární vědy⁹⁷, problematiky se dotýká např. i obor nazvaný jako *digital humanities*⁹⁸ a své stabilní místo má i ve *studii nových médií*.⁹⁹

⁹⁴ K problematice nebezpečí interdisciplinarity pro obor *mediální studia* srov. Volek 2006: 9.

⁹⁵ Srov. např. Smith 1997: „Desáté výročí konferencí o hypertextu se nachází toto pole na důležité křižovatce. V tomto příspěvku, se podívám stručně zpátky na první hypertextovou konferenci (Hypertext 87) a na deset let výzkumu a zkušeností s technologiemi, které následovaly. Nicméně většina příspěvku bude věnována otázkám spojenými s WWW.“

⁹⁶ Srov. též podkapitola 1.5 *Hypertext jako téma v zavedených humanitních a sociálních vědách*.

⁹⁷ Viz např. Ensslin 2007 nebo Ryan 2001.

⁹⁸ Postupně vznikl samostatný obor označovaný jako „digitální literární studia“. Srov. např. Schreibman – Siemens 2008.

Digital humanities obecně jsou dnes rozšířeným oborem zejména na amerických univerzitách. Scolarì (2009: 957) hovoří o tzv. *humanities computing tradition*, viz také např. Schreibman – Siemens – Unsworth 2005. Přehled oboru *digital humanities* – viz též WWW stránka <http://www.digitalhumanities.org/companionDLS>.

⁹⁹ Konceptualizaci na poli studií nových médií bude věnován následující podkapitola 1.4 *Hypertext na poli tzv. studií nových médií*.

1.4 Hypertext na poli tzv. *studií nových médií*

Vědecké „metapole“¹⁰⁰, reflektující vznikající digitální technologie posledních padesáti let, je souhrnně označováno jako *studia nových médií*.¹⁰¹ Hypertext jakožto nová digitální technologie a nová forma elektronické textuality¹⁰² má tedy v této oblasti své pevné místo, řada teoretiků digitálních médií považuje téma hypertextu za jedno z klíčových témat již v jeho raném období (srov. Macek 2013; Lister a kol. 2003, viz též Tabulka č. 1). I když technologie počítače sehrává vůči hypertextu pouze roli média, které umožňuje realizovat princip a ideu hypertextu, přesto se mu však díky vědeckému rozvoji počítačů a teoretické reflexi na poli kybernetiky a informatiky¹⁰³ dostalo velké pozornosti od celé řady teoretiků digitálních médií.

Na poli *studií nových médií* dochází k propojení předchozích, jinak heterogenních přístupů k hypertextu a tuto konceptualizaci lze tedy vůči předchozím považovat za završující a sumarizující. Na jedné straně stojí velmi silná linie úvah o hypertextu jako modelu mysli u Vannevara Bushe, později Theodora Nelsona, spolu s vizemi o hypertextově uspořádaném zařízení, ve kterém by byly shromážděny všechny relevantní informace, jež by byly propojeny sítově a na základě principu asociace (viz Tabulka č. 1).¹⁰⁴ Už T. Nelson v šedesátých letech začal rozvíjet mj. i ideu hypertextu jako nové formy textuality, která je realizovatelná právě a jenom skrze počítač. „Elektronický

¹⁰⁰ Jako oborové, volnějši metapole (meta-field of study), spíše než klasická „studia“ vymezuje tuto oblast i Jakub Macek (Macek 2013: 20), který se odkazuje na studie Davida Silvera (např. Silver 2004). Spíše než o oborové pole nicméně jde, jak opakovaně poznamenává teoretik David Silver (2000a, 2004), o volnějši metapole (meta-field of study), jehož spojujícími prvky jsou jednak zájem o nová média (tedy o média založená na digitálním kódování dat) a jednak zmíněné institucionální zázemí budované během posledních zhruba patnácti let.

¹⁰¹ Byť pojem „nová média“ není zrovna šťastně zvoleným označením, přesto vzhledem ke shodě, která v této oblasti panuje, bude v této práci užíván pro popsání komunikačních technologií založených na digitálním kódování obsahů, obvykle spojované s osobními počítači či internetem. Jiná označení pro nová média jsou média digitální, kvartérní, interaktivní či sítová, případně také informační a komunikační technologie (ICT) nebo pokročilé informační a komunikační technologie (AICT). (srov. Lapčík 2009, Macek 2011). Pro pojmenování produkce odborné komunity, která se zabývá novými médii ze společenskovedního pohledu, bude v této práci používán termín *studia nových médií* (new media studies, též zkratka SNM); (Macek 2011: 6, 45). K diskuzi o studiích tzv. „nových“ médií jako vědeckém metapoli – viz např. Dahlberg 2004, Scolari 2009, Lister a kol. 2003; Lapčík 2009, Macek 2013.

¹⁰² Srov. kapitola 2. *Konceptualizace hypertextu*.

¹⁰³ Hypertext tvoří důležitou součást historie počítačů. K tomu píše Lister (2009: 26): „*Hypertext a hypertextualita zůstává důležitou součástí historie počítačů, zvláště kvůli způsobu uvažování o o vztazích mezi počítačovými elektronickými systémy, software a databázemi na jedné straně a operacemi lidské mysli, kognitivních procesů a učení na straně druhé.*“

¹⁰⁴ Úvahy v tomto duchu rozvíjí např. Berners Lee, 2000; Bolter, 1991; Landow, 1991, 1994; Nelson, 1982; Ryan, 2001). Srov. podkapitola 1.1 *Počátky zkoumání hypertextu*.

hypertext“ považoval automaticky za lepší textovou formu oproti starým, na nosič papíru vázaným lineárně strukturovaným textům. Hypertext byl tematizován v závěsu prvních teorií nových médií, a byl ovlivněn ideovým přístupem k nově vznikajícím technologiím v raném období šedesátých let, v případě hypertextu byl zdůrazňován jeho silný „*emancipační a transformační potenciál*“¹⁰⁵ (Macek 2004: 9), zejména pro konstatovanou schopnost vytvářet neomezené síťové struktury. Elektronickým hypertextům byly připisovány inherentní vlastnosti jako *digitálnost, interaktivita, hypertextualita, virtualita, zasíťování a simulace*, které byly považovány za esenciální kvality digitálního textuálního hypertextu. (Lister a kol. 2003: 13)

Na straně druhé se pak v osmdesátých letech dvacátého století objevují první humanitněvědné konceptualizace hypertextu J. P. Landowa, D. Boltera, S. Moulthrop a dalších humanitněvědných badatelů, které vycházely z první linie a byly též ovlivněny ideologií (Viz Tabulka č. 1).¹⁰⁶ Teprve devadesátá léta a přelom tisíciletí znamenala etapu akademické normalizace nejen pro celou oblast studií nových médií (srov. Macek 2013: 32, 45), ale přinesla i kritičtější reflexi hypertextu z „vlastních“ řad (srov. Bolter 2003; Moulthrop 2001). Začalo být upozorňováno na to, že nelze vytyčit ostrou hranici mezi elektronickým hypertextem a staršími technologiemi (zejména technologií tisku) a elektronický hypertext vnímat jako a priori kvalitativně lepší textovou a mediální formu než předchozí technologie, ale že je potřeba nahlížet na tento fenomén optikou předchozích technologií, tj. technologií ručního psaní, technologií tisku a technologií elektronického psaní (srov. Bolter 2001).

Kritičtější pohled na hypertext v devadesátých letech je možné vysvětlovat i externími, nevědeckými faktory: např. v souvislosti se vznikem stolních počítačů a jejich postupným rozšířením se začalo postupně ukazovat, že reálné hypertextové systémy nemají takové „záračné“ vlastnosti a dopady, jaké jim přikládali první teoretikové v šedesátých letech, a zájem o téma hypertextu začal logicky postupně upadat. Svou roli

¹⁰⁵ Nárůst zájmu o téma hypertextu mezi teoretiky v šedesátých letech byl dán tehdejšími technologickými pokroky: vznikl první hypertextově strukturovaný systém (D. Engelbart) a také ARPAnet. Nemalou roli sehrál také T. H. Nelson, který prosazoval ideu hypertextu. Pro toto období je typické, že přístup k nově vznikajícím technologiím měla jen velmi omezená skupina výzkumníků, programátorů a akademických pracovníků z oblasti kybernetiky a informatiky. Vývoj počítačů byl v začátcích, existovaly pouze sálové počítače a veškerá vědecká reflexe se tedy odehrávala v prostředí amerických technologických institutů typu MIT či Stanford. Přístup k vývojovým novinkám měla pouze velmi úzká skupina vědců, která prakticky formovala hodnoty, přístupy, i způsob konceptualizace prvních témat spojených s vývojem počítačů (srov. Macek 2004). V osmdesátých letech 20. století se objevily nové aplikace, pomocí nichž bylo možné vytvářet nové mediální systémy, narostl i zájem o vědeckou reflexi tohoto jevu. Podobně představení osobního počítače a s ním grafické rozhraní, interakční nástroje či videohry ovlivnily zájem o toto téma (srov. Scollari 2009: 951).

¹⁰⁶ Srov. též podkapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

sehrál samozřejmě i rozvoj novějších digitálních systémů a v devadesátých letech bezpochyby vznik globálního hypertextového komunikačního systému *World Wide Webu*.

V následující přehledové tabulce (dle Scolari 2009) je zachycen vývoj tématu hypertextu chronologicky, zahrnuty jsou i nevědecké, populárně naučné přístupy, které se objevovaly paralelně spolu s vědeckými reflexemi kvartárních médií a kyberkultury.

Schéma č. 1: **Teoretické reflexe kyberkultury** (zdroj: Scolari 2009: 954.)¹⁰⁷

FÁZE	AGENDA	VLASTNOSTI	INICIÁTOŘI	TEORETICKÁ VÝCHODISKA	KLÍČOVÁ SLOVA
1960–1984					
Otcové zakladatelé	HC Symbióza Hypertext Rozhraní (interfaces)	První teoretické úvahy o počítačové technice (computing), komunikaci a sítích. Vytváření prototypů.	- Vannevar Bush - Douglas Engelbart - Joseph Licklider - Theodor Nelson	Teorie informace Kybernetika Systémová teorie	Memex Xanadu Arpanet TCP/IP
1984 –1993					
Kořeny	Hypertext Rozhraní Užití (usability) Virtuální realita AI	Produkce o hypertextech, rozhraních, HCI a CMC	- Jay David Bolter - Michael Joyce - George P. Landow - Brenda Laurel - Stuart Moulthrop - Ben Shneiderman	Dekonstrukce Kognitivní vědy Psychologie	Rozhraní uživatele Hypertext Storyspace Hypercard CD-rom Internet
1993–2000					
Akademické kyberkultury	Virtuální komunity Identity Hypermédiá	Systematický popis procesů, aktérů a událostí	- Tim Berners Lee - Manuel Castells - Derrick De Kerkhove - Pierre Lévy	Teorie masové komunikace Naratologie Politologie Sociologie	Netscape Explorer Yahoo
Kritické kyberkultury	Interaktivní fikce Kolektivní inteligence Síťová společnost	Kritický a hlubší přístup	- Robert K. Logan - Lev Manovich - Janet Murray - Jakob Nielsen - Alejandro Piscitelli - Sherley Turkle - Marie-Laure Ryan	Kulturální studia Science technology studies	
2000–2008					
Studia internetu	Otevřené zdroje P2P Blogy Wiki RSS Sémantický web	Rekonfigurace teorií digitální komunikace a metodologií	- Albert-László Barabási - David Gauntlett - Dan Gillmor - Bernardo Huberman - Gunnar Liestøl - David Marschall - Tim O'Reilly	Předchozí teoretická východiska (1993–2000) Ludologie Teorie sítí „Actor-network“ teorie	Linux Flash Google Blogy Wiki P2P Web 2.0 Otevřené zdroje (open source)

¹⁰⁷ Následující dělení období studia kyberkultury/„nových“ médií je vybráno čistě demonstrativně pro ukotvení teoretické reflexe hypertextu a ukázání jeho role v historii studií nových médií.

Ve stejné studii Scolari také nastínil synchronní mapu metapole *studií nových médií (či kyberkultury)*, v němž má své místo i téma hypertextu, které se částečně překrývá s tématem kyberkultur a ludologie. A i když je dnes na tomto metapoli téma hypertextu považováno prakticky za uzavřenou kapitolu (srov. Bolter 2003: 20), přesto však téma hypertextu má stále silný výzkumný potenciál, a to „zřejmě i kvůli rozšíření *World Wide Webu jako globálního hypertextu*“ (ibidem).

Schéma č. 2: **Mapa pole studií nových médií** (zdroj: Scolari 2009: 960)¹⁰⁸

¹⁰⁸ Scolari (2009: 960) nazývá toto schéma „Mapa teoretických dialogů v oblasti digitální komunikace“ („*Map of digital communication theoretical conversations*“). Pojem digitální komunikace lze považovat v případě této práce za synonymní s pojmem studia nových médií.

1.4.1 V zajetí technologického determinismu

Konceptualizace hypertextu doprovázela, podobně jako další témata transdisciplinárního metapole *studí nových médií*, „*rétorika revolučnosti*“ či „*novosti*“, včetně „*velké generalizace a logiky ‚dopadů‘*“ (srov. Macek 2011). První teoretikové hypertextu vyzdvihovali jeho „*emancipační potenciál*“ (Landow 1991). „*Technooptimismus*“¹⁰⁹ doprovázel zkoumání hypertextu od jeho počátku až do „*konce*“ vlastních *studí hypertextu*.¹¹⁰

Užívání specifického slovníku souvisí úzce s vázaností teorií hypertextu na technologický determinismus McLuhanovské tradice (srov. Bolter 2003: 19). Reflexe hypertextu jakožto nové mediální technologie (potažmo textuality) optikou technologického determinismu je založena na předpokladu, že tato technologie (a nová média obecně) má takové vlastnosti, že je schopna prosazovat společenské změny, a to jak na makrosociální, tak mikrosociální úrovni, dále že přináší nové formy textuality a s tím spojené nové formy autorství a čtenářství (resp. obecně nové formy textové produkce a recepce; tedy že mění i celkovou uživatelskou praxi textů).

Ostatní proměnné (např. politickoeconomická situace, společenská situace), které působí v procesech společenských změn, jsou redukovány, vliv je přičítán pouze jedné proměnné – mediální technologii (srov. McQuail 2009: 115). Radikální technologický determinismus také implikuje přesvědčení, že nové mediální technologie se vyvíjejí dle vlastní vnitřní dynamiky a logiky, kterou nelze nijak ovlivnit.

Technologický determinismus skrývá široký repertoár heterogenních idejí¹¹¹, jenž je dle McQuaila důkazem toho, že „*existuje dlouhá a stále živá tradice hledání vztahů mezi převládající komunikační technologií dané doby a klíčovými rysy společnosti.*“ (McQuail 2009: 114). Přes všechny rozdíly lze identifikovat jeden klíčový společný jmenovatel, kterým je zaměřenost na možnost prosazování sociálních změn a změn společnosti (či příklon stranit jí) a podmaňování si ostatních proměnných (srov. McQuail 2009: 115).

¹⁰⁹ Srov. např. Lévy 2000.

¹¹⁰ Viz kapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

¹¹¹ Technologická média jsou vnímána jako jevy, které formují společnost, dávají jí do pohybu a jsou prvotním hybatelem jejích změn. Média jsou také považována za příčinu společenského pokroku a zároveň jsou interpretována jako politické a intelektuální „osvobození“ se od starých „represivních“ médií.

I v případě teorií hypertextu najdeme širokou škálu postojů, které vyjadřují umírněnější či radikálnější pozici reflexe hypertextu jako mediální technologie. Zejména v období nejvyšší vědecké produkce o hypertextu (tj. přelom osmdesátých a devadesátých let), je možné nalézt opakovaně v textech celou škálu postojů, jenž implicitně obsahují pozici technologického determinismu. Jedná se především o následující přesvědčení:

1. nelineární hypertextový způsob psaní (produkce) nahradí lineární způsob, což představuje „evoluční krok“ k dokonalé komunikační technologii (srov. Landow 1991, Lanham 1993).
2. Počítačová technologie změní způsob komunikace autorů, neboť samo hypertextové odkazování je natolik „*revoluční nástroj*“, že automaticky činí lepším jakýkoliv text, který autor vyprodukuje. Toto tvrzení implikuje, že autorovi textu stačí dát technologii umožňující nelineární psaní, a tento píše lépe, neboť hypertextová forma je automaticky lepší než klasický lineárně strukturovaný text. (Snyder 1997: 137). K tomu U. Eco uvádí paralelu s médiem filmu: skutečnost, že někdo zvládá přepínat ovladačem programy v televizi a natočit o tomto aktu zajímavý dokument, který vyzývá k volnému užívání televize a jejího příslušenství, ještě neznamená, že každý čtenář je automaticky schopný číst Hitchcockovy a Felliniho filmy v celé jejich umělecké šíři (Eco 1996: 300). Podobně Aarseth upozorňuje na dopady technologického determinismu na poli literární vědy: i zde se objevuje řada tvrzení o možnostech nových digitálních technologií, které umožňují čtenářům stát se autory, případně alespoň umožňují stírat rozdíly (myšleno politicky) mezi těmito dvěma pozicemi. Dále je zdůrazňována možnost čtenáře vytvářet si své vlastní čtecí dráhy interagováním s „počítačem“. „*Ideologické tlaky obklopující nové technologie vytvářejí rétoriku novosti, odlišnosti a svobody, která funguje tak, že zatemňuje hlubší strukturální spřízněnost mezi povrchově heterogenními médii.*“ (Aarseth 1997: 14). Dle Aarsetha je myšlenka, že „počítač“ je sám o sobě schopný produkovat sociální a historické změny, sama o sobě ahistorická a antropomorfická pseudokoncepce (ibidem).
3. Přesvědčení, že hypertext dokáže transformovat celou společnost a demokratizovat vzdělávání a edukační systémy (Lanham 1993). J. P. Landow například tvrdil, že „*historie informačních technologií od ručního psaní*

k hypertextu odhaluje narůstající demokratizaci a rozšíření moci. Psaní započíná tento proces, rozšiřováním paměti proměnou vědění z vlastnictví jednoho člověka do vlastnictví více než jednoho. [...] Demokratická síla informačních technologií je odvozena od jejich šířících se informací a moci, která toto rozšiřování umí vytvořit.“ (Landow 1992: 174). Navzdory tomu, že se očekávání ohledně technologie hypertextu a jeho využití nepotvrdila, Landow zůstává i nadále velkým zastáncem a propagátorem technologie hypertextu (srov. např. Landow 2003). Ještě o krok radikálnější v predikcích a dopadech hypertextové technologie byl Richard Lanham, který spatřoval v hypertextu „antihierarchický a demokratický nástroj“, jenž dle něho vyústí v rozsáhlou revoluci, která radikálně zdemokratizuje učení i umění (Lanham 1993: 101 – 102; podobně Bolter 1991: 117).

Byť nejspíš nikdo nebude zpochybňovat tvrzení, že nové mediální technologie mají dopad na fungování společnosti, a technologický determinismus tak do jisté míry představuje klíč k pochopení příčin společenských změn, přesto optika, která přisuzuje hypertextu radikální dopady a sociální změny, není udržitelná. Taková pozice obsahuje nevyslovený předpoklad ideologického charakteru, totiž že elektronická textová forma (mediální technologie) je kvalitnější a vyspělejší formou, která navíc má přímý vliv na proměny fungování společnosti. V tomto pojetí je technicky zprostředkovaná komunikace chápána pouze v užším slova smyslu, tj. „charakter zprostředkující technologie je přiznán pouze zařízením elektrotechnického, či elektrického charakteru“ (srov. Kořenský 2006: 7). Je tedy zřejmé, že není možné vnímat elektronický hypertext izolovaně od starších technologií (viz zejména podkapitola 2.3.2.3 *Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu*).

1.5 Hypertext jako téma v zavedených humanitních a sociálních vědách

Jak již bylo konstatováno výše, první humanitněvědné konceptualizace hypertextu u literárních teoretiků J. P. Landowa, M. Joyceho, S. Moulthrop a dalších nezaznamenávaly po dlouhou dobu od svého vydání silnější odezvu v jádru etablovaných humanitních a sociálněvědných disciplín. Tematika hypertextu začala do jádra těchto disciplín pronikat podstatně pomaleji, prakticky až v období většího rozšíření osobních počítačů v devadesátých letech dvacátého století, kdy dochází k „otevření encyklopedických a prostorových vlastností počítače širším komunitám, komunitám, které se neskládají jen z programátorů, ale i umělců, spisovatelů a akademiků.“ (Wardrip-Fruin, N. – Montfort 2003: 9) Do té doby stál hypertext jako textový a mediální fenomén v zájmu pozornosti jen úzké skupiny humanitních badatelů, kteří měli zázemí na technických pracovištích v USA (srov. podkapitola 1.3). O systematictější reflexi tématu na poli literární vědy, lingvistiky a sémiotiky lze hovořit až v posledních deseti letech.¹¹²

Skutečnost, že si humanitní a sociální vědy začaly všimnout nových technologií tak „pozdě“, si lze vysvětlit různě. Možné zdůvodnění nabízí například studie teoretika Johna Tolvy „The Heresy of Hypertext: Fear and Anxiety in the Late Age of Print“ (1995), ve které se autor zamýšlí nad tím, proč tematika elektronických textů (a tedy i elektronických hypertextů) vzbuzuje na jedné straně nekritické nadšení u teoretiků nových médií a „hypertextualistů“, ale proč na druhé straně budí téma nových technologií obavy a úzkost u badatelů, kteří se zabývali tradičně tištěnými texty. Dle Johna Tolvy je nezájem, resp. nesystematický zájem humanitních věd o problematiku nově vznikajících technologií, způsoben tím, že humanitní vědy obecně doprovází určitá „úzkost“ z technologií, což je dle něho „*dědictvím humanismu*“ (*humanist inheritance*), které Elizabeth Einstein popsala jako „*úctyhodnou tradici hrdé ignorace záležitostí*

¹¹² Ještě v roce 1997 Mikle D. Ledgerwood konstatoval: „*Literárněvědná pracoviště stále ještě mají zpoždění v akceptování porozumění toho, co bude znamenat technologická revoluce pro jejich obor. [...] Literární vědci zcela vyřadili nové typy textů, dokonce i ty, které mají narativní estetické struktury ze svého zájmu jakožto materiály, které nejsou hodny jejich vědecké pozornosti.*“ (Ledgerwood 1997: 548)

týkajících se materiálního, mechanického nebo komerčního“¹¹³ (Einstein 1979: 709 in Tolva 1995).

Tolva o konci dvacátého století hovoří jako o údobí „digitálního prvotisku“ (digital incunabula) a přirovnává jej k události objevení knihtisku na přelomu 15. a 16. století.¹¹⁴ Před zlomem tisíciletí se dle Tolvy analogicky k situaci prvních knižních prvotisků v 15. století začínají objevovat „bezlistkové vyhledávací katalogy“ (*cardless card-catalogues*), *netištěné časopisy (paperless journals)*, [...] *hypertextové porovnávání Chaucerových rukopisů, hypermediální archív Danteho Gabriela Rossettiho*¹¹⁵, *aplikovaná technologie se zavedla do akademické sféry a nelze ji ignorovat*“ (Calva 1995).

Důvody dlouhého opomíjení technologických změn a jejich dopadů na literární sféru je možné hledat i v jiných faktorech, např. že společenskovědní badatelé po dlouhou dobu neměli přístup k nově vznikajícím technologiím, byť o jejich existenci věděli (viz předchozí podkapitola 1.2 *Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání*). A i když je možné nalézt v disciplínách, jako je lingvistika, literární věda a sémiotika, ohlasy na problematiku hypertextu jako nové mediální technologie, přesto však v těchto oborech po dlouhou dobu chybělo systematičtější zkoumání zmíněných fenoménů, a nedocházelo ani k příslušné pojmové rekontextualizaci a terminologické revizi, která by umožnila zapojit hypertext jako termín do pojmových nomenklatur těchto vědeckých systémů. K tomu došlo prakticky až v době, kdy bádání o hypertextu bylo ve vlastních *studiích hypertextu* pomalu nahrazováno jinými tématy a kdy např. Bolter hovoří o tom, že zkoumání hypertextu je uzavřenou kapitolou (srov. Bolter 2003: 20). Navíc ani dnes nenalezneme v rámci jedné disciplíny jednotné vymezení hypertextu, většinou se jedná jen o dílčí příspěvky k problematice, o systematičtější zkoumání lze hovořit např. jen v případě tzv. „hypertextové lingvistiky“, která vychází z německé tradice textové lingvistiky¹¹⁶. Přesto však termín hypertext zůstává v této oblasti termínem nedostatečně ukotveným. Jako příklad terminologické vágnosti lze uvést jednu z nejcitovanějších definic hypertextu jako „nesekvenčního psaní“ od Theodora

¹¹³ Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1979) 706. Převzato z: Tolva 1995.

¹¹⁴ John Tolva (1995) k tomu dodává: „Podobně jako bibliografové považují rok 1501 jako rok, kdy se tištěné knihy vylíhly z „kolébky“ jejich post-Guttenbergovského zrození, první rok nastávajícího milénia bude pravděpodobně sloužit jako ideální demarkační čára pro konec začátku elektronické textuality.“

¹¹⁵ <http://www.rossettiarchive.org/>

¹¹⁶ Tato oblast se zaměřuje především na typy elektronických textů, a odlišení hypertextu od ostatních forem digitální textuality. Ani v rámci této oblasti však nebyly systematicky řešeny související složky textové produkce: textový producent a recipient, bez povšimnutí zůstává též výraz „psaní“ (*writing*), potažmo „nesekvenční psaní“ (*nonsequential writing*).

Nelsona¹¹⁷, která bývá přejímána i řadou humanitněvědných badatelů, často však pouze mechanicky, bez dalších pokusů o usouvztažnění s ostatními pojmy příslušné pojmové nomenklatury. Bez povšimnutí u tohoto vymezení většinou zůstává šíře této definice; toto pojetí v sobě zahrnuje „*celé množství hypertextuálních fenoménů, a to i těch, které jsou pouze minimálně antilineární*“ (Ensslin, 2007: 12)¹¹⁸, dále bývá přehlíženo, že jsou v jedné definici bez vysvětlení obsaženy výroky týkající se aspektů textové produkce a recepce. Technologie počítače pro čtení komunikátu je zdůrazněna jako nutná podmínka pro čtení textu.

¹¹⁷ „*Nonsequential writing – text that branches and allows choices to the reader, best read at an interactive screen. As popularly conceived, this is a series of text chunks connected by links which offer the reader different pathways.*“ (Nelson 1984:0/2). Definice hypertextu – viz též následující oddíl této práce.

¹¹⁸ Ensslinová používá místo „nelineární“ výraz „antilineární“ a vymezuje jej zejména vůči Nelsonově pojetí hypertextu jako „*nelineárního psaní*“. Toto vymezení je dle ní příliš široké, a nedostatečně vystihuje podstatu tohoto typu textové produkce. (srov. Ensslin 2007: 11)

1.5.1 Zkoumání hypertextu v literární vědě

V literární vědě nalezneme celou řadu přístupů k hypertextu.¹¹⁹ Zkoumán je především hypertext jako nová mediální technologie a také jako nová forma digitální textuality (Ryan 2001). Téma bývá usouvztažňováno nejčastěji s teoriemi intertextuality, již v roce 1991 zmiňuje literární teoretik H. – P. Mai (1991: 36) teoretiky, kteří se snažili explicitně použít pojem „intertextuální“ ve spojitosti s „počítačovou“ literární vědou (*computer-supported literary studies*).¹²⁰ Podobně je téma propojeno s dekonstrukcí a koncepty smrti autora (Barthes) a svobody čtenáře. Propojení literárněvědných konceptů s teoriemi hypertextu je přisuzováno literárnímu teoretikovi G. P. Landowovi (Landow 1997)¹²¹. Provázání teorií hypertextu s dekonstrukcí, postmoderními teoriemi autorství či poststrukturalistickými přístupy však není přijímáno bezvýhradně ani v rámci literární vědy. Např. literární teoretička Astrid Ensslinová upozorňuje na to, že není možné zcela verifikovat nosnost těchto teorií, neboť „*hypertexty nejsou nikdy zcela nehierarchické a decentralizované. A pouze zdánlivě jsou všechny uzly ekvivalentní, vstupní místa jsou stejná, tj. že čtenáři jsou na počátku uvedeni stejnou lexíí a možnými čtecími drahami. Podobně některé lexie mají tendenci si být ‚více rovné‘ než jiné v tom, že se statisticky znovuobjevují častěji, a proto vytvářejí tzv. smyčky (loops), čímž signalizují čtenáři nadprůměrný stupeň narativní, kognitivní nebo estetické důležitosti*“ (Ensslin 2007: 14).

Řada výzkumníků odkazuje přímo na texty Theodora Nelsona. Např. *Lexikon teorie literatury a kultury* (Nünning 2006: 317) uvádí výraz „hypertext“ společně s „hypertextualitou“, vymezuje jej s odkazem na Nelsona jako „elektronickou podobu „*nonsequential writing*“.¹²² V heslu již není rozveden Nelsonův hlavní koncept „docuverse“, který je relevantní i pro literární vědu, jehož cílem bylo vytvořit otevřený

¹¹⁹ V případě literární vědy bude vynecháno chápání hypertextu v teorii intertextuality Gérarda Genetta, který vymezuje *hypertextovost* jako „každý vztah spojující text B (... *hypertext*) s předchozím textem A (... *hypotext*), na který je naroubován jinak, než je tomu v případě komentáře.“ (Genette 1982: 11–12 in Homoláč 1994: 33) Tuto literární kategorii si Genette vypůjčil od Mieke Balové (dle Hess-Lütich 1999: 8).

Literárněvědnou interpretaci zastává např. i Peter Valček (2006: 19), který chápe výraz *hypertext* v intencích barthesovských pojmů *écriture a diskurs* (Barthes 2007), a logicky pak pro něj přenesení pojmu hypertext do kontextu technologie počítače představuje jistou sémantickou redukcí. (viz Valček 2006: 141) Toto uchopení lze přijmout u *elektronického hypertextu* pouze částečně. Srov. též podkapitola 1.3.2.1 *Hypertext a vybrané koncepty postmodernismu a poststrukturalismu*.

¹²⁰ Mai uvádí následující studie Cornse (1986) a Paulsona (1989).

¹²¹ Srov. též kapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

¹²² Zvýraznění PCH.

elektronický publikační systém, ve kterém by byly k dispozici všechny literární texty, které by byly propojeny hyperlinky, a každý uživatel tohoto systému by měl možnost si vytvářet vlastní komentáře k textu. Nelson chtěl tento koncept konkretizovat ve svém projektu „Xanadu“, který však zůstal nedokončený. V knize *Literary Machines* (1981) tvrdil, že je „*hypertext ve své podstatě tradiční a tvoří hlavní proud literatury*“ (Nelson 1987: 1–17 in Hess-Lüttich 1999: 8). Technologie hypertextu pro něho představovala možnost, jak rozšířit hranice tradiční papírové knihy a izolovanost tištěného textu.

Co se systematictějšího zkoumání hypertextu týče, je možné vyčlenit dva významné proudy teorií (dle Ensslin 2014).

1. První linii tvoří teoretici *studií hypertextu*, kteří jednak usouvztažnili teorie hypertextu s teoriemi poststrukturalismu, postmodernismu, dekonstrukce a intertextuality¹²³, a jednak se sami stali tvůrci prvních elektronických, experimentálně laděných hypertextů, jejichž původním záměrem bylo testovat možnosti těchto systémů. Tato větev je již prakticky uzavřenou kapitolou v dějinách zkoumání hypertextových objektů. Ještě v roce 2004 Bolter konstatoval, že jen velmi malá skupina výzkumníků prozkoumala možnosti „multilineární rétoriky“ (Bolter 2003: 20).
2. Druhou významnou linii reprezentuje přístup literárních teoretiků, jako jsou Astrid Ensslinová, Katherine Haylesová nebo Marie-Laure Ryanová. Pro tyto teoretičky je typický kritičtější, tj. normativní přístup k digitálním literárním hypertextům, které jsou nahlíženy pouze jako jedna z forem elektronické literatury. Tyto přístupy se liší také užívaným analytickým aparátem, zatímco Ryanová vychází z naratologie, Haylesová a Ensslinová se snaží analyzovat hypertext stylisticky, sémioticky a částečně i optikou naratologie. K elektronickému hypertextu, podobně jako k dalším literárním formám elektronického psaní, je volen „*hermeneutický přístup, který reflektuje a zahrnuje skutečnost, že hypertexty nikdy nejsou čteny dvakrát stejně a ve skutečnosti se spoléhají na vícečetné znovučtení na straně analytika*“ (Ensslin 2014), Ensslinová hovoří o „aesthetics of revis(itat)ion“ (srov. Ensslin 2007). Tento přístup se snaží o aplikaci teorií a analytických nástrojů určených původně pro analýzu „tištěných“ textů, a zároveň využívá i zázemí stylistiky, sémiotiky a naratologie. Jako příklad narativní analýzy

¹²³ Viz podkapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

lze uvést studii Bellové a Ensslinové „*I know what it was. You know what it was: Second-Person Narration in Hypertext Fiction*“ (2012), ve které se autorky zabývaly textuálním „ty“ v textech *Victory Garden* Stuarta Moulthrop a *Figurski at Findhorn on Acid* (2001) Richarda Holetona. Tato studie je příkladem pokusu o rozšíření teoretického rámce a analytického aparátu určeného původně pro narativní analýzu tištěných textů (Bell – Ensslin 2010 in Ensslin 2014).

1.5.1.1 Zkoumání literárních digitálních hypertextů

Elektronický literární hypertext je na poli literární vědy konceptualizován jako „*prototypická forma elektronické textuality*“ (Ryan 2001:5), dále je pro své estetické kvality nahlížen i jako jedna z elektronických literárních forem: historicky je možné rozlišovat mezi třemi „generacemi“ hypertextu (srov. Hayles 2002; Ensslin 2007, 2014):

- a) První generace hypertextů: první hypertextové „romány“;
- b) druhá generace hypertextů: první multimediální hypertexty (hypermédia);
- c) třetí generace hypertextů: období kybertextů (Aarseth 1997)

Ensslinová hovoří o dvou významných „generačních posunech“: od hypertextu k hypermédiím a od hypermédií ke kybertextu. (Ensslin 2007). Byť je toto dělení částečně v rozporu s chápáním hypertextu jako textu v širším slova smyslu¹²⁴, přesto se jeví jako účelné, neboť postihuje proměny této digitální literární formy v souvislosti s technologickým rozšířením možností dané médii počítače a spolu s tím i estetické dopady. Zároveň však toto rozlišení akcentuje metodologická, sémiotická a estetická kritéria a nejde primárně o technologický pokrok v oblasti počítačů (Ensslin 2007: 20).

Ad. a)

Za kanonické texty první generace literárních hypertextů jsou považovány např. *Afternoon, a story* (1987) Michaela Joyceho, *Victory Garden* (1992) Stuarta Moulthrop a

¹²⁴ Srov. 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

Patchwork Girl nebo *Modern Monster* (1995) Shelly Jackson.¹²⁵ Tyto texty vznikaly většinou v programu *Storyspace* (společnost Eastgate), některé i v programu HyperCard (Apple), což byla jediná dobová konkurence systému *Storyspace*¹²⁶. Většina textů se objevila ještě před vznikem globální sítě World Wide Web. Proto Ensslinová řadí hypertexty tohoto období k tzv. „*Storyspace school*“ (Ensslin 2014:261). V programu HyperCard vznikl například hypertext Johna McDaideho *Uncle Buddy's Phantom Funhouse* (1992)¹²⁷. Primárním cílem těchto hypertextů bylo demonstrovat technologický potenciál a částečně zajisté také verifikovat teoretické koncepty, které byly v souvislosti s těmito novými „textovými formami“ rozvíjeny.¹²⁸

Dnes jsou tyto literární hypertexty zajímavé spíše historicky, nezapsaly se hlouběji do paměti ani dějin významných literárních děl (srov. Ensslin 2007). Při tvorbě hypertextů byly využívány především předchozí literární formy textové produkce, které byly transformovány do nelineárních formátů (v prostředí počítače). Za klíčový strukturální komponent elektronického hypertextu byl považován *hyperlink*, jenž byl viděn jako klíč, který „otevřít čtenáři různé možnosti navigace při čtení“. Tyto první hypertexty obsahují jen velmi málo obrazových prvků, které mají navíc většinou jen ilustrativní charakter a nejsou součástí „textu“ (resp. významů generovaných textem). V této produkci je kladen důraz na spřízněnost s konvenční tištěnou literaturou. I po vizuální stránce jsou první hypertexty omezeny tehdejšími technologickými možnostmi: obsahují pouze jednoduché navigační mapy a počítačové ikony.

¹²⁵ V té době vzniklo pochopitelně více podobných projektů, většina z nich však již upadla v zapomnění. (srov. Ensslin 2014: 262). Zmapovat historii těchto prvních hypertextů se snaží například projekt literárních teoretických Alice Bellové a Astrid Ensslinové *Reading digital fiction* (<http://readingdigitalfiction.com/>). Online jsou dostupné informace o významných hypertextových beletristicky laděných projektech (<http://readingdigitalfiction.com/gallery-1/#G1Stat3>), dále jsou uvedeny všechny významné „protohypertexty“, tedy hypertexty, které vznikly před vynálezem počítače (<http://readingdigitalfiction.com/gallery-1/#G1Stat1>).

¹²⁶ Od počátku byly tedy tyto programy na tvorbu hypertextů nabízeny jako komerční produkty, a některé z nich je možné si zakoupit dodnes. První hypertexty byly utvářeny ve speciálním hypertextovém software, který také poskytovala společnost Eastgate. Řada teoretiků (Joyce, Landow, Bolter) spolupracovali s touto společností na vývoji tohoto software, což se pak částečně promítalo i do terminologie užívané k popisu fungování elektronických hypertextů, kterou zpětně Astrid Ensslinová charakterizovala slovy „*komerčně ideologizovaná terminologie*“ ((Ensslin 2007: 7).

Viz též předchozí poznámka pod čarou.

¹²⁷ Princip fungování tohoto programu je dobře zdokumentován v následujícím videu: <https://www.youtube.com/watch?v=1v310zwoPxw> (cit. 28. 2. 2014).

¹²⁸ Jednalo se zejména o poststrukturalistické teze o svobodě čtenáře, antilinearitě, neohraničenosti textové produkce, decentralizaci a dehierarchizaci textuálního významu a textové koherence. Srov. též kapitola 1.3.2.1 *Hypertext a vybrané koncepty postmodernismu a poststrukturalismu*.

Ad. b)

Za pomezí text mezi textovým a multimediálním hypertextem lze považovat projekt Deeny Larsen *Marble Springs* (1993). Tento text na jedné straně používá více vizuálního a zvukového materiálu, nicméně stále tyto sémiotické mody mají pouze ilustrativní funkci a nejsou součástí hypertextu.¹²⁹ (Ensslin 2007: 91). Druhá generace hypertextů začíná v období představení World Wide Webu a HTML kódu. Toto rozhraní umožnilo vytvářet a přidávat nové sémiotické mody, které byly předtím pouze analogové: hypertexty se mohly předtím skládat pouze z verbálního textu s jednoduchou, čistě ilustrativní grafikou. Speciální počítačové programy a technologie začaly přinášet autorům nové možnosti v oblasti grafiky, obrazu, objevila se i digitalizace řeči, možnost vkládat vlastní audio soubory, animace a krátká videa. V této době se začínají objevovat první kolaborativní projekty, tj. projekty, v nichž se uživatelé mohli zapojit do tvorby hypertextů, mohli vkládat v rozhraní webu komentáře k textu, případně se mohli stávat spoluautory vznikajících literárních hypertextů. I po estetické stránce je taková tvorba přístupnější uživatelům, tj. čtenářům hypermediálních hypertextů: nové multimodální prvky jsou propojeny hyperlinky, tj. hyperlinky nejsou propojeny jen textové bloky, jako tomu bylo u první generace hypertextů, ale objevuje se i propojení mezi textem a obrazem, případně mezi dvěma obrazy. Tyto hypertexty navíc začínají obsahovat řadu dynamických a interaktivních prvků, do hypertextových projektů jsou např. vkládány krátké filmové klipy a zvukové nahrávky. Dále nové programy umožňovaly např. přetahování objektů v textu na obrazovce (tzv. *drag and drop mechanism*) (ibidem: 33). Příkladem hypertextu druhé generace je webová digitální beletrie *Princess Murderer* (2003) od Deeny Larsenové.¹³⁰ (ibidem)

Ad. c)

Třetí generaci hypertextů tvoří tzv. „kybertexty“ (*cybertext*). Termín kybertext zavedl ve své stejnojmenné knize literární teoretik Espen Aarseth a definuje jej jako „*stroj pro vytváření různých forem vyjádření.*“ (Aarseth 1997:3) Aarseth odmítá pojem hypertextu, neboť řada teoretiků dle jeho slov nazývá všechny elektronické texty hypertexty a opomíjí tím celou paletu různých textuálních forem, jako jsou např. MUDs

¹²⁹ *Marble Springs* byl vytvořen pro Macintosh, v programu Hypercard. Dnes je nabízen nakladatelstvím Eastgate. Přesto však byla část příběhu vytvořena pro online prostředí World Wide Webu. (<http://marblesprings.wikidot.com/places:town> a <http://marblesprings.wikidot.com/places:valley>).

¹³⁰ Tato beletrie je stále dostupná online. <http://www.deenalarsen.net/princess> (cit. 30. 1. 2014).

či *adventure games*, a samotný pojem hypertextu jako typu textu se tedy vyprázdnil: „Zdá se, že přítomnost počítačově zprostředkované textuality zanechala řadu teoretiků a kritiků, kteří se jí zabývali, v terminologickém vakuu. Ve své zvědavosti popsat „krásnou novou realitu“, ponechali některá slova jako elektronický či hypertext pro pojmenování zcela odlišných fenoménů. Za elektronickým hypertextem se ale ve skutečnosti skrývá velké a rozmanité množství fenoménů, a [...] počítačově-zprostředkovaný text má ve skutečnosti více společného s textem na papíře než se svými elektronickými bratry.“ (Aarseth [1994] 2003: 762)

Výraz *kybertext* odvozuje Aarseth od Wienerovy *Kybernetiky*¹³¹ z roku 1941 a znamená podle něj „*strojovou organizaci textu*“, kde se klíčovou částí literární výměny stává samo médium/technologie (Aarseth 1997: 1). Tímto termínem chtěl také zachytit míru aktivity a zapojenosti uživatele při recepčním aktu: „*zatímco performance jejich čtenářů [textů] se děje pouze v jejich hlavách, uživatel kybertextu také jedná v extranoematickém smyslu (extranoematic sense)*“ (Aarseth 1997: 1). Klasické recepční teorie dle Aarsetha nepočítaly s tím, že některé texty se stávají texty až v procesu recepce, kdy čtenář musí sám vyvinout určité úsilí, aby realizoval konkrétní sémiotickou sekvenci, která vytváří text (srov. Aarseth 1997: 1). Kybertextový čtenář je pak dle něho „*hráč, gambler; kybertext je svět jako hra nebo hra jako svět; v těchto textech je možné stále prozkoumávat, ztratit se, objevovat tajné dráhy, a to nikoliv metaforicky, ale skrze topologické struktury textového stroje*“ (ibidem: 4).

Aarseth zároveň na více místech upozorňuje na to, že kybertext není novou „*revoluční textovou formou*“, ale spíše perspektivou, tj. nabízí alternativní způsob, jak popsat a zkoumat „*komunikativní strategie dynamických textů*“ bez ohledu na to, zda se jedná o počítačové nebo „*tištěné*“ texty (ibidem: 5). „*Kybertext představuje perspektivu všech forem textuality a je to způsob, jak rozšířit rámec literární vědy, aby bylo možné zahrnout i fenomény, které jsou vnímány jako mimo pole literatury (případně jsou chápány jako marginální).*“ (ibidem: 18). Současně Aarseth zavádí pojem s velmi podobným významem: pojem *ergodické literatury*. Pojem *ergodický* je odvozen z fyziky a etymologicky má původ v řečtině *ergon* (práce) a *hodos* (cesta). V ergodické literatuře, říká Aarseth, „*musí být zapojeno významné úsilí, které umožňuje čtenáři procházet textem*“ (Aarseth 1997: 2). Aby pojem ergodická literatura dával smysl, klade jej do protikladu s literaturou neergodickou, kde při recepci nemusí čtenář nutně vyvinout

¹³¹ Celý název knihy je *Cybernetics. Control and Communication in the Animal and the Machine*.

žádné speciální úsilí pro utváření své vlastní struktury textu, tj. pohyb očí, otáčení stránek, ať už nahodilého či pravidelného charakteru považuje Aarseth víceméně za „triviální“ akt recepce (srov. Aarseth 1997: 2–3).

Kromě míry zapojenosti recipienta do textu chtěl Aarseth těmito termíny zachytit dynamiku a procesualnost některých typů textů (programově se vyhýbá pojmu interaktivita). Kybertext u něho není nutně elektronický digitální text vázaný na technologii počítače, ale spíše takový typ textu, který vyžaduje aktivitu recipienta při dekódování obsahu sdělení v závislosti na médiu/technologii. Kybertext jako text je tedy myšlen jako stroj pro produkci celé škály textových forem – zejména z oblasti experimentální poezie jako například *I-ting; Kniha proměn* (cca 1000 let př. Kr.), Apollinairovy *Kaligramy* (1916) či *Cent mille milliards de poemes* (1961) od Raymonda Queneaua (ibidem: 65–66). Z oblasti beletrie se jedná například o román Vladimira Nabokova *Bledý oheň* (1962), ve kterém autor nechává čtenáře přeskakovat mezi dlouhou básní a jejím komentářem, ve kterém se nachází hlavní děj příběhu. Dále například román *Composition No. 1* (1962) od Marca Saporty, což je vlastně „kniha v krabici“, tj. jednotlivé stránky jsou umístěny v krabici jako volné, neočíslované listy papíru, a očekává se, že čtenář si s těmito listy zamíchá podobně jako s kartami a bude si náhodně či po libosti „vytahovat“ jednotlivé kusy.¹³²

Co se elektronických forem kybertextů týče, tyto textové formy se vyznačují výrazným posílením počítačového kódu (*software code*) a to tak, že počítač v řadě případů přebírá kontrolu nad procesy recepce, ale zároveň nedochází nutně k redukci interaktivity ze strany čtenáře (Ensslin 2014). Jako příklad uvádí Aarseth např. román *Hegirascope* od S. Moulthropu (1997), dále síťové víceuživatelské „*adventure games*“ MUD1.¹³³ Dále sem lze zařadit různé generátory vět, slov a textů, které míchají a spojují jinak nesouvisející texty, a vyzývají uživatele k nahrávání svých vlastních verzí textů do systému, například *Book Unbound* od Johna Cayleyho (1995). Existují i příklady kybertextů, ve kterých je čtenářův zásah kompletně zakázán, např. práce společnosti *Young Hae Chang Heavy Industrie*.¹³⁴ Kybertexty se skládají ze samostatně se pohybujících textových bloků, které se mohou objevit nebo zmizet, zvětšovat se nebo

¹³² V roce 2011 se objevila verze pro iPad; gesta na dotykovém displeji nahradila fyzické míchání listů papíru; <http://www.creativeapplications.net/processing/visual-editions-profile-ipad/>.

¹³³ MUD je zkratka pro Multiuser dungeon multiplayer. Aarseth uvádí např. *Adventure game* od Williama Crowthera a Dona Woodse (1976). Dále například *adventure game: Twin Kingdom Valley* 1983 (autor Trevor Hall).

¹³⁴ <http://www.yhchang.com/ORIENT.html>. Technologicky realizováno platformou Flash.

měnit svou velikost či se pohybovat po obrazovce bez zásahu uživatele. Jak upozorňuje Ensslinová, rozhraní takových „textů“ je sice vysoce interaktivní, nicméně analyticky těžko uchopitelné (srov Ensslin 2014) a zůstává otevřenou otázkou, zda takto dynamické objekty je možné analyzovat pojmovým aparátem určeným původně pro „statické“ textové formy.

Představené dělení na hypertexty, hypermédia a kybertexty ukazuje, že hypertext jako textová literární (estetická) forma není vázána pouze na médium počítače, ale že i mimo elektronické prostředí existují texty, které mají podobné textuální rysy a vlastnosti jako texty tištěné. *„Je překvapující a osvěžující pozorovat, jak flexibilní a dynamická může být kniha na papíře, což nám dává důležitý klíč ke vzniku digitálních textových forem: nová média se neobjevují v opozici ke starým, ale jako emulátory vlastností a funkcí, které už byly vynalezeny. Je to vývoj a evoluce starých rukopisů/kodexů a tištěných forem, nikoliv jejich nedostatek flexibility, které činí digitální texty možnými.“* (Aarseth 1997: 74–75)

V tomto kontextu začíná být tedy zřejmé, že literární digitální hypertext vykazuje řadu podobných textuálních vlastností jako texty tištěné, a že princip nelineárního (též nesequenčního) psaní, propojování textových úseků, anotování textů a vzájemné odkazování mezi texty, stejně jako používání abstraktních či materiálních hyperlinků, je záležitost známá již od prvních písemných textů a že příklady prvních literárních hypertextů, resp. textů s prvky hypertextového odkazování a struktury se objevují již v Bibli či v Talmudu (srov. Ensslin 2014)¹³⁵.

¹³⁵ Podrobněji bude tato problematika sledována v kapitole 2.1.5 *Hypertext jako nelineální psaní*.

1.5.2 Zkoumání hypertextu v lingvistice

Byť se zkoumání hypertextu jako zvláštní formy textuality jeví jako téma stvořené pro lingvistiku, přesto zůstala tato oblast dlouhou dobu bez systematictějšího zájmu anglicky psané lingvistiky, což je v porovnání například s literární vědou zcela odlišná situace. „*Hypertext, zvláště pak hypertextuální beletrie, od samotného počátku budil zájem u mediálních teoretiků, odborníků na pedagogiku, naratologů a spisovatelů, v důsledku čehož vzniklo velké množství teoretické diskuze na poli známém jako teorie hypertextu.*“ (Tyrkkö 2011: 3).

Textuálním aspektům elektronických hypertextů se od počátku věnovali především teoretikové z oblasti počítačových věd¹³⁶, dále pak humanitně orientovaní badatelé z oblasti *hypertextových studií*.¹³⁷ Nejvíce výzkumné pozornosti bylo věnováno popisu struktur hypertextu, a to nejen z pohledu lingvistiky (srov. např. Landow 1992, Moulthrop 1994 a 1995; Bernstein 1999 a další). Mnozí teoretikové hypertextu, mezi nimi např. i lingvista John Slatin, považovali hypertextovou digitální strukturu za radikálně odlišnou od tradiční textové struktury. Elektronický hypertext chápal Slatin jako textovou formu nepřeveditelnou do tištěné podoby, navíc zobrazitelnou pouze v počítači, díky čemuž nabývá zcela nových vlastností (Slatin 1991: 153). Mezi nejznámější a nejvlivnější studie v této oblasti patří práce týkající se koheze a koherence v hypertextu (Foltz 1996, Fritz 1999, dále pak zejména Storrer 1999 věnující se koherenci z textově lingvistické perspektivy, ve které rozlišuje mezi lokální a globální rolí hyperlinků¹³⁸). Dalším známým a široce popsaným tématem je rozdíl mezi porozuměním tradičnímu textu a hypertextu (Kintsch a kol 2005).

Přestože v případě německé textové lingvistiky byl hypertext jako textová struktura zkoumán od počátku devadesátých let – v roce 1995 použil německý lingvista B. A. Suter (1995) označení „hypertextová lingvistika“¹³⁹ –, přesto však po dlouhou dobu nebylo toto bádání reflektováno zbytkem odborné, ani lingvistické veřejnosti, a zejména v anglicky psaných odborných textech zůstávala tato větev bádání dlouho bez

¹³⁶ Za všechny lze uvést případovou studii Licie Calvi (2000) „Text and Hypertext: Always a Binary Relationship?“ Autorka se zde zabývá „přeložitelností“ původně tištěného textu (románu) do elektronického formátu hypertextu. (Srov. též Calvi 1999.)

¹³⁷ Srov. podkapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

¹³⁸ Dále se v německé textové lingvistice zabývali otázkami koherence např. Bublitz 1999 či Huber 2002.

¹³⁹ Dále např. Sager 2000. Strukturním vlastnostem hypertextu jakožto jedné z textuálních elektronických forem se věnuje např. Fritz a Jucker 2000.

povšimnutí. Až teprve poté, co vyšel první anglicky psaný text Andrease Juckera (2002) nazvaný *Hypertextlinguistics: Textuality and typology of hypertexts*, který popisuje zkoumání hypertextu z pozic textové lingvistiky jako nové pole zkoumání, začali i anglicky píšící teoretici reflektovat poznatky z této oblasti. Zajímavé je ale i to, že před tím, než vyšel tento článek, nebylo „v anglicky produkováném lingvistickém bádání toto pole identifikováno jako speciální téma hodné výzkumu“ (Tyrkkö 2011: 3). Nejednalo se tedy jen o otázku překladu, ale ve hře byly i dohady o tom, zda se jedná o relevantní vědecký problém. I v případě německé větve textové lingvistiky však zaznívaly v roce 2002 hlasy, že „*metodologie textové lingvistiky nebyly systematicky aplikovány na hypertext*“ (Jucker 2002: 29).

Mezi lingvisty také neexistuje shoda ve vymezení šíře a obsahu pojmu hypertext jakožto textové struktury: zatímco někteří akcentují v duchu Nelsonovy definice přítomnost počítače jakožto obligatorní složky pro následnou recepci¹⁴⁰, jiní berou v úvahu, že vymezení hypertextu coby textové formy, která se skládá z textových bloků propojených odkazy (hyperlinky), se netýká čistě jen elektronických hypertextů, ale že je možné najít řadu příkladů „tištěných“ hypertextů – jako například noviny, encyklopedie, odborné články, atd. (srov. Jucker 2002: 29). Co se vymezení hranic textu týče, hypertext je chápán podstatně šíře, tj. myslí se jím i World Wide Web, či vyhledávací portály, elektronické online deníky, nebo elektronické knihy (srov. Jucker 2002: 30). V tomto vymezení je internet chápán jako synonymum hypertextu¹⁴¹.

Na druhou stranu je potřeba zdůraznit, že elektronický hypertext jakožto textová forma prochází neustálými proměnami, a jako taková forma si stále hledá svou podobu, což demonstruje například i výrok německého lingvisty Stefana Freislera z roku 1994 o tom, že hypertexty té doby byly stále ještě ve stádiu „prvotisků“ a že podobně jako se „*raný tisk co nejvíce snažil imitovat tradiční ruční psaní, tak se dnešní (elektronické) hypertexty snaží kopírovat tištěné texty*“ (Freisler 1994:20 in Jucker 2002: 48). Teprve v posledních letech se objevují nové typy texty založené na hypertextové struktuře,

¹⁴⁰ Encyklopedický slovník češtiny vymezuje hypertext jako „*nelineární způsob organizace textu při počítačovém zpracování optických i zvukových informací. Při jeho výstavbě i popisu se využívá strukturního proudu. Základní informační jednotkou je uzel (úroveň) obsahující psané texty, tabulky, fotografie, videosekvence s případným ozvučením aj. (...) Uživatel podle zájmu selektivně aktivuje různé uzly. Speciální spoje (links) dovolují v síti přechody do jiných hypertextů. Užívá se v informačních systémech (též knihovny, archivy, aj.), v elektronických publikacích, ve výukových programech apod..“ (ESČ 2004, heslo hypertext).*

¹⁴¹ Podrobněji se argumentům, proč nelze webové stránky považovat za hypertext ve smyslu textu, věnuje kapitola 2.3. *Elektronický hypertext*.

které „si osvojují vlastní stylistické rysy a žánrové konvence.“ (Jucker 2002: 48).¹⁴² Je tedy velmi těžké analyzovat měnící se textové objekty, které navíc nemají ustálená pravidla a strukturu a teprve hledají svou vlastní podobu a uplatnění mezi čtenáři.

¹⁴² Vymezení hypertextu na poli textové lingvistiky – viz též kapitolu 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

1.6 Hypertext optikou sémiotiky

Sémiotika sama o sobě představuje širokou škálu přístupů a teorií, i co se přístupů k médiím obecně týče¹⁴³, a tak jistě nepřekvapí, že ani v případě hypertextu neexistuje jeden univerzální analytický náhled.

Důkladná rešerše prací prvních teoretiků hypertextu z řad humanitních a sociálních věd ukázala, že vyčlenění teoretiků hypertextu z hlavního proudu sémiotiky je nutné, neboť tito badatelé často užívali jen dílčí sémiotické koncepty, které zapojili čistě instrumentálně pro sledování vlastních výzkumných cílů, aniž by však brali v úvahu původní kontext těchto konceptů (dochází zde tedy k podobné situaci jako v případě poststrukturalistických a postmoderních teorií v případě literárního hypertextu).

Pro účely této práce je možné v rámci oblasti sémiotiky vyčlenit dvě hlavní linie:

1. Reflexe hypertextu jako mediální technologie, potažmo fenoménů, jako je počítač či internet, optikou klasických teorií sémiotiky.
2. Reflexe sémiotických teorií výzkumníky z oblasti *studií hypertextu*. Řada z nich používala sémiotický aparát pro analýzu mediálních a textuálních vlastností elektronických hypertextů.

Ad. 1)

V případě konceptualizace hypertextu v jádru vlastní sémiotiky lze rozlišit dvě linie sémiotických přístupů k médiím (srov. Nöth 1997: 1–2):

- A. Tzv. *lingvosémiotická linie zkoumání*: tato linie přístupů má kořeny v saussurovské sémiologii, s rozšířením k Hjelmslevovi a francouzské strukturální lingvistice (Barthes 1967, 1977, Eco 1968, Metz 1971). Do této linie řadí Nöth mj. i hallidayovskou sociosémiotiku a australskou kritickou lingvistiku (Hodge a Tripp 1986; Hodge a Kress 1988). Tyto přístupy spojuje dle Nötha (ibidem: 2) „*pokus rozšířit hranice analýzy čistě od jazykově orientovaného přístupu a zahrnout i širší neverbální, vizuální a kulturní kontext mediálních sdělení a dospět k obecné sociosémiotice médií* (Koch

¹⁴³ O sémiotických přístupech k médiím píše souhrnně Nöth 1997, s. 1–11.

1971) a sémiotické teorii multimediální komunikace (Bentele, ed. 1981; Hess-Lüttich, ed. 1982; Bentele and Hess-Lüttich, eds. 1985; Schröder 1993).“ Tato linie rozvíjí možnosti analýzy hypertextu jakožto multimodálního komunikátu.

- B. Tzv. *sémiotická mediální studia*: zkoumání v této oblasti navazuje na sémiotiku Charlese Sandersa Peirceho. Z této linie vychází např. odvětví tzv. počítačové sémiotiky (tzv. *computer semiotics*), která se zabývá takovým modelováním teorie znaku a znakových systémů, které se snažilo zapojit při analýze i počítačové kódy (tzv. *software code*).

Ad. 2)

Druhou oblast tvoří recepce sémiotiky a její aplikace vlastními teoretiky hypertextu. Jejich výklad sémiotických konceptů se vyjadřuje určitými zvláštnostmi (podobně jako v případě aplikace poststrukturalistických teorií) a do určité míry přispívají ke zkreslenému pohledu na sémiotiku jako nástroje pro analýzu mediálních a textuálních vlastností hypertextu a pro popis fungování hypertextu.

Dle Nötha (1997: 5) je sémiotika pro studium médií (a s ním i hypertextu jako mediální technologie) vědou *par excellence* a je možné hovořit o sémiotických mediálních studiích (*semiotic media studies*) jakožto významném paradigmatu mediálních studií. Nicméně ani v *mediálních studiích* není sémiotika médií nahlížena jednoznačně, relevance připisovaná sémiotice na poli mediálních studií se liší i geograficky. (Nöth 1997: 6n). Zatímco v zemích, jako je Itálie (zvláště pod vlivem Umberta Eca), Francie, Španělsko, Brazílie, jsou pojmy „sémiotika“ a „mediální studia“ užívány prakticky synonymně, v Německu a v anglicky mluvících zemích je sémiotika médií chápána jen jako okrajový, tj. marginální přístup k problematice médií¹⁴⁴. To dle Nötha (1997: 6) je dáno tím, že marginalizace sémiotiky v mediálních studiích jde ruku v ruce s marginalizací teoretických témat obecně, v opozici vůči narůstajícímu zájmu o témata, která se vyrovnávají s historií a technologií médií (*mediocentrismus*, McLuhan).

¹⁴⁴ Mediální studia se od svého vzniku realizovala v duchu tradic amerického empirismu a v rámci pragmatistické orientace uvažování se soustředila na oblast médií a rozvíjela se v intencích mediocentrické epistemologie (srov. Volek – Jirák – Köpplová 2006: 9).

1.6.1 Vybrané sémiotické přístupy

Zájem o sémiotické aspekty nově vznikajících technologií je možné nalézt v německé sémiotické tradici již od šedesátých let, přesto se lze setkat u řady teoretiků s tvrzením, že nové technologie dlouho nebyly v zájmu společenských věd¹⁴⁵. Zájem o technologické aspekty komunikace měla tradičně německá větev sémiotiky, která byla skrze Romana Jacobsona ovlivněna teorií informace a vyústila v šedesátých letech ve vznik výzkumného centra, které později Roland Posner nazval „Stuttgartskou školou“¹⁴⁶ (srov. Posner 1981: 180). Toto centrum je spojené s Technickou univerzitou ve Stuttgartu, kde Max Bense v roce 1962 založil *Institut für Philosophie und Wissenschaftstheorie*. Cílem tohoto institutu bylo propojit výzkum věd matematických (přírodních) s vědami humanitními: „Tento jeho cíl ho [Maxe Bense] a jeho studentku Elisabeth Walther propojil s badateli z dalších disciplín, jako byl matematik Rul Gunzehäuser (1965), kybernetikové Felix von Cube (1965) a Helmar Frank (1960), literární vědec Helmut Kreuzer (1965) a lingvista Klaus Baumgärtner, který přišel do Stuttgartu v roce 1967 (1965).“ (Posner – Krampen 1981: 180) Svá zjištění publikovali v mezinárodním časopise *Grundlagenstudien aus Kybernetik und Geisteswissenschaften* (1960), který editoval Max Bense, Helmar Frank a další (ibidem). Mezi největší zásluhy Stuttgartské školy patří teorie „konkrétní poezie“ založené Bensem. Skupina se také zaměřovala na „umělou poezii“ (artificial poetry), tj. poezii, která je generována za pomoci ústředního počítače (ibidem). Problematika nově vznikajících technologií byla reflektována i dalšími německými sémiotiky.¹⁴⁷

Od začátku devadesátých let spolu s nástupem internetu jako globální sítě a technologickým pokrokem začala být sémiotika aplikována na analýzu rozhraní World Wide Webu.¹⁴⁸ V rámci sémiotiky vznikla celá řada odvětví zaměřená na různé aspekty nových technologií: např. kybersémiotika (cybersemiotics), kterou její zakladatel Søren Brier definuje jako „*transdisciplinární rámec integrující Peirceův triadický model*

¹⁴⁵ Ještě v roce 1999 Sam Inkinen v předmluvě k antologii *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication* píše, že „hlavním problémem týkající se komunikace a informačních technologií se zdá i nadále být nedostatek výzkumu z perspektivy humanitních a sociálních věd.“ (Inkinen 1999) Z citátu je zřejmé, že má na mysli především situaci v anglicky psané vědecké produkci o hypertextu, neboť například německá textová lingvistika i sémiotika se věnovaly technologickým aspektům prakticky od počátků jejich vzniku.

¹⁴⁶ Srov. <http://www.uni-stuttgart.de/impulse/imp/abschnitt.php?aid=14&lang=en>.

¹⁴⁷ Např. Hess-Lüttich 1982. Koch 1990.

¹⁴⁸ Například studie Umiker-Sebeok 1997. Srov. též Neumüller 2001: 101. Dále např. Nöth 1997a.

s kybernetickým náhledem na informaci [...]. Navrhovaný rámec nabízí integrativní multi- a transdisciplinární přístup, který používá význam jako zastřešující princip pro porozumění komplexní oblasti kybernetické informační vědy přírodě a strojům a sémiotiku všech živých kognitivních systémů, komunikace a kultury. Kybersémiotika představuje integrující transdisciplinární filozofii vědy, která nám umožňuje praktikovat náš multidisciplinární výzkum, protože se zabývá nejen kybernetikou a peirceovskou sémiotikou, ale také informačními, biologickými, psychologickými a sociálními vědami.“ (Brier 2013: 222)

Další významnou větev představuje například počítačová sémiotika, jejíž základy položil P. B. Andersen ([1990] 1997) v knize *A Theory of Computer Semiotics*, kde hledal pojmový aparát pro analýzu počítačů určenou pro technicky zaměřené vědce (informatiky), kteří se chtěli zaměřit na humanitněvědnou perspektivu. Anderson využil hjelmslevovskou sémiotiku, pokusil se také v duchu Peirceho o systematickou typologii počítačových znaků. Rozdíly mezi společenskovědním a technickým přístupem vystihl Neumüller: „*Problém, kterému musíme my počítačovní vědci (informatici) čelit, je, že jsme nikdy nebyli školeni k tomu, abychom reflektovali své pole zkoumání nebo metodologie, které používáme.*“ (Neumüller 2001: 101). Mezi další ze sémiotiky vycházející přístupy patří např. „*Semiotic Engineering*“ nebo „*Artificial Intelligence and Computational semiotics*“ (Neumüller 2001: 101).

1.6.1.1 Multimodální přístup

Za svého druhu autonomní větve zkoumání vycházející ze sémiotiky lze považovat tzv. „multimodální“ přístup. Ten představuje rozsáhlý soubor teorií a metod vyvinutých pro studium tzv. *multimodálního diskursu*, to jest sémioticky heterogenních komunikátů, mezi něž patří analýza internetových webových stránek a portálů. Problematika hypertextu je zde tedy chápána synonymně s analýzou internetu.¹⁴⁹ Multimodální přístup zkoumá, do jaké míry různé sémiotické mody (tj. jazykový, mluvený i psaný jazyk, vizuální, obraz, gesta, typografie, grafika, a zvukový, zvuk a hudba) participují na procesech utváření významu v sémioticky heterogenních komunikátech¹⁵⁰. V kontextu už tak rozsáhlé literatury k problematice multimodálního diskursu se tak nachází i velké množství prací, které se zaměřují přímo na analýzu textů ve webovém rozhraní, v případě hypertextu je zkoumán vztah mezi technologií hypertextu a multimodalitou¹⁵¹. Dynamičnost hypertextově strukturovaných textů vedla např. Lemkeho k zavedení pojmu *hypermodalita*, kterým se snažil zachytit proměny elektronického hypertextu. (Lemke 2002: 301)

Hypertext je v multimodálním přístupu analyzován jak z pohledu produkce¹⁵², tak recepce „multimodality“¹⁵³, kdy je zkoumáno, jak je dané multimodální sdělení přijímáno uživateli (srov. Holšánová 2014). Hypertext je v tomto přístupu chápán jako telekomunikační technologie v prostředí World Wide Webu, která umožňuje „*shromažďovat, ukládat, zobrazovat a manipulovat s texty, které jsou realizací jednoho nebo více sémiotických zdrojů, z nichž některé jsou vizuální, lingvistické, akustické a auditivní*“ (Kok 2004: 131).

¹⁴⁹ Srov. Iedema 2003; Kress 2003; Kress a Van Leeuwen 2001, 2006; Levine and Scollon 2004; Machin 2007; Machin a Van Leeuwen 2007; O'Halloran 2004.

¹⁵⁰ Např. Kress a Van Leeuwen 2001, Iedema 2003.

¹⁵¹ Srov. Aarseth 1997, Boardman 2005; Ensslin 2007a, 2007b; Knox 2007; Kok 2004; Lemke 1999, 2002; Nielsen and Tahir 2002.

¹⁵² V případě pohledu produkce existuje více možností: buď tzv. sociálně sémiotická multimodální analýza, dále například systémově funkční přístup, nebo multimodální interakční analýza. Příkladem může být např. studie Johnson – Milani – Upton 2010.

¹⁵³ Viz např. multimodální analýza hypertextu jako média. Kok 2004.

1.6.2 Sémiotika optikou teoretiků hypertextu

Mezi teoretiky hypertextu neexistuje shoda v tom, jakou roli mají sehrávat sémiotické teorie při analýze elektronických hypertextů. Na jedné straně stojí teoretici, kteří odkazují Boltera, který v devadesátých letech tvrdil, že „počítačový systém se stal *interpretans* každého znaku“ (Bolter 1991: 1998 in Aarseth 1997: 24). Na druhé straně stojí teoretici jako např. Espen Aarseth (1997), dle něhož tradiční sémiotiky peircovského či saussurovského typu nedokáží zachytit dynamiku rychle se vyvíjejících počítačových technologií a nelze používat tradiční teorie znaku pro analýzu „počítačových znaků“ (*cybersigns*) (Aarseth 1997: 24).¹⁵⁴

Mezi těmito teoretiky neexistuje také shoda v tom, zda a v jakém míře začaly sémiotické teorie reflektovat vývoj v oblasti počítačových technologií. Aarseth například tvrdil, že tradičním sémiotikům zůstal fenomén počítačové technologie dlouhodobě „*neviditelný*“, což má dle něho příčinu přímo v samotném „*sémiotickém paradigmatu (které, zdá se, je ve své podstatě neschopné adaptovat výzvu od kybernetických znakových systémů), nikoliv v nedostatku historické příležitosti*“ (Aarseth 1997: 25). Digitální hypertexty (a potažmo počítač jako stroj) nemohly dle Aarsetha „*zůstat neviditelnými teoretikům, jako byli Umberto Eco¹⁵⁵ a A. J. Greimas, kteří určitě museli být v kontaktu s kybernetickými myšlenkami a experimenty svých současníků či jejich skupin, jako byli např. Raymond Queneau (1961), Italo Calvino (1993) a Ouvroir de Littérature Potentielle (OuLiPo 1981)*“ (ibidem)¹⁵⁶ Aarseth tedy sémiotický přístup zcela odmítá, odvolává se však vesměs na teorie znaku v rámci počítačové sémiotiky (computer semiotics), a i v této práci chybí hlubší teoretické ukotvení postavené přímo na analýze klasických sémiotických textech a reflexe užitých teorií, což vede k zjednodušenému obrazu mediálních a textuálních vlastností hypertextu.

¹⁵⁴ Aarseth zde odkazuje na Per Aage Brandta. (Brant, Per Aage. 1993. „The Meaning and the Machine. Toward a Semiotics of Interaction.“ Pp. 128–140 in *The Computer as Medium*. Ed. Peter Bogh Andersen, Berit Holmquist, and Jens F. Jensen, Cambridge: Cambridge University Press.)

¹⁵⁵ V případě U. Eca se jedná o Eco 1997: 1–2.

¹⁵⁶ Aarseth se zde odvolává na studii Tomáše Maldonada (1993: 58–66), která dle něho demonstruje, že sémiotika „*se nezvládla vyrovnat s celkovou typologií ikonických konstrukcí, zcela odlišných od těch, které byly v zájmu sémiotiky do té doby.*“ (Maldonado, T. 1993. *Virkelig og virtuell*. Translated by Roy Eriksen. Oslo: Aschehoug kursiv.)

1.6.2.1 Hypertext v humanitních a sociálních vědách

Z předchozího přehledu jasně vyplynulo, že disciplíny jako literární věda, lingvistika a sémiotika užívají výrazu hypertextu nesystematicky a zabývají se často i jinými aspekty fenoménu hypertextu. Teoretizace hypertextu není dostatečně ukotvena v systémech daných disciplín a stále chybí hlubší rekonceptualizace vymezení v systémech představených věd. Pro vysvětlení fungování hypertextu byly často používány teorie, které však byly vytrženy z původního kontextu a staly se pouhými nálepkami (smrt autora, svoboda čtenáře, atd.). Problematika doposud neprošla kritickou revizí v systémech daných věd.

Problematika hypertextu se nejvíce uchytila na poli literární vědy, zejména v souvislosti s fenoménem literárních elektronickým hypertextů a později i digitální interaktivity (srov. Ryan 2001, Hayles 2002, Ensslin 2007). Nejméně se uchytila v lingvistice, kde začíná být reflektována na poli textové lingvistiky teprve v posledních deseti letech. Sémiotické teorie sehrávají roli analytického aparátu, často však jsou podřizovány výzkumným potřebám teoretiků hypertextu. Sémiotickými aspekty elektronických hypertextů se do určité míry zabývala významná literární teoretička Karin Wenzová (1997), stále však v této oblasti chybí systematický popis sémiotických procesů přímo v hypertextech jako textech obecně, který by reflektoval specifické podmínky a sémiotické vlastnosti těchto znakových procesů, jimž je možné rozumět pouze jako jedinečné kombinaci několika typů znaků a znakových procesů.

1.7 Přístup k hypertextu v této práci

Jelikož v případě hypertextu jakožto objektu zkoumání není analyticky možné zcela oddělit mediační technologii od textu ve vlastním slova smyslu, zejména chceme-li postihnout textuální a mediální aspekty globálního předmětu nazývaného jako hypertext, je nutné k problematice přistupovat komplexně, tj. v celé její šíři a se zřetelem k fungování hypertextu v sémiotických a komunikačních procesech. S přihlédnutím ke specifické povaze objektu zkoumání se tak jeví jako účelné přistupovat k hypertextu z pohledu textové produkce a textové recepce, což umožňuje vyváženě modelovat všechny složky komunikačního procesu (Kořenský 2007: 167). Tento přístup je také někdy nazýván jako komunikativní přístup k textu (srov. Macurová – Mareš 1992: 14), částečně odpovídá i procesuálnímu přístupu k řeči v širokém sémiotickém smyslu (Kořenský 1998: 75).¹⁵⁷

V rámci zkoumání fenoménu hypertextu, jakožto „globálního objektu“¹⁵⁸, bude možné (v návaznosti na Kořenský 2003: 22) rozlišit tři dílčí předměty:

- a) vlastní proces řečové činnosti, diskurs,
- b) text jako rezultat tohoto procesu,
- c) předpoklady řečové činnosti.

Tento přístup umožňuje analyzovat spíše segmenty kontinuity komunikace (a brát ohledy na dynamickou povahu hypertextu) se zachováním proporce účasti jednotlivých aspektů v procesech komunikace.

V případě hypertextu budou definovány vztahy mezi procesy produkce a recepce s ohledem na měnící se povahu hypertextu jakožto rezultátu těchto procesů, neboť „v rámci globálního předmětu je pak v tomto smyslu možné definovat jednotlivé vztahy vytvářenosti a vytvářivosti. Proces řečové činnosti vytváří procesuálně pojatý text, samotný proces řečové činnosti je vytvářen potenciálem textotvorné kreativity a perceptibility založené na předpokladech řečové činnosti, které jsou řečovou činností dotvářeny a rozvíjeny.“ (ibidem: 22–23) Již zde je zřejmé, že text nebude vnímán jen jako

¹⁵⁷ Tento přístup vychází z představy o povaze předmětu lingvistického zkoumání založeného na tzv. procesuálním modelování řečové činnosti (srov. např. Kořenský 1998). Kořenský charakterizuje představu procesuálního modelování následovně: „Pod tímto pojmem rozumíme teorie, které se zabývají podstatou, jevovou stránkou a široce chápanými okolnostmi přirozeně řečového sémiotického reagování. Teoretický cílovým objektem těchto teorií je řečová činnost jako proces produkce a recepce textu.“ (Kořenský 2003: 22)

¹⁵⁸ Spojení „globální objekt“ používá Kořenský 2003: 22.

jednokódový, tj. psaný verbální komunikát, neboť takové chápání textu znamená vždy určité uzávorkování, ale v celé jeho sémiotické šíři.¹⁵⁹

Při zkoumání hypertextu se objevovaly přístupy dávající přednost procesům produkce s tím, že docházelo k povýšení role technologie v těchto procesech na klíčový aspekt elektronické textuality.¹⁶⁰ Paradoxem zůstává, že teoretikové hypertextu jako Landow používali pro vysvětlení fungování hypertextu poststrukturalistické a postmodernistické teorie, které z této perspektivy patří spíše mezi „důsledně monistické přístupy“ (Kořenský 2007: 167), tj. přístupy, které se „zaměřují na proces recepcce s převládajícím zřetelem k hledání významu, smyslu, k interpretaci sdělení mluvčího, autora z pozice příjemce“ (ibidem: 166).

V praxi to znamená, že při popisu hypertextu z hlediska produkce a recepcce by mělo být usilováno o následující (lingvistické) postoje (upraveno dle Kořenský 2003: 23):

- a. Neinstrumentalistický přístup k hypertextu. Ten je v případě hypertextu zvláště důležitý, neboť předmětem zkoumání se stávají nestabilní a měnící se hypertextové struktury. I v případě hypertextu má být usilováno o „systematický popis sémiotických interakcí mezi někým a někým (tj. komunikanty navzájem) a někým a něčím – tedy o difference struktury výrazu v rámci sdíleného a vytvářeného univerza“ (Kořenský: ibidem).
- b. Odstranění dosud stále nevyváženého zřetele k aktivitám podavatele a příjemce. V případě hypertextu je přímo klíčové heuristicky oddělit procesy recepcce a produkce od hypertextu jako rezultátu těchto činností.
- c. Omezení preskriptivního přístupu k hypertextu, jako např. u Landowa (1992), který se pokusil o formulování vlastních pravidel „hypermediální logiky“. Převažovat by měl přístup deskriptivní.

Problematika hypertextu tak bude v této práci nahlížena v první řadě z pohledu produkce jako typ textové struktury svého druhu, a to nejen elektronické povahy.¹⁶¹ Dále bude věnována pozornost tzv. „počítačovému“ hypertextu¹⁶², u něhož není jasné, které vlastnosti jsou inherentně textuální a kdy se jedná o vlastnosti technologie (zejména tzv.

¹⁵⁹ Srov. podkapitola 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

¹⁶⁰ Srov. Kapitola 1.3 *Studia hypertextu: perspektiva humanitních a sociálních věd*.

¹⁶¹ Viz dále podkapitola 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

¹⁶² Prozatím bude používáno pracovní označení „počítačový hypertext“ – vzhledem k nejednoznačnosti používání výrazu digitální či elektronický hypertext. – Srov. podkapitola 2.3. *Elektronický hypertext*.

digitalita, interaktivita, nelinearita, multimedialita, atd.).¹⁶³ V případě počítačového hypertextu vyvstává otázka, do jaké míry je možné vlastnosti hypertextu odlišit od vlastností média, ve kterém se daný hypertext vyskytuje, a zda je možné nahlížet elektronický hypertext jako „čistě“ textovou strukturu, tj. odlišit jasně aspekty hypertextu dané jeho nelineární strukturou od vlastností daných jeho elektronickou formou.

Dále bude problematika hypertextu nahlížena z perspektivy *textové recepce*, tj. jako strategie čtení jinak lineárně uspořádaného textu. Tento pohled je nutnou protiváhou produkčního pohledu na hypertext, neboť je zřejmé, že i čtenář „běžného“ textu si může volit své vlastní čtecí dráhy s ohledem na typ a účel čtení textu a struktura textu nemusí mít vliv na jeho „chování v textu“. Nehledě na to, že i „klasické“ tištěné texty mohou mít poznámky pod čarou, obsahovat odkazy na pozdější stránky apod., a záleží čistě na čtenáři, jak bude daný text číst. Podobně by bylo možné argumentovat do určité míry i v případě „chování“ autora při aktu produkce textu: neexistují žádné mechanismy, které by autorovi textu bránily utvářet lineární text „nelineárně“.

Jeví se tedy jako účelné zkoumat procesy produkce a recepce odděleně, i když v praxi se často jedná o procesy interdependentní, tj. je možné vyhledat řadu příkladů, kdy autor při produkci textu anticipuje chování recipienta v různých textových formách.¹⁶⁴

Problematika hypertextu přitom nebude redukována pouze na jeho elektronickou podobu. Na druhou stranu nemůže být zcela odhlédnuto od skutečnosti, že problematika hypertextu začala být tematizována až s nástupem nových informačních technologií, což ovlivnilo i povahu diskuse kolem hypertextu.¹⁶⁵ Tento „*technický impuls*“ je však třeba brát v potaz s vědomím, že elektronický hypertext tvoří pouze jednu z možných textových, případně mediálních forem. Zároveň však technologie nebude vnímána pouze jako pasivní prvek komunikačního procesu (tj. je redukována na pouhý

¹⁶³ Inspirací bylo Aarsethovo vymezení kybertextu a jeho záměrné odhlížení od terminologie, která má kořeny „v počítačové industriální rétorice“. Aarseth (1997: 59) nahrazuje pojem hypertextu pojmem kybertext, který je širším pojmem, pojem *interaktivní* nahrazuje pojmem *ergodický*, nepoužívá termínů linearita a sekvenčnost atd.

¹⁶⁴ Například autor diplomové práce nebo odborné studie na závěr svého textu znovu uvádí cíle práce, metodologii i postup a interpretaci dat, i když by se bystrý čtenář mohl zajisté v textu vrátit a příslušné textové úseky si jasně dohledat. Také z pohledu „informační novosti“ jsou takové informace v závěru textu redundantní. Nicméně je nepsaným standardem uvádět na konci výzkumných prací tyto informace a autoři odborných textů se při produkci těchto textů běžně řídí pravidly příslušného žánru odborného textu, čímž dochází k anticipaci chování recipienta na úrovni textové struktury.

¹⁶⁵ Viz podkapitola 1.3.3 *Specifika humanitněvědného přístupu k hypertextu*. Dále srov. např. Lister a kol. 2003: 26.

nosič). Zvolený přístup naopak jasně implikuje, že technologie bude recipována jako sémioticky aktivní, tj. aktivně se podílející na utváření nových strukturně sémiotických vztahů, a v potaz tedy budou brány všechny aspekty mediačních technologií, které jsou sémioticky relevantní, včetně všech sémioticko-strukturně komunikačních okolností (funkcí) objektu zkoumání. Tím bude zabráněno tomu, aby došlo k epistemologické redukci na pouhou technologickou dimenzi, příp. omezení na analýzu verbálních aspektů problematiky.

Tato pozice se jeví vzhledem k povaze objektu zkoumání jako epistemologicky i heuristicky výhodná, protože umožňuje převést na společného jmenovatele poznatky z různých disciplín (tj. z lingvistiky, literární vědy, informatiky či tzv. studií nových médií), aniž by docházelo k noetické redukci jen na ty aspekty dané problematiky, které jsou textualizovány. Rovněž je vhodné upozornit na to, že cílem této práce není vytvářet komplexní taxonomie všech typů hypertextuálních forem, ani klasifikovat detailní rozdíly mezi jednotlivými textovými typy/žánry v duchu strukturálně-formální tradice.

2. KONCEPTUALIZACE HYPERTEXTU

Spíše než terminologicky byl hypertext dlouho vnímán jako ztělesnění určitých vizí a snů společnosti. Norman Meyrowitz k tomu ve své plenární přednášce na konferenci o hypertextu v roce 1989 poznamenal: *„Někde hluboko uvnitř jsme všichni přesvědčeni o tom, že hypertext je vize, ve které brzy bude fungovat národní i mezinárodní infrastruktura podporující síť a komunitu vědění a spojující dohromady nescíslné množství typů informací pro rozsáhlé skupiny publik. Pokud tedy mluvíme o hypertextu a hypermédiích v termínech našich snů a tužeb, mluvíme o možnosti mít nadosah přirozeně všechny informace pouhým lusknutím prstů. Možná je pro nás hypertext příliš úzkým termínem – sníme o úžasném informačním prostředí budoucnosti.“* (Meyrowitz 1989: 288).

Tuto vizi dokázal z části naplnit internet, který je založen na hypertextovém principu odkazování. Možná i proto bývá chápán také jako synonymum World Wide Webu a hovoří se o něm jako o „globálním hypertextu“. V roce 2001 například David Bolter (2001: xi) napsal, že *„Web je dnes pro nás hypertext“*, což je dle jeho pozdějších slov i důvodem, proč jeho *„potenciální vliv zůstává stále silný“* (Bolter 2003: 20). Toto ztotožnění hypertextu s internetovou sítí má za důsledek to, že není jasné, k čemu má termín elektronický či počítačový hypertext odkazovat: zda ke konkrétní webové stránce nebo k webovému portálu, tj. katalogu webových stránek obsahujících velké množství odkazů k jednotlivým, většinou tematicky souvisejícím elektronickým (hyper)textům.¹⁶⁶ (srov. Jucker 2002: 46; Storrer 2002: 165)

Hypertext bývá někdy též zmiňován ve smyslu elektronického textu, kdy je výraz hypertext používán jako zastřešující termín pro všechny typy elektronických textů, a to i s implikacemi, že se jedná o jedinečný typ textu (srov. Jucker 2002: 46). V tomto kontextu přitom často ani nebývá rozlišováno mezi digitalizovanou verzí jinak v tištěné podobě existujícího textu a textem „čistě“ elektronickým, tj. například rozdíl mezi tištěným textem převedeným do elektronické podoby ve smyslu remediace (srov. Bolter 2010) a čistě elektronickým hypertextem, který není vytisknutelný a převoditelný do papírové podoby, aniž by bylo zachováno jeho původní „uspořádání“ (srov. Ensslin

¹⁶⁶ Tematickými příklady může být webový portál G. Paula Landowa *Victorian web* (<http://www.victorianweb.org>) nebo rozsáhlý lingvistický portál *Linguistik-Server Essen* (<http://www.linse.uni-due.de>) (Jucker 2002: 32).

2014). Pro elektronické (hyper)texty je pak užívána řada označení, většinou dle žánrové příslušnosti, modifikovaná o předponu či atribut *online*, *e-*, *hyper-* nebo *kyber-* (tj. např. *online zprávy*, *online manuály*, *online poradny*, *e-časopisy*, *hypertextový román*, *kyberpoezie*¹⁶⁷ atd.).

Nejčastěji se vyskytující vymezení hypertextu pak pochází z oblasti informatiky a počítačových věd, často se objevuje přímo kolokace „počítačový hypertext“ (*computer hypertext*), který je charakterizován jako „*korpus elektronických textů, které mohou být napsány a čteny nesequenčně. V klasické hypertextové teorii, textové bloky (lexie nebo uzly) jsou propojeny elektronickými hyperlinky*“ (Neumüller 2001: 188). Výraz je používán také pro označení způsobu propojení dat (informací) v daném počítačovém systému (srov. *Encyclopedia of Computer Science* 2000: 799). Paralelně se objevuje chápání hypertextu jako jedinečného způsobu uskladnění, organizace a řízení přístupu k informacím, kdy technologické možnosti počítače umožňují propojovat všechny informace v různých oblastech vědění, čímž vznikají neomezené možnosti pro všechny uživatele těchto systémů. V tomto významu je hypertext často stavěn do opozice vůči tradičním databázovým systémům, které jsou založené na pevně daných hierarchických strukturách a schématech pro uskladnění informací. (Helander – Landauer – Prabhu 1997: 878)

Ani v této oblasti není termín významově stabilní a zahrnuje v sobě několik významových dimenzí, které často není možné zcela oddělit. V prvé řadě jde o uchopení hypertextu jako mediální technologie, která umožňuje vytvářet nové typy textů a přináší nové formy autorství i čtenářství. Autor je chápán jako ten, kdo může ovlivňovat obsahy hypertextových bloků a kdo může vytvářet hyperlinky mezi jednotlivými textovými bloky, i jako ten, kdo přidává nové textové úseky. V praxi se však hypertexty, v nichž se každý uživatel může z čtenáře proměnit v „participujícího“ autora, příliš často neobjevují. Z pohledu recepce je zdůrazňováno, že se jedná o vícevrstevnatý text, ve kterém si čtenář může aktivně volit pořadí čtení jednotlivých textových bloků.

Jak je vidět z předchozího výčtu významů, ani v oblasti počítačových věd nebyl nikdy koncept hypertextu pojmově zcela ukotven a označoval celé spektrum fenoménů, včetně překrývajících se „*interpretací výrazu hypertext*“ (srov Ziv – Osterweil 1995: 271):

¹⁶⁷ V češtině nejsou složeniny, které začínají předponou „kyber“ a „hyper“, v oblasti literatury tak rozšířené jako například v angličtině. Zde se objevují výrazy jako *cyberfiction*, *hyperfiction* nebo *hypertext fiction* atd. (Srov. Jucker 2002: 46 a Ensslin 2014).

- a. *Hypertext jako metafora pro navigaci* (navigational metaphor): Pro popis hypertextu jsou často používány prostorové metafory na způsob orientace (srov. Wenz 1997: 567), mezi něž patří i metafora pro navigaci, která „*má usnadnit uživatelům lépe porozumět informačnímu prostoru a jejich vlastním pohybům v tomto prostoru*“ (Ziv – Osterweil 1995: 272). Samotný proces *navigování* je vnímán jako aktivnější vůči „pasivnějšímu“ čtení, a to zejména kvůli možnosti uživatele určovat si pořadí čtení jednotlivých textových bloků.
- b. *Hypertext jako uživatelské rozhraní nebo způsob interakce*: Toto vymezení akcentuje interaktivní povahu elektronického hypertextu a zdůrazňuje rozdíl mezi uživatelským rozhraním počítače a skrytými datovými strukturami, které se řídí počítačovými konvencemi. Jednotlivé „uzly“ (nodes) v hypertextové databázi a další vizuální znaky indikují (neviditelnou) existenci hyperlinků. Brouzdání a navigace hypertextovým prostorem se obvykle odehrávají skrze uživatelské rozhraní obrazovky počítače, které je odrazem neviditelných počítačových struktur. (ibidem)
- c. *Hypertext jako specifický nástroj nebo softwarový systém*: V tomto případě je hypertext chápán čistě jako realizace jednoho (nebo více) užití výše popsaných. Daný hypertextový systém obvykle zahrnuje konkrétní hypertextový model uzlů a linků (*node-and-link model*), který pak určuje jeho možnosti co do způsobu uskladňování informací, možností procházení (*browsing*) a navigace, jakož i podoby konkrétního uživatelského rozhraní. (ibidem)
- d. *Hypertext jako způsob zobrazování a přístupu k informacím* (*Information presentation and access*): Hypertext je vymezen jako „*interaktivní technologie, ve které se uživatelé zaměřují (bud přímo, nebo nepřímo) na reaktivní objekty, které se jim zobrazují na obrazovce. Uživatel si může vybírat z celé řady možností, a může si také určovat pořadí informací. Možnost navigovat (ne-lineárně) databází užíváním linků, je důležitou vlastností hypertextu.*“ (Helander – Landauer – Prabhu 1997: 878)

Tento výčet jasně ukazuje, že ani na poli počítačových věd není tento termín chápán jednotně a označuje celou řadu fenoménů. Nadále bude věnována pozornost pouze těm dílčím konceptualizacím, které jsou relevantní i z komunikačního hlediska, což jsou zároveň i konceptualizace rozvíjené na poli humanitních a společenských věd.

2.1 Významy pojmu hypertext v komunikačně-sémiotickém smyslu

Hypertext bývá často vymezován velmi široce, a většina vymezení v sobě zahrnuje celou řadu nesouvisejících aspektů týkajících se způsobu produkce a recepce, případně i mediálních a textuálních vlastností hypertextu. Hypertext bývá nejčastěji vymezován jako *technologie nesequenčního čtení a psaní*: „Hypertext je technika (technique), datová struktura, a uživatelské rozhraní. [...] Hypertext (nebo hyperdokument) je shromáždění textů, obrazů a zvuků – uzlů – spojených elektronickými hyperlinky tak, aby mohly utvářet systém, jehož existence je závislá na počítači. Čtenář/uživatel přechází z jednoho uzlu na druhý a to buď následováním již daných hyperlinků, nebo vytvořením nových.“ (Berk 1991: 543 in Storrer 2011: 1245)

Podobně ale vymezovali hypertext humanitně zaměření teoretici hypertextu jako „použití počítače k přenášení kvalit tradičního psaného, tj. lineárního, ohraničeného a fixovaného textu. Na rozdíl od statické formy knihy může být hypertext poskládán a čten nesequenčně; je to proměnlivá struktura, která se skládá z textových bloků (které Roland Barthes označil jako *lexie*) a z elektronických linků, které je spojují“ (Delany – Landow 1991: 3).¹⁶⁸

Tyto dvě delimitace, postihující širší vymezení na poli věd počítačových i humanitních či sociálních, v sobě zahrnují celou řadu aspektů, za jejichž společného jmenovatele lze považovat snahu o postižení různých textových a mediálních charakteristik hypertextu jako celku, a mohou tedy posloužit jako východisko pro postižení mediálních a textuálních aspektů hypertextu, které budou sledovány v rámci této práce (srov. Storrer 2011: 1247). V sémioticko-komunikačním smyslu je z hlediska textových procesů produkce a recepce možné analyticky oddělit následující významové dimenze konceptu hypertextu:

1. V první řadě bývá k hypertextu referováno jako k svého druhu *mediální technologii*, která se objevuje spolu s technologií počítače. Hypertext zde označuje techniku v užším slova smyslu.

¹⁶⁸ Tyto definice hypertextu nebyly vybrány náhodně, jednak bylo použito jedno z nejčastějších chápání hypertextu na poli informatiky, a dále bylo použito jedno z nejcitovanějších vymezení na poli věd humanitních od Landowa. S téměř identickými definicemi se lze setkat v řadě dalších publikací podobného typu. Stejně široké vymezení představuje vymezení hypertextu u Nelsona (1965).

2. Vyzdvihování hypertextu jako technologie svého druhu je velmi úzce spojeno s vymezením hypertextu jako *modelu mysli*.¹⁶⁹ V těchto souvislostech výraz hypertext označuje rozsáhlé úložiště dat, kopírující svou strukturou fungování a uspořádání lidského myšlení.
3. Pojmu hypertext je užíváno ve významu *hypertextového systému*, ve kterém se objevují různé hypertextové dokumenty.
4. K hypertextu je často referováno jako ke *specifické textuální formě*, často na způsob souboru textů propojených hyperlinky, které utvářejí textovou síť. Bývají sem řazeny nejen elektronické textuální formy, ale i nelineárně strukturované texty obecně. Hypertext je takto vnímán staticky, tj. jako rezultat procesu produkce textu, který má nelineární strukturu.
5. Hypertext je pojímán jako *technologie nelineárního psaní* v širším slova smyslu, tj. jako zvláštní, nelineární způsob textové produkce, který však zároveň produkuje nelineární textové struktury. Tento pohled v sobě tedy spojuje pohled na hypertext jako na aktivitu produkce i jako rezultat této aktivity a jedná se o širší pojetí, než je vnímání hypertextu čistě jen jako rezultátu činnosti tvorby textu, tj. jako „nelineární struktury“.
6. Současně se objevuje i chápání hypertextu jako *zvláštní formy recepce* textu, která bývá připisována především nelineárním textům. V širokém slova smyslu však strategie recepce textu určuje celá řada faktorů (srov. Kintsch 2005).

Je zřejmé, že se tato vymezení v praxi navzájem překrývají a ne vždy je možné jasně identifikovat všechny významové dimenze. Ani z komunikační perspektivy není tento výčet kompletní. Explicitní oddělení a pojmenování těchto konceptualizací však umožní později vystavět argumentaci pro vysvětlení mediálních a textuálních vlastností hypertextu.

¹⁶⁹ Toto vymezení sice chronologicky předchází chápání hypertextu jakožto mediální technologie, ale jelikož právě realizace hypertextového univerza, které by kopírovalo strukturu mysli, byla naplněna skrze technologii počítače, je toto vymezení uvedeno až jako druhé.

2.1.1 Hypertext jako technologie

Chápání hypertextu jako technologie odkazuje k omezenějšímu pojetí hypertextu ve významu technologie, která je zde chápána v užším slova smyslu jako technický vynález a „substantivní“ technologie, tj. zkoumána ve vázanosti na médium počítače: tj. uvažuje se pouze o technologii hypertextu v užším, čistě technickém slova smyslu.¹⁷⁰ (srov. Williams 1981: 108). Hypertextu ve významu mediální technologie v užším slova smyslu se věnuje především technicky zaměřená větev *studií hypertextu*.¹⁷¹

Hypertextová technologie je zde chápána synonymně s pojmem médium¹⁷², který však ani v tomto kontextu není jednoznačně používán a může odkazovat k více skutečnostem: v první řadě k materiálnímu nosiči, jako je počítač, v užším chápání přímo jako hardware a software. V tomto významu je pak hypertext stavěn na rovinu jiným přenašečům a nositelům informací a bývá komparován zejména s médiem knihy.

Hypertextovým médiem se ve druhém významu myslí *formát zobrazení dat* v počítači, tj. mluvené slovo, psané texty, obrázky, ilustrace, kresby, grafika, film či zvuk, tj. hypertext je chápán jako specifický typ *textového média* založeného na počítačovém systému (srov. např. Reifová a kol. 2006: 79). V tomto významu se dostává do úzkého spojení s termínem *hypermédia*, který je v souvislosti s hypertextem opět připisován Theodorovi Nelsonovi (1981). Ten charakterizuje *hypermédia* jako „*rozvětvená nebo předváděná zobrazení, která reagují na jednání uživatelů, systémy předem uspořádaných slov a obrázků (například), které mohou být volně či kontrolovaně prohlíženy. Nebudou ‚programovány‘, ale spíše navrhovány, napsány, nakresleny a editovány autory, umělci, designéry a editory. (Říkat, že ‚budou programovány‘ by naznačovalo falešnou odbornost. Programovány budou počítačové systémy, které je budou zobrazovat.) Podobně jako běžná próza a obrázky, budou to média; a protože jsou v určitém smyslu ‚multidimenzionální‘, můžeme je nazývat hyper-média, odkazující se k matematickému užití termínu ‚hyper‘“ (Nelson 1974 in Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 313).*

¹⁷⁰ Počítačová technologie hypertextu je založena na hypertextovém systému, tj. konkrétním počítačovém programu, v programu se objevují hyperdokumenty, které jsou řízeny hypertextovými systémy. Technologie v širším slova smyslu bude diskutována v podkapitole 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní (akt produkce)*.

¹⁷¹ Srov. kapitola 1.2 *Studia hypertextu jako autonomní pole zkoumání*.

¹⁷² Mediální teoretikové však nevnímají tyto dva pojmy jako synonymní (srov. McLuhan 1964 vs. Williams 1977, 1981).

Řada teoretiků chápe pojmy *hypermédia* a *hypertext* jako pojmy synonymní a nerozlišují mezi nimi. Většina teoretiků vnímá hypertexty jako texty v užším slova smyslu (tj. jako psané komunikáty, založené na jazykovém kódů) a výraz hypermédia dle nich „rozšiřuje pojem textu v termínu ‚hypertext‘ o zahrnutí obrazových informací, zvuku, animace a dalších datových forem“ (Landow 1998: 11). Přesto to však není důvodem proč rozlišovat mezi čistě textuálními a multimediálními hypertexty: „*Hypertext označuje informační médium, které spojuje verbální a nonverbální informace. Proto budu používat termíny hypermédia a hypertext jako vzájemně zaměnitelné.*“ (ibidem) Pojem hypermédia je tedy pro Landowa co do rozsahu pojmu pojem širší.

Jiní autoři chápou hypertexty jako pouze čistě textové systémy v užším slova smyslu a v případě, že je kladen důraz na multimediální obsah hypertextových systémů, používají výraz „open hypermedia system“ (srov. Neumüller 2001: 61), který je jimi považován za označení vícekódového systému skládajícího se z obrázků, zvuků, videí i slov. Výraz hypermédia v tomto významu však již nemusí mít nic společného s původním konceptem hypertextu, skutečnost, že daný systém je multimediální, z něj automaticky nečiní hypertext, neboť jak upozorňuje např. Nielsen (1990:10), „*pouze pokud uživatelé interaktivně ovládají soubor dynamických odkazů mezi jednotkami informace, stává se systém hypertextem*“.

Vzhledem k široce chápanému pojmu text¹⁷³ nebude v této práci rozlišováno mezi hypermédií a hypertextem a bude užíván souhrnný výraz hypertext. Technické aspekty hypertextu jako takové již přesahují rámec zaměření této práce, a dále proto budou otázky týkající se technologických aspektů hypertextu diskutovány pouze v rámci konceptualizace elektronického hypertextu jako zvláštního typu textu.

¹⁷³ Viz podkapitola 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

2.1.2 Hypertext jako model mysli

S pojetím hypertextu jako modelu mysli je neodlučitelně spjato jméno Vannevara Bushe. I když Bush nikdy nepoužil výraz *hypertext*, jeho jméno je dnes spojeno s teoriemi hypertextu, a to především v souvislosti s jeho úvahami o rozsáhlém úložišti dat, ve kterém by byly informace uspořádány asociativně, neboť asociativní způsob uspořádání dat lépe kopíruje strukturu lidské mysli a představuje tedy lidskému myšlení přirozenější způsob vyhledávání a třídění informací oproti tradičnímu, tj. lineárně a abecedně organizovanému způsobu třídění dat, jaké je používáno například u klasických knihovnických databází: „*Lidská mysl takto nepracuje. Funguje na principu asociace. Uchopí jednu položku informace a okamžitě sklouzne k další, což je dáno asociativností myšlenek v souladu se spletitou sítí drah, přenášených mozkovými buňkami.*“ (Bush 2003: 44)

Tyto Bushovy myšlenky rozvíjel například již zmiňovaný Theodor Nelson, autor pojmu hypertext. Nelson podobně jako Bush tvrdil, že „*[s]truktura myšlenek není nikdy sekvenční; vlastně ani naše procesy myšlení nejsou také příliš sekvenční. Pravda je taková, že pouze několik málo myšlenek v jeden okamžik prochází skrze centrální obrazovku mysli; ale když o něčem přemýšlíte, vaše myšlenky neustále přeskakují z jednoho spoje na druhý*“ (Nelson 1984 in Bolter 2001: 42).

Jakkoli Bushe a jeho kolegy z MIT zajímaly především otázky kapacity lidské mysli a informačního přetížení na poli rodící se kybernetiky a teorie umělé inteligence¹⁷⁴, přesto svými úvahami o hypertextu jakožto úložišti, ve kterém jsou data uspořádána tak, že kopírují model lidské mysli, položili základy jedné vlivné linie uvažování o hypertextu. Úvahy o vazbě mezi fungováním lidské mysli a stroji byly ostatně blízké celé kybernetické větvi (srov. Gleick 2013) a i dnes nalezneme v řadě oborových kompendií informatiky tvrzení, že hypertextové struktura „*reprezentuje vědění ve formě relativně blízké kognitivním organizačním strukturám, které lidé používají, a proto hypermédiá podporují porozumění*“ (Bieber – Vitali – Ashman – Balasubramanian – Oinas-Kukkonen in Neumüller 2001: 59). Podobně se objevují

¹⁷⁴ Zabývali se především problémy objemu a třídění narůstajícího množství dat, se kterým se museli vědci té doby ve svých oborech potýkat.

tvrzení, že čtení a produkování hypertextově strukturovaných informací může rozšířit kapacitu lidské mysli (ibidem).

Tradičně uspořádaný text je v této diskuzi vnímán negativně, neboť „*vnucuje kauzální linearitu i do našeho způsobu uvažování*“, resp. „*tradiční*“ řazení informací v pevně dané struktuře je důsledek vnucování určitého druhu linearitu do myšlenkových procesů, paměť má však spíše „*asociativní*“ charakter.“ (ibidem). Hypertextově uspořádané informace tedy podle zastánců tohoto přístupu budou mít schopnost narušit toto tradiční uspořádání informací a textů.

Hypertext je v těchto teoriích v zásadě povýšen na způsob myšlení, čímž téma hypertextu nabývá zcela nových, neverifikovatelných rozměrů. Předpoklad, že hypertextová struktura textu je „kvalitnější“ při recepci informací (či jejich utváření v procesech produkce) se nepodařilo doposud empiricky prokázat, přesto i dnes představuje toto tvrzení jeden z nejsilnějších mýtů, které téma hypertextu doprovázejí. Podobně se nikdy nepodařilo potvrdit hypotézu o korelaci mezi hypertextovými strukturami a strukturami myšlení, ani hypotézu o tom, že získávání informací skrze hypertext je v procesu učení efektivnější, než když jsou informace uspořádány lineárně.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Ve vzdělávací psychologii je hypotéza o korelacích mezi strukturami lidských neuronů a hypertextových struktur, a z toho deduktivně vyplývající hypotéza o tom, že informace by měly být uspořádány v asociativních sítích kopírujících strukturu lidské mysli, známá jako tzv. *cognitive plausibility hypothesis* (Jonassen 1986). „*Předpokládalo se, že pokud by hypertextové vědomostní struktury byly uspořádány tak, aby kopírovaly sémantické vědomostní struktury učitelů nebo expertů, budou si i žáci lépe tyto struktury osvojovat.*“ (Ensslin 2014: 260). Podobně výzkumníci věřili, že okamžitý multilineární přístup k informacím skrze asociativní linky by mohl zvýšit efektivitu učebního procesu. Je zřejmé, že situace není tak jednoduchá, neboť v praxi si žáci vedou daleko lépe s lineárními formáty textů než s hypertexty, dále tráví méně času vyhledáváním informací skrze indexy a obsahy (srov. McKnight – Dillon – Richardson 1991; Salmeron – Canas – Kintsch – Fajardo 2005).

2.1.3 Hypertext jako (globální) hypertextový systém

Pojetí hypertextu jakožto systému, ve kterém jsou asociativně propojeny všechny informace, je velmi blízké předchozímu chápání hypertextu jako modelu mysli. Tyto dvě konceptualizace spojuje také stejný původ na poli teorie umělé inteligence.

Jak již bylo nastíněno v první kapitole,¹⁷⁶ Vannevar Bush uvažoval o takovém zařízení (Memex), ve kterém by byly uloženy všechny potřebné informace na způsob knihovny, ve kterém by si mohl konkrétní uživatel nejen vyhledávat informace dle svých potřeb, ale zároveň by si také mohl vytvářet své vlastní rejstříky. Vyhledávání i vytváření rejstříků by bylo založeno na asociativním principu.

Hypertextový teoretik Tim Oren (1991: 321) charakterizoval *Memex* jako „publikační systém, ve kterém by bylo k dispozici vše, co bylo doposud napsáno, a každý nový uživatel by měl možnost přidávat spoje (connections) – Bush je nazýval drahami (trails) –, aby došlo k propojení již uskladněných materiálů a k objasnění spojitostí mezi nimi.“

Úvahy o publikačním systému na způsob knihovny rozvíjel i další významný teoretik hypertextu, Teodor Nelson, jehož jméno je spojováno se systémem *Xanaduspace*, který si sám navrhl a vytvořil.¹⁷⁷ Zatímco Bush uvažoval o individuálních „Memexech“, Nelson měl již na mysli centralizované publikační systémy, ve kterých se „vlastník proměňuje v uživatele. Spíše než ruční vkládání externě vytvořených drah (trails) do osobního Memexu, uživatel nyní získává dráhy v rámci jednoho centrálního systému. Design Nelsonova navrhovaného hypertextového systému Xanadu se tedy vlastně točí kolem univerzálního, standardizovaného úložiště pro všechny digitální informace“ (Oren 1991: 321).

Rozdíl mezi systémy *Memex* a *Xanaduspace* spočíval také v tom, že Bushovo zařízení bylo mechanické, fungovalo analogově, a bylo ovládáno člověkem, *Xanaduspace* již byl zcela elektronický, tj. digitální, předem naprogramovaný systém. Rozdíly v pojetí systémů a mezi jejich realizacemi byly pochopitelně dány především dobovými technickými možnostmi – Nelson již ve své době mohl naplno uvažovat o takovém

¹⁷⁶ Srov. podkapitola 1.1.1 *Vannevar Bush a Memex*.

¹⁷⁷ *Xanaduspace* byl představen v kapitole 1.1.2 *Theodor Nelson a Xanaduspace*.

elektronickém zařízení, které by se díky své rozsáhlé paměti mohlo rozrůstat donekonečna a sloužit uživatelům k různým účelům (srov. Nelson 2003: 143–144).

Z popisu fungování systémů *Memex* a *Xanaduspace* je zřejmé, že je v praxi těžké najít tak dokonale přístupný a propojený hypertextový systém, ve kterém by si čtenář/uživatel mohl asociativně volit jednotlivé čtecí dráhy dle svých aktuálních uživatelských potřeb, případně ve kterém by si mohl libovolně přidávat vlastní verze textů či je opatřovat vlastními poznámkami (srov. Oren 1991: 321). Přirozeně se nabízí uvažovat o World Wide Webu, nicméně v názoru na to, zda je tento globální hypertextový systém naplněním vizí a ideálů, se řada mediálních (i hypertextových) teoretiků velmi liší. Zatímco někteří považují tento systém za naplnění hypertextového ideálu (srov. Lévy 2000), jiní poukazují na to, že dodnes neexistuje na WWW síti žádný podobný hypertextově založený systém, který by fungoval na asociativním principu tak, jak jej navrhl Bush či Nelson¹⁷⁸ (viz Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 36).

V praxi se tomuto „ideálu“ částečně přibližuje například elektronická encyklopedie Wikipedia¹⁷⁹, častěji však hypertextové systémy ve vlastním slova smyslu zůstávají nadále omezeny pouze na dílčí databázové systémy. A i když je technologicky možné, aby byly jednotlivé texty v prostředí internetu propojeny hypertextovými odkazy, a bylo by v nich možné komentovat texty či si vytvářet vlastní jejich varianty, přesto se toto prostředí řídí svými vlastními pravidly. V praxi tak nejsou internetové stránky zdaleka tak propojené a „interaktivní“, jak by se logicky nabízelo, *„neboť to není v ničem zájmu“*, jak upozornil Manuel Castells (2001: 202): *„A zvláště ne v zájmu multimediálního obchodního světa, pokud/dokud neexistuje nějaký životaschopný obchodní plán, který by bylo možné kolem hypertextu vybudovat. A protože multimediální obchodní sféra má vlastnická práva na většinu kulturních produktů a procesů, neexistuje žádná spojitost mezi realitou multimédií a hypertextovými vizemi. A tak co se elektronicky fungujícího, materiálního artefaktu týká, hypertext se zde nevyskytuje.“*

Myšlenku hypertextových systémů rozvíjeli i humanitně zaměření teoretici hypertextu, kteří podobně jako Nelson či Bush nepovažovali všechny vyhledávací

¹⁷⁸ K nim se řadí i sám otec termínu hypertext Theodor Nelson (srov. Nelson 2007).

¹⁷⁹ Wikipedia. https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana. (31. 3. 2015)

Součástí Wikipedie jsou i další projekty, jako například „Wikiverzita“, která má v podnázvu „otevřený výzkumný a vzdělávací projekt“ https://cs.wikiversity.org/wiki/Wikiverzita:Hlavn%C3%AD_strana, dále například „Wikidata“ https://cs.wikiversity.org/wiki/Wikiverzita:Hlavn%C3%AD_strana, „Wikiknihy“ https://cs.wikibooks.org/wiki/Wikiknihy:Hlavn%C3%AD_strana a Wikizdroje“ https://cs.wikisource.org/wiki/Wikizdroje:Hlavn%C3%AD_strana.

elektronické systémy¹⁸⁰ automaticky za hypertextové systémy ve vlastním slova smyslu, neboť vyhledávací portály jsou často založeny čistě jen na principu vyhledávání podle klíčových slov a neobsahují odkazy k celým textům: „*Skutečné hypertexty musí být schopny definovat textuální jednotky a vzájemně je propojit různými způsoby v rámci celé textové databáze.*“ (Delany – Landow 1991: 5) Aby bylo možno hovořit o hypertextu, musí se jednat o takový elektronický publikační systém, ve kterém by byly k dispozici všechny texty, které by byly propojeny, zároveň by mělo být uživateli umožněno vytvářet si k těmto textům v databázi své vlastní poznámky a také vytvářet nové hyperlinky v rámci databáze.

Toto pojetí hypertextového systému v sobě paralelně nese i pojetí hypertextu jako rozvětvené textové struktury, což je dle Umberta Eca (1997: 302) problematické, neboť z pohledu teorie textu je i v případě hypertextu nutné rozlišovat mezi texty a systémy. Zatímco systém představuje soubor všech možností rozvinutých daným systémem (například lingvistický systém, podobně encyklopedický systém), text představuje vždy výslednou realizaci systému. „*Systém je možná konečný (finite) ale neomezený (unlimited)*“ ve smyslu nekonečné sémiózy: „*V tomto smyslu jsou zajisté všechny představitelné knihy zahrnuty v rámci dobrého slovníku. Pokud je člověk schopný používat např. Websterův Third¹⁸¹, může napsat jak Ztracený ráj, tak Odyssea. V tomto chápání může hypertext přeměnit každého čtenáře v autora. Pokud bychom dali stejný hypertextový systém Shakespearovi a Danu Quayleovi, měli by stejné podmínky pro vytvoření Romea a Julie.*“ (ibidem) Význam Ecova rozlišení mezi systémy a texty bezpochyby spočívá především v tom, že nechápe hypertextové systémy čistě jen v jejich elektronické podobě, ale udává příklad mimo oblast nových technologií, čímž dokládá, že systémy by měly vždy být posuzovány v kontextu těch jim již předcházejících, nikoliv zcela izolovaně.¹⁸²

Co se oddělení hypertextu ve významu textu a systému týče, tento pohled indikuje tradiční lingvistické (resp. strukturalistické) chápání textu jako „konstruktivní formy“ (*constructive form* – srov. Hess-Lüttich 1999: 8), což znamená, že o textu je možné hovořit v kategoriích ohraničenosti a ukončenosti. Otázkou však zůstává, zda lze

¹⁸⁰ Například online knihovní katalogy, nebo specializované vyhledávací databáze.

¹⁸¹ Eco zde odkazuje na jeden z největších encyklopedických slovníků angličtiny tzv. „*Webster's Third International Dictionary of the English Language*“.

¹⁸² Podobně jako technologie elektronického psaní má být posuzována v kontextu předchozích technologií, tj. technologie ručního psaní a knihtisku. Srov. zejména podkapitola 2.3.2.3 *Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu*.

vůbec uplatňovat tato kritéria v případě hypertextů, které jsou ze své povahy vícekódové objekty dynamické povahy.¹⁸³

¹⁸³ Srov. 1.7 *Přístup k hypertextu v této práci*. Dále viz 2.2. *Hypertext jako typ textu*.

2.1.4 Hypertext jako typ textu (tj. jako rezultat procesu produkce)

Jak již bylo naznačeno, pojetí hypertextu jako systému a jako zvláštní textové formy jsou velmi úzce provázána a řada teoretiků hypertextu vnímá tyto dvě významové dimenze neoddělitelně (např. Landow 1992, 2003, a další).

Hypertext ve významu textu je vnímán jako rezultat produkčních procesů (elektronického) systému a je charakterizován jako rozvětvená textová struktura, jakýsi „*nadtext*“ s vnitřní strukturací z hlediska produkce či také způsob výstavby textu. Za základní stavební jednotky tohoto rozvětveného textového útvaru jsou považovány textové bloky, uzly a (hyper)linky. Spíše než text ve smyslu ohraničenosti a uzavřenosti se hypertextem myslí uspořádání na způsob hypertextové sítě (srov. Jucker 2003: 33).¹⁸⁴

Při vymezování vlastností hypertextu jako typu textu (zejména u jeho elektronické varianty) jsou zdůrazňovány odlišnosti vůči „tradičním“, tj. lineárně uspořádaným textům, je zdůrazňováno, že zatímco v tradičních textech je každý textový úsek uspořádán v prostorově a časově dané „sekvenci“, tj. stránka 2 následuje za stránkou 1 atd., v hypertextu se tato prostorová a časová proximita stává irelevantní.

Problematická je již samotná komparace těchto dvou „objektů“, neboť při bližším pohledu se ukazuje, že nejsou komparovány předměty stejného řádu. „Tradičním“ textem se zde myslí text v užším slova smyslu, tj. *„lineární sled jazykových vět, které jsou propojeny určitými prostředky a jsou určitým způsobem uspořádány. Je to sekvence jazykových vět, které jsou zčásti propojeny gramaticky, ale vždy se sémantickou ekvivalencí a implicitní obecně logickou konexí“* (Helbig 1991: 139). Textem se myslí psaný verbální text, zatímco v případě hypertextu se počítá se široce a všestranně chápaným objektem, zejména u elektronického hypertextu bývá zdůrazňováno, že může obsahovat i další neverbální prvky v širokém slova smyslu, tj. například tabulky, obrázky a další prezentační nástroje (jako např. objevení se bubliny při přjetí myší, video klip atd.). Zdá se přitom náležité, že by měly být komparovány předměty stejné úrovně, tj. pokud je text chápán v užším slova smyslu, tak by měl být i hypertext chápán stejně. Jinak je i výsledná komparace redukcí komparovaných předmětů na čistě verbální

¹⁸⁴ Podrobněji budou základní stavební jednotky hypertextu a rozdíly mezi hypertextem jako textem a hypertextuální sítí probírány v následující kapitole 2.2 *Hypertext jako typ textu*.

aspekty, neboť nejsou brány v úvahu další přítomné sémiotické prvky, které však mohou být klíčové.

Pokud by byl hypertext užít v užším slova smyslu, podobně jako text, pak by se dal označit výrazem „textuální hypertext“¹⁸⁵ (srov. Eco 1996: 304), který je chápán jako verbální psaný ohraničený a uzavřený komunikát: „*Text není lingvistický nebo encyklopedický systém. Daný text redukuje nekonečné nebo neomezené množství možností systému a utváří uzavřené univerzum.*“ (ibidem) Eco uvádí jako příklad textuální hypertext nazvaný *Index Thomisticus* od italského jezuita Roberta Busy, ve kterém je kompletně digitálně propojeno (lematizováno) veškeré dílo Tomáše Akvinského. Ačkoli je takový hypertext otevřený nekonečnému množství vstupů do systému, přesto se dle Eca jedná o konečný a uzavřený hypertext, na rozdíl např. od výše zmíněného Websterova slovníku.

Dalším problematickým bodem je chápání výrazu *nelinearita* ve vztahu k linearitě textu.¹⁸⁶ Linearita textu je nezrušitelným atributem nejen klasické verbální komunikace v užším slova smyslu¹⁸⁷, ale vlastností každého textu v širším slova smyslu. Výraz *linearita* textu zachycuje vlastnosti textu, které zrcadlí způsob řetězení znaků v textu, jenž připomíná geometrické vlastnosti textu.¹⁸⁸ Linearita se chápe často šíře a za lineární se považuje i způsob produkce textu, podobně je coby samozřejmost předpokládáno, že čtenář tradičního textu se bude chovat v textu lineárně, tj. že bude číst text dle původního rozvržení autora.¹⁸⁹ Samotný pojem (ne)linearita je tedy sám o sobě široký a není vždy jasné, co je jím přesně označováno: zda *nelinearita* produkce, *nelinearita* recepce, *nelinearita* textu jako výsledku produkčních procesů či *nelinearita* narace.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Přídomek textuální je zde na místě, v tomto případě se nejedná o pleonasmus – neboť hypertext je zde použit v technickém slova smyslu *hypermedia* – viz též podkapitola 2.1.1 *Hypertext jako technologie*.

¹⁸⁶ Srov. podkapitola 2.2.1.2 *(Ne)linearita textu vs. linearita daná technologií*.

¹⁸⁷ Platí to i v případě mluvené komunikace, kdy se znaky organizují obligatorně lineárním způsobem: například když mluvčí chce svému partnerovi signalizovat, že se chce zapojit do interakce, může tak učinit neverbálně (mimikou a skrze gesta). Mluvčí tak musí učinit lineárně, nemůže použít všechny znaky najednou, v jeden okamžik. Srov. též kapitola 2.2 *Hypertext jako typ textu*, zejména podkapitola 2.2.1.3 *Pojetí textu v této práci*.

¹⁸⁸ Dle Kořenského (2014b: 169) by měly být modelovány takové gramatiky, které budou schopné zachytit tuto geometrickou vlastnost textu: „*Vše, co tuto reduktivní transformaci do linearitě a adekvátní rekonstrukci této linearitě do její „původní“ podoby umožňuje, je gramatikou. Jinými slovy – gramatik musí umět vyložit signifikantní řetězce výrazových signálů v linearitě textu, ať jsou formálně jakkoli jednoduché a vysoce pravděpodobné, nebo naopak formálně jakkoli komplikované a pravděpodobnostně „slabší“.*“

¹⁸⁹ Srov. podkapitola 2.4 *Hypertext z pohledu recepce*.

¹⁹⁰ Podrobněji se problematice linearitě věnuje podkapitola 2.2.1.2 *(Ne)linearita textu vs. linearita daná technologií*.

Výraz nelineární text je také používán synonymně s výrazem „nesekvenční“ text, hypertext jako „nesekvenční psaní“ definuje ostatně již Nelson (1965).¹⁹¹ Zatímco linearitou textu se myslí spíše jeho inherentní vlastnost, která zachycuje jeho geometrické uspořádání, výraz sekvenčnost značí spíše textovou vícevrstevnatost, příp. víceúrovňovost, tj. skutečnost, že každý textový úsek se nějakým způsobem může vázat k předchozímu či následujícímu textovému segmentu a že je to buď producent, nebo recipient, kdo určuje konkrétní pořadí (tj. sekvenci) jednotlivých textových úseků.

V těchto souvislostech se někdy hovoří o tzv. „sekvenční implikativnosti“ (*sequential implicativeness*),¹⁹² což je termín, který zachycuje skutečnost, že řečové promluvy jsou regulovány předchozím jednáním, a jednotlivá výpověď tak může sekvenčně implikovat celou řadu možných následujících akcí: „*Sekvenční implikativností se má na mysli skutečnost, že výpověď určuje pro sekvenčně následující repliky přibližnou relevanci omezené škály událostí (typy výpovědí, typy aktivit, aktivity, výběr mluvčího, atd.). Proto má [výpověď] sekvenčně uspořádané implikace.*“ (Schegloff and Sacks 1973: 74 in Muntigl 2004: 32) Sekvenční implikativnost vychází z faktu, že „*jazyk je neoddělitelně spojen s lineární sekvencí tak, že jedna část textu (věta nebo replika v rozhovoru) musí následovat za další částí textu (další větou nebo replikou v rozhovoru). Důsledkem toho je, že každá část textu vytváří kontext, v rámci něhož je následující úsek textu interpretován*“ (Eggins 2004: 30).

Je tedy otevřenou otázkou, zda teoretikové, kteří hypertext konceptualizují jako „nesekvenční strukturu“, mají na mysli právě tuto textovou vícevrstevnatost, nebo používají výraz nesekvenční spíše ve významu „nelineární“, jak činí například Nelson. Například jeho postřeh, že „*psaní bylo do té doby sekvenční, protože stránky byly sekvenční*“ (srov. Nelson 1982 in Lister a kol. 2003: 28), je ukázkou toho, že má na mysli prostorové uspořádání textu dané technologií tisku, nikoliv textovou vícevrstevnatost a možnost kombinovat jednotlivé znaky do textů.¹⁹³

Pohled na hypertext jako na „nelineární strukturu“ znamená každopádně to, že hypertext je položen do protikladu s tradičně uspořádanou textovou formou a pro jeho popis je volen aparát vlastní strukturálnímu způsobu uvažování: tj. pojmy řetězec, řádek, sekvence nebo syntax znaků. Jedná se tedy o redukcionistický pojem textu, omezený

¹⁹¹ Srov. 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní (akt produkce)*.

¹⁹² Výraz sekvenční implikativnost použili v sedmdesátých letech konverzační analytikové Harvey Sacks a Emanuel A. Schegloff (1974).

¹⁹³ Například německý sémiotik Ernest W. B. Hess-Lüttich (1999: 7) píše, že Theodor Nelson definoval hypertext jako „ne-lineární text“, přitom v Nelsonově textu se objevuje spojení „nesekvenční text“.

pouze na jeho strukturní znaky, které však plně nezachycují tento objekt v celé jeho sémiotické šíři (srov. Hess-Lüttich 1999: 8). Tento přístup je vlastní například německé textové lingvistice (srov. Storrer 2013: 3).

Striktně vzato: pokud by hypertext byl vymezen jako „nesequenční text“, pak by se spíše než o text ve smyslu rezultátu jednalo o soubor možností, tj. textových bloků v dané textové „databázi“, z nichž si může potenciální autor/čtenář konstruovat své vlastní textové invarianty. Opět by se tak výraz text dostal do těsné blízkosti termínu systém.

Více než u jiných typů textů se tedy ukazuje, že hypertext není možné vnímat „staticky“ jako strukturu, aplikovat na něj čistě strukturální pohled a porovnávat ho se strukturou běžného lineárně uspořádaného textu, ale že je nutné nahlížet jej procesuálně, tj. komplexně jako proces textové produkce a recepce. A zároveň je zapotřebí hledat možnosti tohoto teoretického uvažování o hypertextu, tj. chápat hypertext jako sociálně-komunikační kontinuum.¹⁹⁴ I když hypertext obsahuje identifikovatelné prvky vyznačující se vysokým stupněm stálosti (fixovatelnosti), jako jsou uzly a hyperlinky, které jsou klíčové pro porozumění fungování hypertextu, přesto je důležité vnímat zároveň i dynamické procesy spojené s tímto typem komunikace, a to nejen tam „*kde již byly vyčerpány všechny možnosti tradiční statické deskripce*“ (srov. Kořenský 2014b: 17).

¹⁹⁴ Zde stojí za zmínku, že existují i přístupy k hypertextu, které vzhledem k dynamické povaze objektu zkoumání navrhuje nazírat hypertext optikou filmové teorie, a vyhnout se tak redukování problematiky na problematiku textu tištěného v opozici k textu elektronickému. Např. Adrian Miles (1999) hledá ve své studii *Cinematic Paradigms for Hypertext* analogie mezi hypertextuálními linky a filmovým střihem (*cinematic edit*), v čemž vidí alternativní metodologii pro popsání fungování hypertextového způsobu psaní (*hypertext writing practice*).

2.1.5 Hypertext jako nelineární psaní (akt produkce)

Další klíčovou konceptualizací hypertextu je jeho vymezení jako nelineárního způsobu psaní. Výraz „nelineární psaní“ je používán ve dvou významech, které nejsou vždy zcela jasně odděleny:

- a) Jednak je výraz užíván pro označení samotného procesu textové produkce (tzv. *writerly activity* – srov. Ensslin 2014), kdy se tímto pojmem označují strategie skládání textu „nelineárním způsobem“, tj. přidáváním, odstraňováním a modifikováním textových bloků na různých místech textu.¹⁹⁵ Myslí se tím tedy skutečnost, že text není vytvářen „lineárně“, tj. od začátku do konce. Nejedná se však jen popis jedinečné autorské strategie při tvorbě textu, ale i o samotný proces produkce (nekonečného množství) textů (srov. Eco 1997).
- b) Ve druhém případě se hypertext chápe jako rezultat tohoto produkčního procesu, tj. jako specifická, nelineární, rozvětvená textová struktura, jejíž jednotlivé textové úseky vytvářejí volně uspořádanou síť, která nabízí čtenáři různé možnosti čtení.¹⁹⁶

Charakterizování hypertextu pojmy „nelineárního psaní“, resp. „nesekvenčního psaní“ použil poprvé Theodor Nelson a jak již bylo řečeno výše,¹⁹⁷ i když se jedná o jedno z nejcitovanějších vymezení hypertextu, je tato definice zároveň nositelem řady dezinterpretací. Kombinuje v sobě totiž aspekty produkce, recepce, mediality a textuality: *„Zdůrazňuje kompoziční nelinearitu hypertextu, která přináší do určité míry svobodu na straně čtenáře, jeho nutkavou medialitu a závislost na prohlížečích technologii a v náznacích také narativní konsekvence jeho abstraktních textově-organizačních pravidel. Vzhledem ke své všeobecné deskriptivnosti tato definice snadno zahrnuje široké množství hypertextuálních fenoménů, a to dokonce i ty, které jsou jen minimálně antilineární.“* (Ensslin 2007: 12).

Tato definice je tedy příliš široká a obsáhne celé spektrum fenoménů, což bylo i důvodem, proč od ní řada teoretiků upustila a navrhovala jiná vymezení (srov. např.

¹⁹⁵ Otevřenou otázkou zůstává, zda i autor lineárního textu postupuje lineárně.

¹⁹⁶ Srov. předchozí podkapitola 2.1.4 *Hypertext jako typ textu*.

¹⁹⁷ Srov. podkapitola 1.1.2 *Theodor Nelson a Xanaduspace*. O rozdílech mezi výrazy „nelineární“ a „nesekvenční“ viz v podkapitole 2.1.4 *Hypertext jako typ textu*.

Aarseth 1997). Z uvedené definice také není jasné, zda se myslí hypertextem právě ona aktivita nelineárního psaní nebo jenom rezultat této produkce (přitom tyto významy se nutně nemusí determinovat).

Ad. a) Hypertext jako způsob textové produkce

Chápání hypertextu jako produkování nekonečného množství textů, v důsledku čehož existují „*neomezené a nekonečné hypertexty*“ (unlimited and infinite hypertexts – Eco 1997: 365). V takových systémech si může každý čtenář vytvářet své vlastní texty a stávat se tak spoluautorem – Eco (ibidem) užívá spojení „*nekonečný příběh na způsob jazzové improvizace*“ (*jazzlike unending story*). I v tomto případě však interpretace zůstává v konečném důsledku omezená (ibidem). Proto je dle něho třeba i nadále rozlišovat mezi produkcí nekonečného množství textů a přesnou interpretací konečného počtu textů, tj. dle Eca stále zůstává rozdíl mezi tím, jak budeme posuzovat nahranou interpretaci Beethovenovy Deváté a novou neworleanskou jazzovou improvizaci (jam session). Problém tedy dle něho spočívá především v tom, že procesům recepce jsou připisovány vlastnosti, které náleží pouze produkčním procesům. Michael Joyce (1995) v této souvislosti rozlišuje mezi tzv. explorativními a konstruktivními hypertexty.¹⁹⁸

Ve významu nelineárního způsobu textové produkce se hypertext stává druhem *technologie* psaní, přičemž technologie je vymezena nikoliv v úzkém slova smyslu jako „*tvrdá technologie*“ (*hard technology*), ale jako „*soubor technických a sociálních interakcí, které vytvářejí systém psaní*“ (srov. Bolter 2001: 20). Bolter (ibidem: 105) dále rozlišuje tři typy technologie psaní (*writing technologies*):

- *technologie ručního psaní* (handwriting), která je spjata nejdříve s psáním na svitky papyru, které postupně přecházely v rukopisy (srov. ibidem: 77–78);
- *technologie tisku* (printing), která je spjata s médiem knihy;
- *technologie elektronického psaní* (electronic writing): do elektronického psaní zahrnul Bolter všechny elektronické prostředky, které slouží k vytváření elektronicky psaných textů, tj. zařadil sem např. psaní e-mailů, používání textových editorů a dalších programů (typu chatu, atd.).

Bolter (ibidem: 105) zároveň upozorňuje na to, že psaní bylo vždy prostorové, a že každá technologie má svou vlastní historii psaní (tj. hliněné destičky, papyrové svitky,

¹⁹⁸ Viz též podkapitola 2.3 *Elektronický hypertext*.

rukopisy a tištěné knihy). Elektronický hypertext je tedy dán do kontextu vývoje předchozích technologií. „Podobně jako nová digitální média upravují materiální podmínky tisku a ručního psaní, stejně tak počítačová virtualita upravuje prostor pro psaní tištěné knihy a rukopisu. Vypadá to, že elektronický prostor pro psaní je odtržený od materiálního světa zcela odlišným způsobem, než byl prostor tisku.“ (ibidem:18).

Dále je tedy třeba zkoumat vztahy mezi mediálními technologií, kanálem a sdělením. Zůstává otevřenou otázkou, zda a jak posuzovat přítomnost technologie počítače a její dopady na podobu (hyper)textu a považovat technologii za novou formu elektronického psaní, jako David Bolter když píše: „Máme co dočinění s novými nástroji, poskytovanými digitálními technologiemi, které rekonfigurují vztah mezi materiálními praktikami psaní a ideálem psaní, které tyto praktiky vyjadřují.“ (ibidem)

Ad. b) Hypertext jako specifický typ psaného textu

V tomto významu se myslí zvláštní textová forma¹⁹⁹, kdy je upozorňováno řadou autorů na to, že koncepty nelineárního psaní²⁰⁰ (produkce), propojování textových úseků (interrelating), anotování (annotating) a vzájemného odkazování se v textu (cross-referencing), stejně jako existence abstraktních a materiálních hyperlinků, nejsou vlastní pouze médiu počítače, ale že se hypertext jako forma psaní vyskytoval i ve starších technologiích a je to záležitost stará tisíce let²⁰¹ (srov. Ensslin 2014b: 360).

Existuje celá řada příkladů tzv. „před-počítačových“ struktur (*precomputer structures*), které mají strukturní rysy hypertextu. Jako příklady se uvádějí např. Bible či Talmud, Rámájana či Mahábhárata, Homérova Odyssea, dále právník kánon a medicínské texty, středověké rukopisy, geometrie myslí Juana de Celayaeho (1525), v osvícenství první tištěné encyklopedie (Diderot and d’Alembert 1751–1780; Johnson 1755; Black and Black 1768) apod. V 18. století se objevuje také první nelineární tištěná beletrie – mezi nejslavnější příklady patří antiromán Laurence Sterna *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*, který má devět dílů, které vyšly „seriálově“ v letech 1759 až 1767. Ve dvacátém století vlivem modernismu narůstá počet různých forem nelineární tištěné beletrie, jako například již zmiňovaný román Vladimira

¹⁹⁹ Viz též podkapitola 2.1.4 *Hypertext jako typ textu (tj. jako rezultat procesu produkce)*.

²⁰⁰ Za protipól multilineárního psaní považuje Astrid Ensslinová tzv. „multisekvenční“ čtení. (Srov. Ensslin 2014).

²⁰¹ Někdy se hovoří o tzv. protohypertextech – srov. podkapitola 2.3 *Elektronický hypertext*.

Nabokova *Bledý oheň* (1962),²⁰² nebo román *Composition No. 1* (1962) od Marca Saporty, *Plačky nad Finneganem* Jamese Joyce (1939) a desítky dalších (nejen) literárně hodnotných textů. V těchto textech lze sledovat, že čtenář je čím dál častěji a více autorem vyzýván, aby si sám určoval, jak bude text číst. Patří sem například i Burroughsova metoda stříhu „cut up“, nebo i surrealistické automatické psaní, které připomíná spíše záznam proudu asociací. Do procesu čtení začíná vstupovat náhoda (srov. Baldyga 2012). Z novějších textů sem patří například tzv. gamebooks.²⁰³

Rozvětvenou textovou strukturou se tedy vyznačuje i celá řada neelektronických hypertextů a nelineární způsob uspořádání nelze tedy připisovat jen elektronickým hypertextům, jak se domnívala řada teoretiků hypertextu (Např. Landow 1992, Coover 1992 a další). Je otázkou, zda strukturní vlastnosti textu jsou dostatečným diferenčním rysem textu, který jej umožňuje odlišit od jiného textového typu či vzorce, neboť se zdá, že princip odkazování, propojování textových úseků, případně rozvětvení textu (forking) je inherentní vlastností celé řady textů, a to jak v širším či užším slova smyslu.²⁰⁴

²⁰² Srov. kapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*. Elektronické hypertexty tvoří samostatnou skupinu a bude jim věnována podkapitola 2.3.

²⁰³ „Gamebooks“ jsou knihy, které umožňují čtenáři spolupodílet se na příběhu tím, že si tento sám volí čtecí dráhu vyprávění, které bude následovat. Na první pohled se jeví, že se jedná o „klasickou“ lineárně uspořádanou knihu, nicméně už po přečtení první kapitoly je čtenář postaven před vlastní volbu. Kniha nabízí desítky možností pokračování příběhu, není jí možné číst lineárně v pořadí daném rozvržením knihy, ale je nutné se neustále rozhodovat. Viz Gamebook – Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Gamebook>, 30. 8. 2007. O poplitérní edici *Vyber si vlastní dobrodružství* viz Demian's Gamebook Web Page, <http://www.gamebooks.org/index.php?PHPSESSID=f46a56794c2d>.

²⁰⁴ Viz dále zejména kapitola 2.3. *Elektronický hypertext*, kde se ukazují limity chápání hypertextu jako statické uzlovo-síťové struktury nejvíce a kde se pojem hypertextu stává nefunkčním, ideologicky zatíženým rétorikou popisu technologie počítače. (srov. Aarseth 1997: 59).

2.1.6 Hypertext jako zvláštní recepční strategie

Alespoň stručnou zmínku si zaslouží i nahlížení hypertextu jakožto z pohledu recepce, kdy je hypertext nahlížen jako zvláštní strategie čtení textu spočívající ve výběru různých čtecích drah, přičemž i z hlediska produkce je možné rozlišovat mezi obligatorními a potenciálními spoji mezi jednotlivými textovými bloky. V tomto kontextu se také často mluví o „negaci“ klasického schématu autor – text – čtenář, zejména u elektronických hypertextů.

Zajímavé je, že řada teoretiků hypertextu pracuje s nevysloveným předpokladem, že nelineárně strukturované texty budou automaticky recipovány nelineárním způsobem a že čtenář bude automaticky plně využívat všechny čtecí dráhy (signály a doporučení) navržené producentem (Slatin 1991, v tomto kontextu se objevuje i výraz „hyperčtení“ (Calvi 1998). Předpokládané (ne)lineární chování autora je však jen zdánlivé, neboť nikdy není možné predikovat chování čtenáře a spíše než na nelineárním uspořádání textu závisí na jiných faktorech, jako jsou účel recepce, typ textu, obeznámenost s tématem, v případě elektronického hypertextu je to ale i alespoň minimální počítačová gramotnost (Srov. Kintsch a kol. 2005). Tzv. „hypertextově“ se může chovat recipient i při recepci lineárních textů, tj. čtenář může kdykoliv v procesu recepce lineárně uspořádaného textu aktivovat různé čtecí dráhy. A naopak ve strukturním (zejména) elektronickém hypertextu může čtenář v rámci možností realizovat tzv. „monolineární“ způsob čtení.²⁰⁵

²⁰⁵ A nejedná se jenom o to, že čtenář volí různé strategie čtení typu scanning či skimming, ale například i o skutečnost, že se např. čtenáři detektivek při čtení chovají různě: jsou doloženi čtenáři, kteří si nejdříve přečtou konec a pak se vrátí na začátek a pokračují ve čtení v pořadí navrženém producentem textu. Podrobněji se hypertextu z pohledu recepce věnuje kap. 2.4.

2.1.7 Vymezení hypertextu v této práci

Nastínění šesti vybraných, z komunikační perspektivy klíčových konceptualizací (tj. ve významu technologie, modelu mysli, hypertextového systému, typu textu, nelineárního psaní a zvláštní recepční strategie) mělo ukázat, že téma hypertextu představuje velmi široké a komplexní pole, které je těžké sledovat v celé jeho šíři, aniž by byla problematika noeticky redukována jen na více méně náhodně či zájmově vybrané aspekty. Dále tedy v této práci bude sledována pouze problematika hypertextu ve významu textu a nelineárního psaní, s tím, že pozornost bude věnována hypertextům ve všech mediálních formách. Problematika hypertextu jakožto mediální technologie bude řešena pouze v rámci diskuze o elektronickém hypertextu coby textové formě. Hypertext optikou textové recepce bude mj. implicitně i tématem kapitoly o elektronickém hypertextu, neboť u této textuální formy se ukazuje, že oddělování produkčních a recepčních aspektů je v závislosti na zvolené perspektivě jen relativní a může docházet k překrývání produkčních a recepčních procesů, zejména u těch případů, kdy se uvažuje o tzv. „kolaborativních formách autorství“ (viz dále).

2.2 Hypertext jako typ textu

Tato kapitola se bude zabývat hypertextem jako „textem“²⁰⁶ v širším slova smyslu, tj. bude pracovat s hypertextem jako objektem, u něhož je možné hovořit o existenci „textuální dimenze“. Cílem této kapitoly bude tedy nastínit takové vymezení hypertextu jako textu, které by zahrnovalo jeho specifika z hlediska textové produkce i recepce. Předběžně tedy bude hypertext chápán jako druh mediované textuální produkce, technologie psaní v širším slova smyslu.²⁰⁷ Než však bude přistoupeno k takovému uchopení hypertextu na způsob textu v širším slova smyslu, budou nejdříve nastíněny stávající konceptualizace hypertextu ve významu textu, neboť ani v tomto případě není hypertext vnímán koherentně napříč disciplínami a i v rámci jedné vědní disciplíny se objevuje více chápání hypertextu.²⁰⁸

Výchozím bodem při vymezení hypertextu je vyčlenění objektu nazývaného tradičně jako „text“, neboť samo vymezení hypertextu presuponuje, že víme, co to text je (srov. Jucker 2002: 30). Samotný koncept textu je však problematický, neboť dnes může tento pojem odkazovat prakticky k čemukoli. Stav bádání o textu na poli textové lingvistiky charakterizuje německý sémiotik Ernest Hess-Lüttich (1999: 4) následovně: *„Lingvistům se doposud nepodařilo dohodnout se na koherentním konceptu textu. Spolu s litanií nových slov jako internet, interface, intertext a hypertext, oslňující jejich myšlení, se pro ně pojem text nyní stal ještě obskurnějším, zatímco je jejich předmět zkoumání souběžně redefinován v rámci teorie textu, teorie diskursu, či v rámci mediálních a kulturních studií.“*

Vzhledem k situaci v disciplínách, které se tradičně věnovaly konceptu textu, není tedy překvapující, že nejednotné chápání tohoto pojmu se objevuje i u řady teoretiků hypertextu. Zatímco někteří chápou text v užším slova smyslu pouze jako „textuální hypertext“²⁰⁹, tj. takový text, který se skládá pouze ze slov (tj. chápání textu v užším

²⁰⁶ Explicitní vymezení pojmu text bude zatím ponecháno stranou, implicitně lze pojetí textu vyvozovat z přístupu k hypertextu, jak byl nastíněn v závěru první kapitoly. Srov. podkapitola 1.7 *Přístup k hypertextu v této práci*.

²⁰⁷ Technologií se zde míní technologie v širším slova smyslu – viz dále. Srov. též Bolter 2001.

²⁰⁸ Zajímavá je z tohoto pohledu neshoda mezi německými textovými lingvisty, kteří se zabývají hypertextem jako objektem zkoumání. Srov. podkapitola 2.1.4 *Hypertext jako typ textu*.

²⁰⁹ Pojem „textuální hypertext“ používá například Umberto Eco (1997). Nutno však podotknout, že mu při tom ani tak nejde o širší pojmů hypertext (v době, kdy psal daný text, se ještě v praxi příliš multimediálních hypertextů neobjevovalo), ale o rozlišení pojmu hypertext ve významu nekonečné produkce textů od významu hypertextu jako výsledku této činnosti, u něhož lze hovořit, že se jedná o ukončený proces.

slova smyslu jako fixovaného verbálního projevu), jiní chápou text v celé jeho sémiotické šíři, tj. do konceptu textu zahrnují i další média (v sémiotickém slova smyslu), tj. grafiku, fotografie, obrazové prvky, animace, zvuky, videa atd.²¹⁰

Vzhledem k povaze objektu hypertextu, kdy nelze při jeho vymezení vycházet z jeho struktury, která je ze své povahy proměnlivá, je otázkou, zda zavedené nástroje pro popis tradičních textů (ať již to jsou nástroje textové lingvistiky, či širše chápané teorie textu nebo textové sémiotiky) jsou aplikovatelné pro popis hypertextu, případně zda je možné tento aparát do určité míry modifikovat, nebo zda je nutné hledat aparát zcela jiný (srov. Jucker 2002: 29).

Jako zcela nedostačující se ukazuje zejména strukturální náhled na text definující hypertext v pojmech *struktura, síť, uzel* v opozici vůči vymezení textu v pojmech *řetězec, řádek, sekvence nebo syntax znaků* (Hess-Lüttich 1999: 9)²¹¹. Toto vymezení totiž nebere v úvahu to, že hypertext je příklad textu, který nabývá své konkrétní podoby až v procesu recepcce, což je dle Espena Aarsetha (1997) důvodem k odmítnutí optiky zkoumání disciplín zabývajících se textem (zejména lingvistiky a literární vědy), neboť tyto disciplíny se zabývaly texty jako statickými objekty a nebraly v úvahu dynamiku a procesualnost některých typů textů, mezi něž lze řadit i některé typy hypertextů. Aarseth (1997: 1) upozorňoval na to, že existuje určitá (nemalá) skupina textů, u nichž musí čtenář vyvinout „*netriviální úsilí*“, aby realizoval konkrétní sémiotickou sekvenci, která vytváří text.²¹²

V souvislosti s těmito typy textů se pro tradiční teorii textu vynořuje celá řada otázek, které si přímo vynucují rekonceptualizaci pojmu text, jak konstatoval Hess-Lüttich (1999: 9), který je formuloval následovně:

- Co drží text pohromadě, když s jeho formou (*Gestalt*) může být tak snadno manipulováno?

²¹⁰ Toto se ukazuje jako klíčové u tzv. elektronických literárních hypertextů. Multimediální koncept hypertextu navrhuje např. Hess-Lüttich 1999 – viz dále.

²¹¹ Tento popis vychází z propozičního přístupu k textu. Srov. Vieweger 1977.

²¹² Srov. podkapitola 2.3.1.3 *Kybertext*.

Aarseth (1997: 1) doslova píše, že je potřeba vyvinout „*netriviální úsilí, aby mohl čtenář procházet textem*“. Spíše než opoziční vnímání textů „*ergodických*“ a „*neergodických*“ se jeví vhodnější nahlížet ono „*úsilí*“ čtenáře při recepci jako škálový rys: tj. rozlišovat mezi texty, u nichž čtenář musí obligatorně vyvinout určité úsilí a text si nejdříve „*poskládat*“, aby bylo možné jej přečíst, a mezi texty, jejichž uspořádání neumožňuje čtenáři vyvíjet žádné úsilí (např. různé manuály, návody, atd.). Ve všech třech případech však stále existuje určitá hypotetická možnost, že se čtenář vzepře a najde si vlastní hodnotu textu. (K tendenci přetvářet, dotvářet a měnit významy v textu srov. Hall [1980] 2005.)

- Jaké jsou jeho segmenty, když přepínání mezi kódy vede ke změnám nebo ztrátám v informační struktuře?
- Jaké jsou „základní jednotky“ (*nuclear units*), které již nemohou být redukovány nebo měněny?
- Jaké jsou hranice textu, které jej oddělují od jiných textů, kontextů a kotextů?
- Jak se mění textualita při transformování z analogového do digitálního média?
- Jaké významy nese text, pokud neexistuje (není utvořen) před aktuálním procesem čtení?
- Jak vizuální kódy ovládají tento proces?
- Jaké perspektivy ohledně neomezeného rozšiřování hypertextu a jeho multimediálních transformací se otevírají aplikované vědě o textu?

Vzhledem ke skutečnosti, že ani na poli lingvistiky neexistuje jeden koherentní koncept textu, je zřejmé, že přítomnost nových komunikačních technologií a spolu s tím i výskyt nových textových forem situaci ještě více komplikuje, v důsledku čehož je třeba před každou analýzou nejprve redefinovat samotný koncept textu a rezignovat na jedno standardní vymezení, ze kterého by bylo možné vycházet (srov. *ibidem*). Rekonceptualizace pojmu text se tedy při zpracování problematiky hypertextu ukazuje jako nevyhnutelná.

2.2.1 Text – základní vymezení pojmu

Slovo *text* pochází z latiny, kde sloveso *texere* znamená tkát, plést a gramatický tvar *textum* znamená utkané. Text se tedy v původním smyslu chápe jako utkaný útvar, metaforické vyjádření „protkanosti“, které je terminologicky formulováno v pojmech „koheze“ a „koherence“, čímž se myslí především významová a formální spojitost textu. Etymologie pojmu text tedy odkazuje k „celistvosti“ a propojenosti objektu text.

Text jako takový byl a je objektem zkoumání celé řady vědeckých disciplín. V užším pojetí byl tradičně předmětem filologie, tedy především lingvistiky a literární vědy. V užším smyslu byly textem myšleny „vizuálně vnímatelné (tj. psané) znakové komplexy“ (Posner 2004: 14). V literární vědě byl text po dlouhou dobu reflektován pouze jako „jevová, grafická podoba díla“ (Hodrová 2005: 540), u něhož byla za klíčové vlastnosti považována strukturovanost, vyjádřenost a především uzavřenost.

Souhrnně vědní obory vycházející z lingvistické tradice zkoumání textu uvádí např. Petöfi (1986: 1080–81) pod označeními jako *text (discourse) processing*, *textová (nebo diskursivní) analýza*, *textová lingvistika*, *textová gramatika*, *teorie textu*, *teorie diskursu* či *věda o textech (Textwissenschaft)*. V českém kontextu shrnul jednotlivé konceptualizace objektu text na poli lingvistiky svého času Karel Hausenblas (1984). Pojem text může být podle něj užíván v těchto významech:

- 1) Nejstarší je chápání textu jako písemného verbálního výtvoru, tj. jako písemného výsledku řečové aktivity.
- 2) Druhým významem je pojetí textu rozšířené především v tradiční textové lingvistice, tj. jako jazykového komunikátu, písemného i ústního. Text je chápán jako základní jednotka, jíž se realizuje akt sdělování, popř. též komplex komunikátů.
- 3) Dalším rozšířením pojmu text je pak rozšíření na jakýkoli komunikát, i nejazykový, kdy je jako text chápána např. i hudební skladba.

- 4) Ve zcela odlišném chápání je text vymezen jako jazykový proces, řeč, parole, jako manifestace jazyka.²¹³ Text je chápán jako diskurs, promluva, věta pak jako základní jednotka, která organizuje text.
- 5) Někdy je text chápán jako souhrn všech řečových útvarů realizovaných kolektivem, což bývá někdy označováno jako „korpus“.
- 6) Ještě širší je pak text chápán jako souhrn všech útvarů komunikační povahy, i neverbálních.

Uvedená vymezení textu ukazují na proměny v chápání šíře a hranic pojmu textu na poli lingvistiky. Situaci kolem postupného rozšiřování pojmu textu v různých vědních disciplínách ve druhé polovině dvacátého století rozděluje Roland Posner (2004: 14) do tří etap:

- i. První rozšíření má kořeny v padesátých letech a jeho výsledkem bylo, že textem nebyl chápán jen psaný verbální komunikát, ale status textu získaly i „*sluchově vnímatelné řetězce verbálních znaků (řeči)*“.
- ii. Druhé rozšíření v šedesátých letech vedlo k tomu, že do konceptu znaku byly zahrnuty i řetězce neverbálních znaků (tj. „*diskrétní lineární znakové komplexy*“), jako matematické a logické vzorce.
- iii. Třetí rozšíření dle Posnera souvisí s tím, že byly odstraněny požadavky linearit a diskrétnosti a za text mohly začít být považovány i „*více či méně komplexní znaky (sign token)*“, např. soubor dopravních značek na ulici, malba, socha, hudba, tanec, nebo verbální výpověď.

Výsledkem tohoto postupného rozšiřování bylo, že pojem text začal být aplikován na řadu kulturních fenoménů, ale i na kulturu jako celek.²¹⁴ Důsledkem toho se koncept textu objevil i v řadě disciplín, kde neměl své tradiční místo.²¹⁵

²¹³ Hausenblas sem řadí i pojetí textu u Louise Hjelmsleva (1972), který zdůrazňuje neohraničenost textu, a u Vladimíra Skaličky (1960: 241), podle něhož text „*nemá kvantitativní určení*“.

²¹⁴ V tomto smyslu studovali různé kulturní artefakty především badatelé, kteří jsou označováni jako sémiotikové kultury. Nöth (1990) sem řadí i Jurije Lotmana a Tartuskou školu, která pojímala každý kulturní artefakt/produkt (na poli malířství, hudby, filmu, ale i v oblasti mýtu, náboženství, folklóru) jako text. Srov. „*Kulturu jako celek můžeme chápat jako text. Avšak je neobyčejně důležité zdůraznit, že jde o složitě utvořený text, který se rozpadá do hierarchie ‚textů v textech‘ a vytváří spletité textové prolínání. Vzhledem k tomu, že samo slovo ‚text‘ etymologicky odkazuje k prolínání, můžeme říci, že takovým výkladem vracíme pojmu ‚text‘ jeho původní význam.*“ (Lotman 1995: 27)

Roland Posner navrhuje používat široce chápaný sémiotický koncept textu, který by zahrnoval různé znakové procesy přítomné v multimediální komunikaci, a který by integroval různé typy médií do komplexní jednoty a umožňoval nahlížet objekt textu komplexně, tzv. holisticky. Tento přístup je výhodný i při analýze řady hypertextových forem, neboť „přispívá k přemostování interdisciplinárních hranic a vytvoření ne-metaforické konceptuální báze pro zkoumání struktur a funkcí znakových komplexů ve všech médiích“ (ibidem).

Oproti tradičnímu chápání textu jako čistě verbálního komunikátu, tj. simplexního komunikátu, jde o takové rozšíření pojmu text, které umožňuje vnímat přirozeně úplnost komunikace, a nedochází k jeho významovému uzavření.²¹⁶ Text v širším slova smyslu „neredukuje svět na text, či diskurs v užším slova smyslu, ale vnímá historii lidských jednání jako pohyb významů (v komplexně sémiotickém smyslu), jehož integrální komponentou je i text v užším slova smyslu“ (Kořenský 2004: 109).

Širší pojetí textu s sebou nese i metodologické důsledky při analýze, tj. nejsou zkoumány pouze izolované znakové jednotky (texty), ale spíše segmenty kontinuity komunikačního procesu a je přihlíženo i k dalším aspektům, které tento proces umožňují – tj. např. i k přítomnosti různých typů médií, kódů, které ovlivňují výslednou podobu komunikace: „Ono rozšíření rozsahu užití konceptu textu musí být zcela důsledné, aby nebylo nežádoucím způsobem noeticky reduktivní.“ (Kořenský 2004: 107)²¹⁷

Lotman poznatky zkoumání z jazyka a literatury aplikoval na tzv. „sekundární“ modelující sémiotické systémy (odvozené z primárního systému jazyka), které jsou konstruovány na bázi přirozeného jazyka, na další fenomény kultury a umění, a tedy na oblast neverbální a vizuální komunikaci obecně (srov. např. Lotman 1995).

²¹⁵ Širší pojetí textu se objevuje např. i v kulturních studiích, kde za text je považováno vše „co tvoří význam prostřednictvím praktik označování“ (Barker 2004: 190). Text se chápe především jako „metafora ustavení významů uspořádáním znaků do reprezentací“ (ibidem). Podobně v mediálních studiích je textem jakýkoliv „komunikát, na jehož výstavbu bylo použito znaků“ (Reifová a kol. 2004: 286).

V dalších dílčích oborech ale pojem text může nabývat pozměněných, rozšířených či posunutých významů: např. ve studiích subkultur se texty myslí kulturní artefakty jako móda, televizní pořady, obrazy, sportovní události, popř. popové hvězdy, jsou konceptualizovány jako texty. Texty se rozumí i vnější znaky subkulturního životního stylu, kterým subkultura vypovídá sama o sobě před většinovou společností (zejm. móda, slang, chování vůči autoritě, zvyky, rituály, použití konkrétních předmětů).

²¹⁶ Hess-Lüttich (1999) píše o lingvistickém pojetí textu (užší chápání), širší chápání označuje jako sémiotický koncept textu.

²¹⁷ Široce chápaný koncept textu má i určité metodologické závazky, jak upozorňuje například Kořenský (2004: 107): „Znamená to ovšem při práci s takto široce chápaným konceptem textu vyhnout se nebezpečím každého redukcionismu, který v důsledku oprávněně konstatované nesmírné mohutnosti mediálního světa a jeho virtualizujícího vlivu zaměřuje pozornost na tuto strukturu interaktivit jako na „jedinou“ skutečnost.“

Je přitom zřejmé, že nelze brát v úvahu všechny přítomné sémiotické kódy a všechny komunikační i znakové procesy a že je vždy do určité míry nutné vybírat ty, které se aktuálně podílejí na konstrukci významu textu, tj. stanovovat, které prvky komunikačního procesu se „sémiotizovaly“ a staly se tak významově relevantními. Jediným kritériem výběru je kritérium užitečnosti. Tento přístup má i důsledky pro analýzu více kódových sdělení, kdy se předpokládá, že bude zachována proporce účasti kódů v textu. U sociální komunikace se jedná o

2.2.1.1 Hranice textu

Za jeden z konstitutivních rysů „klasického“ textu je považováno kritérium uzavřenosti (srov. Helbig 1991: 141). Řada přístupů považuje za důležité stanovení hranic textu, tj. určení toho, co bude analyticky považováno za text. Text je vnímán jako uzavřená a jasně ohraničená jednotka, jako rezultat procesů produkce.

Stanovování hranic textu přitom závisí na příslušných epistemologických východiscích. Na neohraničenost textu upozorňoval již Louis Hjelmslev (1972) či Jurij Lotman (1990), kteří považovali (ne)ohraničenost za důležitou vlastnost textu. Dle Lotmana se pojem hranice „manifestuje rozličným způsobem v textech různého druhu: je to začátek a konec textů se strukturou, která se rozvíjí v čase [...], rám ve výtvarném umění, rampa v divadle. Ohraničenost konstruktivního (uměleckého) prostoru od nekonstruktivního je základním prostředkem jazyka sochařství a architektury“ (ibidem: 22).²¹⁸

Lotman (ibidem) rozlišuje hranici textu:

- a) *vnější* – ta odděluje text od „ne-textu“, tj. takového výseku reality, který z pohledu vnímaného textu nepředstavuje žádný význam. Jedná se o mimotextovou strukturu, což však ještě neznámá, že nebude do textu v budoucnu zahrnuta, protože hranice textu je proměnlivá. Důležitý je též i stupeň vyznačenosti vnějších hranic.²¹⁹
- b) *vnitřní* – ta odděluje různě kódované úseky, které navíc umožňují mluvit o dominantním postavení některých hranic.²²⁰

Hranice takto chápaných textů však podle Lotmana nemusí být nic pevného v tom smyslu, že „při změně kódu se mění i celá struktura hranic“ (ibidem). Tím se zároveň proměňuje i aktuální smysl hranic, který je podmíněn pohyblivostí této hranice.

vědomí skutečnosti, že primární neverbální kódy, které často neměly žádný význam, procházely vývojem / postupnou sémiotizací.

²¹⁸ Srov. „Textu je vlastní ohraničenost. Z tohoto hlediska stojí text na jedné straně proti všem materiálně ztělesněným znakům, které nevstupují do jeho složení podle principu zařaditelnosti – nezařaditelnosti. Na druhé straně stojí text proti všem strukturám a neurčeným příznakům hranice – např. i proti struktuře přirozených jazyků – i bezhraničnosti („otevřenosti“) jejich řečových textů.“ (Lotman 1990: 22)

²¹⁹ Lotman uvažoval především o uměleckých textech. Úloha hranic textu se dle něho ukazuje dobře např. v oblasti umění, konkrétně v sochařství, kde se jednotlivé tradice liší v tom, zda zahrnují podstavec sochy nebo rám obrazu do oblasti ne-textu, či zda je podstavec součástí textu (v období baroka umělec například mohl použít skálu jako podstavec a syžetově ji spojit s postavou) (srov. Lotman 1990: 22).

²²⁰ Lotman demonstruje fungování hranic na příkladu románu a poezie: hranice kapitoly hierarchicky dominují nad hranicí strofy, hranice románu nad hranicí kapitoly atd.

S posunem hranice dochází k posunu smyslu textu, co se však nemění, je jeho jazyková stránka: ta je materiální povahy, ta zůstává.

I když je Lotmanova koncepce příkladem systémového přístupu k textu (srov. Nöth 1990: 309), kdy cílovým předmětem jeho zkoumání byl text ve smyslu *langue*²²¹, a kategorie ohraničenosti a uzavřenosti textu jsou chápány jako dynamické proměnné, přesto lze toto pojetí považovat za přínosné i pro zkoumání hypertextu, neboť již systémový přístup ukazuje, že text je ze své podstaty neohraničený (srov. Hjelmslev 1972).

V případě hypertextu se ukazuje účelnější hovořit o hranicích textu čistě z hlediska empirického, což umožňuje větší diferenci v rámci této kategorie, neboť konkrétní podobu, a s tím i hranice textu, si utváří recipient při samotném aktu recepce. Spíše než mezi textem a ne-textem se jeví účelnější rozlišovat mezi textem, který si vytváří čtenář v procesu recepce, a všemi potenciálními, „uloženými“ textovými segmenty, které může čtenář aktivovat; jinými slovy, čtenář si utváří své čtecí dráhy na základě výběru a kombinace různých textových segmentů, které se nacházejí za textem, například v podobě prostorového a nelineárního uspořádání uzlů a odkazů (Liestøl 1994: 96). Rozdíl je tedy stanoven čistě z pohledu toho, kdo „vnímá“, je to tedy recipient, kdo si uvědomuje signály hranic textu (resp. si je určuje), a tím implicitně i faktu, že má, co do činění s textem.²²²

²²¹ Tj. text je chápán jako komplexní vyjádření znakového systému; jedná se o ohraničený útvar, který nese komplexní významy (Lotman 1990: 66).

²²² Problém nastává zejména u analýzy elektronických hypertextových forem, například pokud je záměrem analyzovat konkrétní zprávu v online zpravodajském deníku. Zpráva se svou strukturou stále opírá o podobu zprávy v tištěné podobě, a nevyužívá tedy plně technické možnosti daného média. Zpráva sice obsahuje hyperlinky, ty však nejsou součástí významové struktury zprávy, ale jsou jen pouhými odkazy na tematicky spřízněné zprávy v rámci jednoho média. V užším vymezení jedné zprávy jako ohraničeného celku by mohly být veškeré linky a odkazy na další texty chápány jako vztahy volně intertextové či metatextové, v opačném případě by mohl být jeden zpravodajský server chápán jako strukturální hypertext, neboť se jedná o hypertext daný dominantní komunikační funkcí.

2.2.1.2 (Ne)linearita textu vs. linearita daná technologií

Další klíčovou vlastností textu je linearita. Pojem linearita je však sám o sobě, bez bližšího určení, široký a není vždy jasné, co se jím přesně označuje: zda linearita textové produkce, linearita recepce, případně linearita textové narace.²²³ Wolfram Bublitz (2008: 260) v souvislosti s hypertextem rozlišuje mezi linearitou *mediální* a *konceptuální*. *Mediální linearitou* myslí linearitu textu podmíněnou daným médiem, tj. do jaké míry dané médium technicky omezuje, určuje míru linearity. Bublitz jako příklad slabšího lineárního média uvádí novinový tisk, kde se dle jeho slov čtenář může snadno odchýlit od uspořádání jednotlivých zpráv produktorem sdělení, zatímco video či audionahrávka je dle něho lineární médium (ibidem). *Konceptuální linearitou* má na mysli textovou linearitu z hlediska produkce, tj. to, že si je autor textu při utváření sdělení vědom toho, že má text strukturovat do jisté míry lineárně: příkladem silnější konceptuální linearity je například tradiční beletrie, slabší linearita textu se objevuje ve slovníku či v turistickém průvodci (ibidem). Bublitz se sice na jedné straně snaží rozlišit mezi linearitou podmíněnou technicky a linearitou textovou, kterou spojuje s producentem, na druhé straně se mu však u daných příkladů nedaří vždy rozlišovat mezi perspektivou produkce a recepce, tj. nedaří se mu zcela zachytit případy, kdy si recipient sám utváří předěly v textu na místech, která nebyla navržena produktorem (či nejsou dána technickou povahou daného média).

I další teoretici se snažili rozlišovat mezi textuální linearitou a linearitou danou médiem, například David Bolter (2001: 34) ukazoval na podobnosti mezi technologií elektronického psaní²²⁴ a technologií tisku: obě technologie měly podobné nástroje k realizaci stejných textových funkcí (tj. existence rejstříků, obsahů či poznámek pod čarou v tradiční knize či textu z této perspektivy předchází způsob zaznamenání a zobrazování informací v digitálních technologiích).²²⁵ Předmětem časté komparace se stalo především médium knihy v porovnání s elektronickým hypertextem.²²⁶ Tištěný

²²³ Srov. kapitola 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní*.

²²⁴ O technologii elektronického psaní píše například Walter Ong (2006) a rozlišuje ještě mezi technologií ručního a tištěného psaní. Srov. 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní*.

²²⁵ Podrobněji je tato problematika probírána v kapitole 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní*.

²²⁶ Což je podmíněno tím, jak byl v devadesátých letech teoretiky hypertextu vnímán předmětný pojem hypertext jako takový. Řada teoretiků hypertextu se z počátku domnívala, že hypertextový formát textu nahradí tradiční textové uspořádání, a dojde k zániku tradiční, tištěné knihy (např. Coover 1992, Bolter 1991). Řada z nich později od tohoto tvrzení opustila.

text byl teoretiky hypertextu vnímán jako nosič pevně dané textové struktury.²²⁷ Problematické je, že z jejich starších textů z devadesátých let nebylo vždy jasné, o jakém typu (ne)linearitě hovořili, nebo z jaké perspektivy problematiku nahlíželi. Ani teoretici hypertextu nezpochybňovali dočasnou linearitu dílčích textových úseků (srov. např. Landow 2006: 145) a připouštěli, že způsob recepce nelineárních textů musí minimálně po určitý časový úsek být lineární a zdánlivá nelinearita produkce textu tedy vyžaduje alespoň dočasně „lineární“ chování ze strany příjemce.

Tito teoretici také neuvažovali o tom, že i lineárně uspořádaný psaný text by mohl být čten nelineárně: tj. i čtenář lineárně uspořádaných verbálních textů má možnost si vybírat různé čtecí dráhy, může se vzdát lineárního způsobu čtení a přeskakovat řádky, odstavce, či se v textu vracet dle svých čtenářských potřeb. Tímto způsobem mohou rozdílným čtenářům vznikat různé konkrétní textové invarianty dané odlišností čtecích drah v rámci jedné textové báze.²²⁸ Navíc i v řadě typů lineárně uspořádaných psaných textů existuje množství textových orientátorů a intra/intertextových odkazů, které plní stejnou funkci jako v elektronickém hypertextu hyperlinky (např. přímé odkazy v textu na danou problematiku, poznámky pod čarou). Je tedy otázkou, zda rozdíly mezi čtením klasického, tj. tištěného textu a třeba „navigací“ v elektronickém hypertextu nejsou spíše formálními rozdíly čistě technického charakteru, neboť se stále jedná jen o o transparentně signalizované textové orientátory.

Dalším problémem u teoretiků hypertextu bylo, že nerozlišovali mezi perspektivou textové produkce a recepce a nebrali v úvahu roli prostoru a času v těchto procesech, tj. nerozlišovali mezi časovou a prostorovou linearitou v textu²²⁹ (Genette 1988) a tím, jakou roli sehrává „linearita“ v procesech produkce a recepce. Zejména časová linearita při recepci se ukazuje v případě hypertextů klíčovou proměnnou, „*nelinearita v čase je pomyslná*“ (Liestøl 1997: 106), neboť čas po dobu recepce a produkce je vždy lineární: „*Čtení a psaní jsou lineární fenomény; jsou sekvenční a chronologické, podmíněné trvajícím uspořádáním času, ačkoliv jejich poloha v úložišti a v prostoru může mít nelineární uspořádání. Ale jakmile jsou slovo nebo věta přečteny, jsou vybrány a vyňaty ze svého nelineárního kontextu a umístěny do sekvence v lineárním*

²²⁷ Podrobněji bude této problematice věnována podkapitola 2.3.2.3 *Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu*.

²²⁸ Pokud bychom přistoupili na důsledně procesuální pojetí textu, stává se text textem až v procesu recepce a bylo by tak možné tvrdit, že utváření čtecích drah v elektronickém hypertextu má stejnou hodnotu jako čtecí dráhy, které si vytváří čtenář tradičního, tj. lineárně uspořádaného textu.

²²⁹ Role prostoru v hypertextu bude diskutována v podkapitole 2.3.2.2 *Navigace a prostor v elektronickém hypertextu*.

řetězci a v omezeném čase. Jakkoli může být čtení či psaní hypertextu nespojité či přerušované, na určité úrovni se vždy ukazuje jako lineární." (ibidem)

2.2.1.3 Pojetí textu v této práci

Lze rozlišovat mezi dvěma krajními přístupy k textu (Viehweger 1977): na jedné straně stojí přístup, označovaný jako *propoziční*²³⁰, ve kterém text je chápán v užším slova smyslu, tj. jako verbální, vysoce komplexní, vnitřně uspořádaný a organizovaný útvar vyznačující se tematickou a funkční jednotou, relativní uzavřeností a ohraničeností (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: 489). Na opačném pólu se pak nachází *komunikační pojetí* textu, při kterém je text chápán jako komplexní znakový útvar fungující (sdělující a působící) v procesu sociální komunikace. Tento přístup je vhodný v případě, „*chceme-li postihnout jazykové a šíře řečové jevy v celém jejich rozpětí, zejména sociální stránku této problematiky, je záhodno vycházet od pojmu komunikace, popř. sdělovací komunikace (komunikaci totiž můžeme chápat šíře)*“ (Hausenblas 1973: 23). Pro pojem textu je v tomto kontextu užíváno synonymní označení *komunikát*.²³¹

V rámci komunikačního přístupu je často celek textu vymezován pouze tak, že „*nějaký sémiotický akt (interakt) je shledán v nějakém smyslu celkem [...] a tento celek je dán totožností dominantní komunikační funkce.*“ (Kořenský 2008: 11). Celek textu tedy není stanoven identitou sdělení, nýbrž příslušnou komunikativní funkcí. V praxi je však neproblematická pouze identifikace u tradičních, psaných textových forem monologické povahy, u elektronických hypertextů však již identifikování jasně rozlišitelné komunikativní funkce může být prakticky nemožné, neboť „*hypertexty jsou málokdy čteny jako celek, každý čtenář si může vybrat svou vlastní čtecí dráhu skrze text*“ (Jucker 2002: 34).²³²

Nabízí se zde otázka, zda je vůbec možné hypertext analyzovat a interpretovat jinak než na základě jeho individuální recepce, a zda jej nevymezovat pouze jako

²³⁰ Andreas Jucker (2002: 30) označuje tento přístup za strukturalistický přístup k textu. (Srov. 2.1.4 *Hypertext jako typ textu.*)

²³¹ Termín komunikát zavádí do české lingvistiky již zmiňovaný Karel Hausenblas (1984: 2), který termínem komunikát reflektuje komunikativní dimenzi pojmu text.

²³² Jako „jeden“ text lze v intencích komunikativního přístupu vidět jeden konkrétní text (například novinový článek) na zpravodajském online portálu. Tento text se může skládat z určitých textových úseků, které se však nemusí zobrazovat na jedné straně, ale jejich otevření může vyžadovat určitou aktivitu ze strany čtenáře – konkrétně rozkliknutí (prozatím skrytého) textu (viz textové webové textové orientátory „číst dále“ pod úvodními částmi textu). Nicméně i takový text lze vnímat jako celistvou jednotku (srov. Kořenský 2008: 10). Situaci navíc komplikuje to, že u řady elektronických hypertextů se počítá s tím, že se každý potenciální čtenář může stát autorem části hypertextu, a je tedy náročné identifikovat příslušné komunikační funkce dílčích textových bloků.

invariant sekvencí interpretačních aktivit jednotlivých empirických recipientů (srov. Macurová – Mareš 1992: 14).

Pro tuto chvíli však bude ještě nahlížen text jako objekt synteticky, tj. jako realita, jejíž existence je dána jednak produkcí, jednak materiální prezentací (přenosem materiálního nositele znaku), a jednak recepcí. Jedině tak je text komplexním útvarem i z komunikačního hlediska, tj. je to na jedné straně proces + rezultat komunikační činnosti (aspekt produkční) a zároveň její východisko + proces (aspekt recepční) (ibidem). Toto pojetí umožňuje brát prozatím v úvahu jak zřetel ke struktuře, tak zřetel ke komunikační funkci komunikátu jako celku. Zároveň se snaží zachytit text jako dynamický objekt.²³³

Řada teoretiků hypertextu (Snyder 1997; Coover 1992, atd.) rezignovala na vymezení hypertextu jako textu a odkazovala se ke konceptualizaci pojmu textu na poli dekonstrukce a u francouzských poststrukturalistů, zejména u Julie Kristevy či pozdního Rolanda Barthesa, kteří odmítali pojem text, resp. možnost ho definovat či nějak pojmově uchopit. Pojem textu byl nahrazen pojmy „proces“ a „jednání“ (*activity, productivity*, atd.), což jim umožnilo nevnímat text jako uzavřený celek – text se pro ně stal „*produkováním, utvářením; prostorem, v němž se protíná a navzájem neutralizuje několik promluv převzatých z jiných textů (intertextualita)*“ (Homoláč 1994: 18). Tento přístup však neumožňuje zachytit rozdíl mezi samotným aktem produkce a výsledkem produkce, poststrukturalisté navíc tímto výrazem zamýšleli postihnout ideologickou dimenzi významů slov, nikoliv fungování textu v komunikačním procesu.

Dále bude tedy pojem textu v této práci chápán v širokém slova smyslu jako jednota kódu a sdělení (srov. Kořenský 2008: 22), tj. bude pracováno s takovým konceptem textu, který bere v úvahu verbální, paraverbální i neverbální kódy (tj. jazyk, grafiku, obrázky, animace, zvuky, filmy, atd.). Toto pojetí textu označuje Hess-Lüttich (1999: 7) jako multimediální koncept textu, který je dle něho ideálním pro uchopení hypertextu jako komunikátu, neboť se jedná o sémioticky holistický koncept.

²³³ Dle Macurové je propojení zřetele k fungování textu v komunikaci (produkční a recepční aspekt textu) se zřetelem k jeho strukturnosti funkční: *struktura textu totiž „sama komunikačně a sociálně determinovaná, zákonitě determinuje, podmiňuje a hypostazuje (předpoklady) jeho fungování a působení“* (Macurová – Mareš: ibidem).

2.2.2 Textově strukturní aspekty hypertextu

Ze strukturního hlediska lze hypertext vymežit jako „nesekvencializovanou“, tj. nelineárně uspořádanou textovou strukturu, jakýsi „nad-text“, který se skládá obligatorně z tzv. textových bloků²³⁴, které jsou propojeny odkazy („*linky*“)²³⁵, které dohromady vytváří tzv. „uzly“ (*nodes*). Uzlem se tedy v teorii hypertextu myslí určitá skupina textových bloků či úseků, jež jsou propojeny linky, které vytváří rozvětvenou strukturu.

Finální podobu textu si v takto strukturovaném komunikátu, kde pořadí jednotlivých textových bloků nemusí být přesně dané, vytváří do značné míry až sám recipient/čtenář, který si pomocí příslušných odkazů (*links*) generuje své vlastní čtecí dráhy a s nimi i svůj vlastní, jedinečný text.

Tato strukturální kritéria splňuje i řada tištěných textů, jako například encyklopedie, noviny, někteří autoři pak v závislosti na vymezení hranic textu uvádějí například i vědecké články (srov. Jucker 2002: 28). Podobně je možné mluvit o hypertextové struktuře u filmu a divadla, stopy hypertextového uspořádání nesou i některé divadelní formy.²³⁶ Hypertext jako textová struktura není tedy chápán v primární závislosti na technologii počítače, neboť je vymezen dle formálních, strukturních vlastností, a jelikož je text chápán široce, splňují tato kritéria i jiné typy textů.

Pro popis fungování hypertextu jsou také často užívána různá obrazná pojmenování, nejčastěji je hypertext jako text zprostředkováván a pojmenováván příměrem k labyrintu. Penelope Reed Doobová (Doob 1990 in Aarseth 1997: 5–6) se věnuje metafoře textu jako labyrintu z historického úhlu pohledu, a rozlišuje mezi dvěma typy labyrintických struktur: tzv. jednocestné (*unicursal*) labyrintové struktury, ve kterých je pouze jedna, hlavní cesta, která se rozvíjí, a je možné se po ni vrátit, a tzv. vícecestné (*multicursal*) labyrinty, kde poutník v bludišti čelí sérii klíčových rozhodnutí.

²³⁴ Landow používá výraz „lexie“ a odkazuje na Barthesovu publikaci *S/Z*, v níž francouzský autor tento výraz takto použil. Srov. Barthes 2007. Teoretici hypertextu také upozorňovali na to, že textové bloky (či uzly) neodpovídají odstavcům v textu. Jsou vnímány jako samostatné významové jednotky, které nenabízejí bezduché odkazování, ale spíše vyzývají čtenáře k asociativnímu způsobu čtení. (srov. Snyder 1997)

²³⁵ V prostředí World Wide Webu jsou tyto odkazy označovány jako „*hyperlinky*“. Funkce hyperlinků je zvýrazňována nejčastěji u elektronického hypertextu – srov. podkapitola 2.3.2 *Specifika elektronického hypertextu*.

²³⁶ K různomediálním typům realizace hypertextových struktur viz podkapitulu 2.2.2.1 *Strukturní hypertext ve filmu a v televizi*.

Doobová dále rozvíjí, jak se v různých historických obdobích v literatuře a výtvarném umění střídalo jednocestné a vícecestné paradigma.

Podobně se o typologizaci metafory labyrintu pokusil Umberto Eco (2012: 58), který rozlišil tři typy labyrintů. První, tzv. *klasický, jednocestný* labyrint, do kterého je po vstupu nutné dojít ke středu a ze středu k východu.²³⁷ Jedná se tedy o lineární typ labyrintu. Druhým typem je *bludiště*, tzv. *manýristický labyrint* neboli *Irrweg*, který se vyznačuje tím, že „*nabízí alternativní volby, všechny cesty vedou do mrtvého bodu, až na jedinou, která vede k východu*“ (ibidem: 59).²³⁸ Třetím typem labyrintu je pak *sít*, v níž každý bod může být spojen s kterýmkoli jiným bodem: „*Sít nelze rozvinout. Také proto, že labyrinty prvních dvou typů mají interiér (své vlastní bludiště) a exteriér, z něhož se vstupuje a kam se vychází, kdežto labyrint třetího typu, který lze donekonečna rozpínat, interiér ani exteriér nemá. Protože každý jeho bod může být spojen s kterýmkoliv jiným bodem a proces spojování je neustálým procesem korekce jednotlivých spojení, jeho struktura se vždy odlišuje od té, kterou zaujímal v předchozím okamžiku, a pokaždé bychom jí mohli procházet po jiných čarách. Kdo jím cestuje, se tedy musí naučit neustále korigovat obraz, který si o tomto labyrintu udělal, ať už je to konkrétní představa některého jeho úseku, nebo regulativní a hypotetická představa o jeho globální struktuře.*“ (ibidem: 59–60)

První dva typy labyrintových struktur u Doobové odpovídají tedy Ecově lineárnímu labyrintu a bludišti.

Pro Aarsetha by zahrnutí sítě coby typu labyrintu bylo pravděpodobně nepřijatelné“, neboť taková struktura má velmi odlišné vlastnosti než ty předchozí a nelze ji stavět na stejnou úroveň jako předchozí dvě. Aarseth uvádí jako příklady jednocestného labyrintu „román“ *Když jedné zimní noci cestující* (1993) Itala Calvina. Nabokovův román *Bledý oheň* (1962) je pak možné považovat za jednocestný i vícecestný labyrint. Podobně na poznámku pod čarou se lze dívat jako jednocestnou i vícecestnou strukturu – vytváří rozcestí v textu, kde se čtenář může rozhodnout, zda si přečte poznámku pod čarou a pak se vrátí do hlavního textu, nebo nebude číst poznámky pod čarou. Proto je možné popsat text s poznámkami pod čarou na

²³⁷ Eco charakterizuje jednocestný labyrint následovně: „*Kdybychom jednocestný labyrint ‚rozvinuli‘, dostali bychom jedinou nit, onu Ariadninu nit, kterou nám legenda nabízí jako prostředek (existující mimo labyrint), jak se z labyrintu dostat ven, zatímco ve skutečnosti nebyla ničím jiným než labyrintem samotným.*“ (ibidem)

²³⁸ O bludišti Eco dále píše: „*Kdybychom Irrweg rozvinuli, dospěli bychom k podobě stromu, struktuře se slepými uličkami (vyjma jedné). Můžeme se tu dopustit chyb, jsme nuceni vracet se zpátky po vlastních stopách.*“ (ibidem)

makroúrovni jako jednocestný (neboť je dána „hlavní nit“ textu), a na mikroúrovni jako vícecestný (tj. různé poznámky pod čarou mohou obsahovat další různá nasměrování v textu a mohou na strukturní úrovni vybízet k různému pokračování), na rozdíl například od Nabokovova románu, jehož rozvětvená složitá struktura je exemplárním příkladem vícecestného labyrintu (Aarseth 1997: 8).

Přestože elektronická forma ukazuje na limity strukturálně-funkčního vymezení hypertextu jakožto uzlovo-síťové struktury s jasně danou komunikativní funkcí, jeví se toto vymezení jako účelné u hypertextů v jiných typech médií, kde nemáme co do činění s tak rozvětvenými hypertextovými strukturami jako v případě technologie elektronického psaní.²³⁹ Ačkoliv je možné v úvodu této podkapitoly konstatovat, že „*strukturní hypertext*“ je vlastní řadě médií/technologií (filmu, knize, počítačům atd.), zároveň je ale nutné dodat, že každé další médium mimo počítač naráží na určité limity co se realizace strukturních hypertextů po „technické“ stránce týče.²⁴⁰ Zejména v porovnání s elektronickým hypertextem se nabízí řada otázek: jak posuzovat obligatorně přítomnou responsi ze strany příjemců: je to součást textu, nebo se jedná jen o časově opožděnou reakci recipienta? Nebo lze tuto responsi považovat za součást „textu“?²⁴¹

²³⁹ Možnostem chápání a vymezení elektronického hypertextu je věnována následující kapitola. Byť je elektronický hypertext po technické stránce nejrozvinutějším typem hypertextu, a je mu také ostatně v odborné literatuře věnována největší pozornost, zůstává nadále otázkou, zda se jedná pouze o akceleraci a technické zdokonalení textuálních procesů, nebo cosi skutečně nového, co přináší elektronická forma. Srov. podkapitola 2.3.2.3 *Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu*.

²⁴⁰ Srov. též koncept mediální linearit – Bublitz 2008.

²⁴¹ V „tradičním“ seriálu je většinou děj také ovlivněn reakcemi diváků – v případě, že jim je nějaká postava nesympatická, bývá ze seriálu odejita, nicméně v klasickém seriálu není tato reakce diváků zakotvena dramaturgicky jako v níže uvedeném případě televizního seriálu s hypertextovou strukturou.

2.2.2.1 Strukturní hypertext ve filmu a v televizi

Realizaci hypertextové struktury ve filmovém médiu lze nalézt např. ve snímku *Kinoautomat: Člověk a jeho dům* (1967, r. Radúz Činčera, Ján Roháč, Vladimír Svitáček), který je považován za jeden z prvních interaktivních filmů na světě, v němž diváci mohli zasahovat do průběhu děje.²⁴² *Kinoautomat* definovali samotní tvůrci tohoto projektu takto: „*Kinoautomat je zcela nová původní audiovizuální forma filmově-jevištních představení, při nichž mají diváci možnost zasahovat do průběhu děje. Děj je připraven v alternativních sekvencích důmyslně koncipovaných tak, že obě paralelní alternativy mají vždy stejné začátky, rozdílné vnitřní průběhy a stejné zakončení. V okamžicích, kdy děj přechází do následující sekvence, zastaví se obraz na plátně a diváci hlasováním rozhodují, jakým způsobem má příběh pokračovat.*“²⁴³

Je otázkou, zda v případě tohoto filmu lze hovořit o hypertextu jako textu ve vlastním slova smyslu, neboť se jedná o text, který má velmi jednoduchou strukturu, ve které všichni recipienti (diváci) začínají „text“ číst ze stejného výchozího bodu, což bylo pochopitelně dáno i dobovými technologickými možnostmi a také médiem filmu, tj. předpokládalo se, že film bude vysílán v kině. Mezi jednotlivými volbami diváků byly také poměrně dlouhé časové intervaly, celý film má šedesát tři minut a diváci se během jednoho představení rozhodovali celkem osmkrát.

²⁴² Tento filmový projekt byl původně určen pro promítání v kině, kdy se počítalo se živým vstupem moderátora, který se objevoval na scéně před plátnem těsně před zastavením děje. Děj filmu začíná tím, že u dveří hlavního hrdiny filmu pana Nováka zazvoní jeho sousedka, oblečená jen do osušky, neboť si omylem zabouchla dveře svého bytu a nyní pana Nováka prosí, aby ji pustil k sobě domů. V tomto okamžiku je děj zastaven: na scénu přichází moderátor a vybízí k řešení této situace diváky, kteří mají pomocí zeleného (pro vpustit) a červeného (pro nevpustit) tlačítka na svých křeslech hlasovat o tom, jak má děj dále pokračovat. To se opakuje ve filmu ještě sedmkrát. V devadesátých letech uvedla tento film Česká televize, a to formou paralelního vysílání na obou svých (tehdejších) vysílaných kanálech, přičemž diváci si vývoj filmu vybírali přepínáním programů ve stanovenou chvíli. V roce 2007 pak při další televizní repríze mohli diváci hlasovat o pokračování děje pomocí mobilních telefonů. Následně v roce 2008 vyšel film na DVD, kde je moment volby realizován tím, že si čtenář může vybrat kliknutím na příslušnou „kapitolu“ v menu DVD.

Kinoautomat byl veřejnosti poprvé představen na Světové výstavě EXPO 1967 v kanadském Montrealu. Pražská premiéra se pak konala o čtyři roky později v pražském kině Světozor, které muselo projít náročnou technickou rekonstrukcí, aby bylo možné princip *Kinoautomatu* realizovat. Příležitostně je zde tento film promítán dodnes. Projekt byl též upraven pro televizní vysílání, kde se změnil také způsob hlasování (skrze přepínání z jednoho televizního kanálu na druhý, později prostřednictvím mobilního telefonu). V roce 2008 film vyšel v zrekonstruované podobě na DVD, které se snaží kopírovat strukturu původní realizace *Kinoautomatu* i tím, že obsahuje natočené jevištní živé vstupy herců mezi jednotlivými úseky filmu.

Podrobnější informace o *Kinoautomatu* na <http://www.kinoautomat.cz>, příp. <http://www.csfd.cz/film/118873-kinoautomat-clovek-a-jeho-dum>.

²⁴³ *Kinoautomat – Literární scénář*. Praha: Filmové studio Barrandov, 1973. Úvodní poznámka, s. 1.

Dílní volby diváků však ve finále neměly vliv na to, jak daný příběh skončí, neboť bylo možné vybírat pouze z poměrně omezeného počtu předtočených scén – a závěr filmu byl pouze jeden.²⁴⁴ Svou strukturou připomíná tento typ hypertextu do jisté míry spíše *jednocestný labyrint* (srov. Eco 2007). Z hlediska produkce se jedná o velmi zjednodušenou formu hypertextu, u které nelze hovořit o „spoluautorství“, neboť si čtenář může vybírat pouze z předem daných možností.²⁴⁵

Zajímavé je srovnání rozdílů mezi technickým a literárním scénářem a následnou realizací ve filmovém médiu.²⁴⁶ Zatímco v technickém scénáři je nejdříve popsána jedna varianta příběhu a teprve potom druhá (tj. zcela lineární prostorové uspořádání), ve filmu dochází k prolínání různých dějových linií. V technickém (potažmo literárním) scénáři se tedy jednotlivé varianty děje z podstaty média a žánru scénáře neprolínají a tvoří „uzavřené“ texty, ve filmu se již realizuje dějové prolínání na základě volby diváků. Toto prolínání je realizováno i prostřednictvím technických kódů daného média.²⁴⁷ Médium filmu se vyznačuje především časovou lineární sekvenčností, prostorová extenze se zde může realizovat pouze omezeně a to především na úrovni „tektoniky“ textu, tj. především ve způsobu, jak jsou usouvztažněny jednotlivé roviny vyprávění.²⁴⁸

Na podobném principu je pak založen i třináctidílný televizní seriál *Rozpaky kuchaře Svatopluka* (1984)²⁴⁹, u kterého měli diváci rovněž možnost v určitých momentech ovlivnit, jak bude děj příběhu pokračovat.²⁵⁰

²⁴⁴ Což lze považovat také pouze za omezení dané technologií filmu.

²⁴⁵ Podobně je tomu ale i u řady elektronických hypertextů, zejména u tzv. elektronických kybertextů, v nichž si recipient často jen vybírá z odkazů navržených produktořem a nemá možnost text rozšiřovat.

²⁴⁶ Srov. Juráček 1966, 1973.

²⁴⁷ Principy použité v tomto filmovém projektu se inspirovaly projektem *Theatergraph* (1935–1938) divadla Emila Františka Buriana. Jelikož by však bylo potřeba rozvést princip fungování těchto scénických útvarů detailněji, aby bylo možné popsat paralely mezi divadelním a filmovým médiem, a bylo by nutné dané sémiotické procesy převést do pojmů sémiotiky a teorie textu, nebude již tato problematika dále sledována, i když by si nesporně také zasloužila pozornost, protože patří k problematice hypertextuality. Na druhou stranu však není možné pouze mechanicky přiřazovat principy Kínoautomatu k fungování Theatergraphu či Laterny magiky.

Princip Theatergraphu byl jednoduchý, na scéně probíhal reálný děj (zvuky a obrazy), a paralelně k tomu byly buď promítány diapozitivy, fotografie nebo filmové záběry (tj. reprodukováný obraz, promítaný, používány byly i mikrofony v zákulisí). Tento systém byl založen na filmové technologii třicátých let a byl závislý i na dalších technických materiálech. Prostorové uspořádání jednotlivých objektů na jevišti (tj. herců, performerů a statických a dynamických obrazů) umožňovalo celou řadu variací na jevišti (srov. Srba 1981). Na podobném principu byla založena v šedesátých letech i Laterna magika Alfréda Radoka. Tyto divadelní formy jsou také příkladem interaktivních a performativních typů textů s prvky hry a tvořily by ideální východisko pro popis fungování interaktivity i mimo rámec digitálních technologií. Srov. Salter 2010.

²⁴⁸ V tomto případě by se dal tento typ nelinearity přirovnat k povídkám Jorgeho Luise Borgese či Michala Ajvaze. Nelinearita narace však již není předmětem této práce a nespadá do vlastní problematiky hypertextu.

²⁴⁹ Srov. Česko-slovenská filmová databáze, <http://www.csfd.cz/film/111284-rozpaky-kuchare-svatopluka/>, 30. 8. 2007.

2.2.2.2 Strukturní hypertext a technologie tisku

Strukturní hypertext se objevuje také u tradičních, tj. převážně tištěných textů, neboť jak upozorňuje Ensslinová (2014b: 360), princip odkazování, propojování textových úseků je písemnictví vlastní již od jeho počátků. „Čisté“ strukturní hypertexty se v literatuře objevují velmi často – na tomto principu je vystavěna celá řada knih (např. tzv. *gamebooks*²⁵¹).

Jak již bylo naznačeno, někteří teoretici, zejména němečtí textoví lingvisté, považují za příklady tištěných strukturních hypertextů i noviny, encyklopedie či vědecké články, neboť se tyto liší od tradičních, „*více lineárních*“ textů tím, že dávají čtenáři větší svobodu v tom, jak můžou jednotlivé textové úseky číst. (Jucker 2002: 30) Příkladem hypertextu může být jedna událost popsána v jednom vydání na různých místech propojených odkazy (tj. jako hlavní zpráva, případně formou komentáře, infografiky apod., na různých stranách jednoho novinového výtisku). U encyklopedie se ani nepřepokládá, že by byla čtena od začátku do konce, naopak je pro ni klíčové, že ji lze otevřít kdekoliv dle aktuálních potřeb. Podobně hlavní text odborného článku je vybaven řadou odkazů a poznámek pod čarou a seznamem literatury na konci textu, které může čtenář následovat, či nikoliv.

Je však třeba upozornit, že i mezi těmito typy textů (encyklopedie, noviny a odborný text) jsou určité rozdíly a jsou tak porovnávány nerovnoměrné jevy. U novinového článku je zdůrazňováno téma, které se promítá do různých textů v rámci jednoho vydání novin, případně je implicitně předpokládáno, že prostorové rozmístění článků automaticky znamená nelineární způsob čtení. Noviny také zdaleka nejsou tak intertextově vystavěny jako například žánr odborného textu, který je postaven na

²⁵⁰ O pokračování děje se rozhodovalo netradičním způsobem: diváci doma u televizních přijímačů hlasovali prostřednictvím svých vypínačů – rozsvěcováním nebo zhasínáním žárovek. Museli zareagovat ve správný čas. V elektrárně se měřil podíl zvýšení nebo snížení spotřeby a na základě tohoto měření se rozhodlo, jak bude příběh pokračovat. Velikost změny energie ovlivňoval také fakt, jaký spotřebič (s jakým příkonem) pro „hlasování“ divák použil.

²⁵¹ Tzv. *gamebooks* jsou knihy, které umožňují čtenáři spolupodílet se na příběhu tím, že si sami volí čtecí dráhy vyprávění, které bude následovat. Na první pohled se jeví jako „klasická“ lineárně uspořádaná kniha, nicméně už po přečtení první kapitoly je čtenář postaven před vlastní volbu. Kniha nabízí desítky možností pokračování příběhu a není možné ji číst lineárně v pořadí daném technickým rozvržením knihy, ale je nutné se neustále rozhodovat. I česky vycházela například edice *Vyber si vlastní dobrodružství*. Podobně funguje román B. S. Johnsona *Nešťastníci* (2002), který se skládá z 27 volně řazených kapitol. Pevně kotveny jsou přitom pouze první a poslední kapitola – ty ostatní si čtenář musí přečíst v libovolném pořadí.

principu odkazování, poznámek pod čarou, odkazování se na zdroje²⁵², zatímco novinové články intertextualitu spíše potlačují.²⁵³ Navíc čtenář odborného textu většinou považuje jeden odborný text na papíře za jednu textovou jednotku, která sice obsahuje řadu odkazů, během čtení však nemusí tyto odkazy „aktivovat“ (tj. může si nejdříve přečíst jednu studii a teprve potom přejít na další atd.), zatímco u novin se dá z povahy žánru předpokládat, že čtenář bude více přecházet mezi jednotlivými novinovými články v rámci čísla.²⁵⁴

Nabízí se tedy k úvaze, zda jsou vztahy mezi jednotlivými hypertexty v příslušných mediálních technologiích vůbec souměřitelné, tj. jakou roli hraje příslušná technologie, a zda daná technologie skutečně přináší rozdílný prostor pro produkci i recepci komunikátů, jak se domnívala řada teoretiků hypertextu (srov. Bolter 1990). Také z pozice recepce je každé médium ze své podstaty jiné, neboť si vytváří jiné diskursivní kompetence recepce textu. Podobně ze sémiotického úhlu pohledu je těžké uvažovat o všech médiích jako sobě rovných, neboť každé médium ve smyslu technologie vyžaduje svůj vlastní přístup v rámci zkoumané vědy (viz rozdíly mezi sémiotikou filmu a sémiotikou divadla).

Řešení není jednoduché, neboť „*symbolické světy textů a technických aspektů hypertextů jsou natolik provázány, že je nelze redukovat na pouhé opozice*“ (Wenz 1997: 584). Důvodem tohoto stavu je především skutečnost, že „*médium hypertextu nejenže v sobě zahrnuje nejnovější technologické vymoženosti, ale také zároveň vychází ze zavedených tradic*“ (ibidem). V následující kapitole budou tedy sledována specifika elektronického hypertextu a budou hledány odpovědi na to, co nového přinesla technologie hypertextu v komunikačně-sémiotickém smyslu, tj. jak daná technologie působí na procesy recepce a produkce textů.

²⁵² Zajímavým experimentem v oblasti odborného textu je studie Adriana Milese (2000) *Hypertext syntagmas: cinematic narration with links*. Tato studie je umístěna v prostředí webu a je strukturována na hypertextových odkazech. Autor se snažil ukázat, že tento způsob uspořádání „*nevyžaduje žádné významné změny v akademickém stylu psaní nebo čtení jako praxi*“. Demonstruje zde, že daný text může být čten hypertextově (resp. Miles používá označení „*seriálově*“, neboť je zastáncem toho, že hypertext by měl být zkoumán podobně jako médium filmu či seriálu, neboť vykazuje podobné rysy – srov. Miles 1999). Miles upozorňuje především na to, že tento způsob strukturace vědecké studie nabízí možnost „*rozpustit hranice mezi centrálním textem a jeho akademickými a badatelským kontexty*“. Orientaci v odkazech usnadňuje čtenáři tím, že v textu barevně odlišuje jednotlivé typy hyperlinků, modře jsou označeny klíčové odkazy na navazující textové bloky, červeně komentáře, zeleně citace, černě odkazy na zdroje a oranžově externí odkazy.
<http://hypertext.rmit.edu.au/essays/jodi/comments/morethem/academic.html>. (2. 2. 2013).

²⁵³ V textu se objevují větší odkazy na další stranu ve vydání, případně na starší vydání vlastních novin, ve kterém bylo o události referováno, v některých případech se objevují i odkazy na internetovou platformu daného média, existuje-li.

²⁵⁴ O rozdílech mezi čteními drahami v tištěných novinách a u internetových deníků píše například Jana Holšánová (2014), která se zabývá způsoby recepce multimodálních komunikátů.

2.3 Elektronický hypertext

Elektronický hypertext jako text, též označovaný jako počítačový (*computer*), patří bezpochyby mezi nejdiskutovanější textové formy a je vnímán jako „*prototypická forma interaktivní textuality*“ (srov. Ryan 2001: 5). Problém je již v tom, jak je tato forma označována, synonymně se vedle sebe objevují pojmenování, která obsahují přívlastky *počítačový, elektronický, digitální*.²⁵⁵ Řada teoretiků navíc uvažuje pouze o tomto typu hypertextu a ostatní jeho typy v jiných médiích vidí jen jako „*protohypertexty*“, tj. texty, které vykazují určité znaky počítačových hypertextů, ale představují pouze jeho „vývojový“ předstupeň (např. Nelson 1981, Landow 2006 a další). Elektronické prostředí na počítači založených technologií představuje zdánlivě dokonalé podmínky pro naplnění potenciálu hypertextu (tak jak ho popsal například Theodor Nelson (1984) či George Landow ve svém návrhu pro novou hypermediální logiku) v celém jeho rozsahu, nicméně bližší pohled ukazuje spíše jiné tendence.

Ačkoli by měl být elektronický hypertext jen dalším typem strukturního hypertextu²⁵⁶, bližší pohled na vymezení elektronického hypertextu ukazuje, že tento typ je nutné vyčlenit zvlášť, a to z mnoha důvodů. V první řadě neexistuje jeho jednotné chápání jakožto jednoho textového vzorce²⁵⁷. Nejdříve je tedy třeba se zaměřit na to, jak je vůbec počítačový hypertext vymezován. Teprve potom bude možné přistoupit k rozpracování vzájemného vztahu vlivu zprostředkujících komunikačních technologií a netechnologických příčin daných samotnou povahou sdělení.

Jádro mísících se forem označení pro pojmenování stejných (či podobných jevů) lze spatřovat nejen v neexaktním používání pojmu text²⁵⁸, ale již v tom, jak je tato

²⁵⁵ Byť byly doposud atributy digitální a elektronický text užívány vesměs synonymně, je třeba si uvědomit, že tato dvě slova neznamenají totéž. Digitálnost se týká pouze kódu, digitální text je tedy text založený na digitálním kódu, který se velmi zjednodušeně řečeno skládá z jedniček a nul, zatímco přívlastek „elektronický“ se týká toho, jak je daný text konkrétně reprezentován, tj. zde se myslí elektronická reprezentace dat. Digitální data mohou být vyjádřena různým způsobem: elektronicky, dále například opticky (při přenosu po optických vláknech), nebo mechanicky (např. pomocí děrné pásky), či magneticky (jsou-li nahrána na disk, disketu, nebo magnetickou pásku). Ačkoliv přívlastek „elektronický“ není označením, bude v následujícím textu používáno spojení „*elektronický hypertext*“, protože se jedná o označení, které ve specifickém významu používá řada teoretiků hypertextu (např. Bolter 2001, Landow 2006 a další).

²⁵⁶ Jevilo by se tedy logické zařadit elektronický hypertext do předchozí podkapitoly 2.2.2 *Textově strukturní aspekty hypertextu*.

²⁵⁷ Textovým vzorcem se myslí určité obecné schéma výstavby textu. Textovým vzorcům se věnuje například Jana Hoffmanová (1985), která se odkazuje na vymezení textového vzorce u Karla Hausenblase (1982 aj.).

²⁵⁸ Srov. podkapitola 2.2. *Hypertext jako typ textu*.

textová forma označována: problematické je zejména spojení *digitální hypertext*.²⁵⁹ Výraz *digitální* zde funguje jako zastřešující pojem pro tři, ne vždy zcela související jevy: digitální může znamenat převod z analogové do digitální podoby (tzv. digitalizace), nebo číselnou reprezentaci dat, případně způsob uložení dat v počítači (Manovich 2001: 68). Tato polysémie je pro Manoviche důvodem, proč odmítá koncept digitality, neboť je příliš široký na to, aby bylo možné ho používat. (ibidem) *Digitální* v tomto kontextu odkazuje na způsob uskladnění dat v počítači, otázkou však je, jaký je vztah mezi digitálním kódem, ve kterém je text uložen a jeho zobrazení se uživateli (čtenáři). Jelikož však užití výrazu digitální neříká nic o fungování textu v řečových či komunikačních procesech, je i užívání přívlastku „digitální“ do určité míry zavádějící, neboť vlastnost připisována technologii je zde vnímána jako textuální inherentní vlastnost „počítačového hypertextu“. ²⁶⁰ A je taky otázka, do jaké míry se skutečně jedná o vlastnosti kódu nebo třeba vlastnosti a funkce použitého software – přístup k obsahu, analýza, vytváření, manipulace a distribuce vychází ze software. „*Takže kdykoliv uvažujete o ‚vlastnostech‘ digitálního média, měli byste mít stále na paměti, že tento pojem znamená softwarové techniky použité na konkrétních typech mediálních prostředí, obsahu a datech.*“²⁶¹ (Manovich 2013: 33) Přesto však nelze zpochybnit, že počítač má silný vliv na „*tradiční kulturní logiku médií [...] lze očekávat, že počítačová vrstva bude ovlivňovat kulturní vrstvu*“ (Manovich 1999: 33).

Jelikož je však hypertext v této práci nahlížen z komunikační perspektivy, tj. z pohledu toho, jak funguje v textových procesech produkce a recepce, a je tedy sledována pouze uživatelsky přístupná úroveň počítačových hypertextů, zohledněny jsou pro tento okamžik pouze uživatelsky přístupné kódy, které lze označit za primární, tj. verbální, audiální a vizuální kódy (tj. texty, obrazy, zvuky atd.).²⁶² Z těchto důvodů

²⁵⁹ Srov. též poznámku 255.

²⁶⁰ Lister (2003: 13) hovoří v této souvislosti o tzv. technologickém esencialismu, kdy je daná vlastnost vnímána jako esenciální podstata technologie.

²⁶¹ Vlastnosti médií (způsoby úpravy, analýzy a sdílení) jsou definovány konkrétním softwarem – nemáme tedy digitální fotografii, ale jen soubory typu .jpg, .raw atd. Tato skutečnost je dle Jany Horákové důvodem k tomu, aby se výzkumníci začali zabývat povahou softwaru a „*interpretovat software jako kulturní produkt, který je třeba analyzovat a esteticky hodnotit z různých hledisek.*“ (Horáková 2013: 4)

²⁶² Spodní úroveň sdílení, tj. z perspektivy této práce sekundární kódy (tedy binární kód tvořený sekvencemi jedniček a nul), je mimo záběr tohoto textu. Je však otázkou, zda by další zkoumání nemělo vzít v potaz i tyto strojové kódy a především to, jakou roli zde sehrává počítačový software, díky němuž tyto kódy fungují. (Srov. Horáková 2013; Macek 2013) S kódy na této strojové úrovni lidé obvykle nedokážou pracovat, proto potřebují příslušný software jako „překladače“.

bude pro počítačovou formu hypertextu užíván přívlastek *elektronický*, který je méně zavádějící.²⁶³

Nejednoznačnost výrazu „digitální“ vede k tomu, že není jasně vymezen elektronický text jako předmět zkoumání: zatímco někteří považují za elektronický text jakýkoliv textový útvar, který se zobrazuje na monitoru počítače (Bolter 1991), jiní rozlišují mezi digitalizovanými texty (*digitized writing*) a tzv. původními elektronickými texty. Za digitalizované jsou považovány texty, které původně existovaly v tištěné podobě a poté byly „převedeny“ do elektronické podoby – tj. byly například naskenovány, případně byl obsah upraven pro médium počítače. Jedná se tedy o texty, které se svým uspořádáním přidrží konvencí těch tištěných, tj. je možné si je například vytisknout, aniž by došlo k jejich sémiotické transformaci.²⁶⁴

Naproti tomu tzv. původní elektronické texty, které byly vytvořeny prostřednictvím počítačového programu, jsou zobrazitelné pouze v počítačovém rozhraní a není možné je zcela převést do jiného média, aniž by došlo k jejich sémiotické transformaci, tj. v případě hypertextů, které obsahují nejen slova ale i zvuky či pohybující se obrazy, nejsou tyto texty z principu vytisknutelné, neboť „*akt materiální linearizace*“ by narušil jejich vícekódový a dynamický charakter, řada z nich by nebyla bez počítače vůbec realizovatelná (Ensslin 2007: 5).²⁶⁵

Již v tomto bodě se ukazují limity chápání toho, co je to elektronický hypertext: lze za hypertext považovat jakoukoliv remediaci²⁶⁶ původně tištěné formy do elektronického prostředí (např. převod tištěné encyklopedie do její elektronické podoby) nebo zda mají za elektronické hypertexty být považovány pouze ty texty, které jsou úzce navázány na dané médium, a není možné jejich obsahy převést do jiného

²⁶³ Srov. poznámka 255. Volba označení přívlastku elektronický je i pragmatická, takto je tato forma hypertextu označována i teoretiky hypertextu jako byl George Landow či David Bolter.

²⁶⁴ Manovich (2001: 68) se domnívá, že procesem digitalizace ztrácí původní text na kvalitě. Nutno dodat, že uvažoval o médiu filmu, a není možné říci, zda jsou jeho závěry aplikovatelné na rozdíly mezi tištěnou knihou a její převodem do elektronické podoby a zda lze hovořit o podobných ztrátách.

²⁶⁵ V případě, že hovoříme o tzv. literárních textech, tak převod těchto textů by navíc znamenal i jejich estetickou transformaci. Alice Bellová a Astrid Ensslinová (2011) vymezují digitální beletrii jako „*psanou nebo čtenou na obrazovce počítače, která usiluje o verbální, diskursivní a/nebo konceptuální komplexitu skrze digitální médium a která by ztratila něco ze svých estetických a sémiotických funkcí kdyby byla odejmuta z tohoto média*“. Také další literární teoretička zabývající se elektronickou literaturou Katherine Haylesová (2008: 3) navrhuje používat pro původní elektronické texty označení „*born digital texts*“ a rozlišovat mezi naskenovanými texty, které se objevují například na Google Books atd., a mezi texty, které byly vytvořeny pomocí digitálního média a jsou určené jen pro toto médium.

²⁶⁶ Pojem *remediace* zavádějí David Bolter a Richard Grusin (2010). Tímto termínem chtěli popsat vztahy mezi textem v původním médiu a v médiu novém. Pojem remediace se snaží zachytit logiku, jíž se k sobě vztahují „stará“ a „nová“ média. Remediace označuje reprezentaci a transformaci jednoho média v druhém, „*popis toho, jak je jedno médium obsaženo v médiu jiném či je jím reprezentováno*“ (ibidem: 88).

média. Je potřeba analyticky odlišovat počítačové hypertexty od jiných hypertextových forem, případně od těch elektronických forem, které sice mohou obsahovat některé strukturní prvky připisované hypertextu (např. hyperlinky), ale které stále ještě napodobují uspořádání tištěných textů? ²⁶⁷

Tímto se znovu ukazují limity chápání hypertextu jako rozvětvené textové struktury (či uzlovo-textové struktury). Neboť toto vymezení neumožňuje zachytit funkční rozdíly mezi jednotlivými varietami hypertextů, a to ani v rámci jedné oblasti. ²⁶⁸ Na jedné straně totiž existují hypertexty, které obsahují explicitní hyperlinky určené uživatelům, jejichž rozkliknutím se čtenář dostává do další části hypertextu, na straně druhé se však objevuje řada dynamických hypertextů, které Espen Aarseth označuje jako kybertexty, které neobsahují žádné hyperlinky, na které by si mohl čtenář klikat, a nad procesy recepce přebírá kontrolu počítač, a dané texty tak fungují spíše na způsob „generátoru příběhů“ (Aarseth 1997: 64). Uživatel v takových případech nemá většinou šanci příliš ovlivnit podobu textu a je to do určité míry text jako takový, který ovlivňuje čtenářovu zkušenost s textem a jeho možné interpretaci. ²⁶⁹ Jeví se tedy účelně rozlišovat mezi dynamickými ergodickými kybertexty a statickými lineárními hypertexty, které se svými vlastnostmi blíží běžným textům (srov. Aarseth 1996: 64). Statické hypertexty navíc odpovídají vymezení hypertextu u Theodora Nelsona (1965), částečně i u Georgeho Landowa (1991).

Z analytického hlediska je zajímavá především ona skupina *dynamických kybertextů*, u nichž elektronické prostředí umožňuje regulovat rychlost a způsob čtení (tj. je naprogramována rychlost zobrazení jednotlivých textových bloků, dále kudy se bude text ubírat, je také určen směr a délka zobrazení jednotlivých textových bloků). To má pak logicky vliv na to, jak je daný textový útvar vnímán a interpretován a ve hru přichází i kritérium času ve vztahu k textu.²⁷⁰ Z tohoto úhlu pohledu je tedy rozdíl mezi sémiotickou transformací detektivky do statického hypertextu, tj. takový případ, kdy je

²⁶⁷ Srov. podkapitola 2.3.2 *Specifika elektronického hypertextu*.

²⁶⁸ Například oblast elektronické literatury – zde je opět problematický i přívlastek „digitální“ ve spojení „digitální beletrie“, kdy slovo digitální odkazuje pouze k tomu, že jsou nějakým způsobem zapojeny digitální technologie, a není rozlišeno mezi texty, které vznikly pomocí digitálních technologií, případně texty, které musí být konzumovány skrze digitální média, a čistě texty, které byly digitalizovány.

²⁶⁹ Existují i případy, kdy čtenářův zásah je kompletně zakázán: například digitální poezie, která vzniká v rámci *Young Hae Chang Heavy Industries*. K nahlédnutí například zde: <http://www.yhchang.com/ORIENT.html>. Pro vymezení pojmu *kybertext* a ergodicita srov. též podkapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*.

²⁷⁰ Kategorie času je kromě kategorie prostoru velmi důležitou proměnnou diskutovanou i v souvislosti s hypertextem. Srov. např. Liestøl 1994. Problematikou času v textu se do určité míry zabýval i Espen Aarseth (1997: 43), který označil „linearitu času“ za pleonasmus a za neúčinný kategoriální popis, protože neexistují žádné „*nonlinearity v čase*.“ (ibidem).

text „vytuněn“ velkým množstvím hyperlinků, formálně rozdělen na dílčí textové bloky a mezi tím, když je tento statický hypertext přeměněn do ergodicky dynamického kybertextu, který do určité míry funguje nezávisle na recipientovi (a který například po určité době začne operovat například s časem recepce).²⁷¹

2.3.1 Vymezení elektronického hypertextu

Dříve než bude možné odpovědět na otázku, zda lze uvažovat o elektronickém hypertextu i jinak než jako o remediaci původně tištěného textu, bude třeba nastínit jednotlivá vymezení počítačového hypertextu²⁷².

Důvodem je především to, že způsob konceptualizace hypertextu prvními humanitněvědně zaměřenými teoretiky hypertextu, mezi nimiž sehrál klíčovou roli George P. Landow (1992) byly převzaty do navazujících konceptualizací o hypertextu napříč různými disciplínami a i dnes existují práce, které stále věrně kopírují jeho přístup.²⁷³ Landow se ve svém vymezení odkázal na pojetí ideálního textu v knize *S/Z* Rolanda Barthes (2007) a hypertext pro něj představoval ztělesnění ideálního textu: „*V práci S/Z popisuje Roland Barthes ideální textualitu, přesně odpovídající tomu, co později vešlo ve známost jako počítačový hypertext – text složený z bloků slov (nebo obrazů či symbolů) elektronicky spojených početnými cestami, řetězy nebo stopami v otevřené a věčně neukončené textualitě, popsané termíny jako spoj, uzel, síť, tkanivo a cesta.*“ (Landow 2006: 2)²⁷⁴

Landow tedy chápal hypertext spíše na způsob systému, ve kterém si může čtenář volit své vlastní čtecí dráhy pomocí volby jednotlivých hyperlinků, které může také přidávat, a rozšiřovat tak hranice textu. Nastavení počítače mu umožňuje vstupovat do „systému“ z jakéhokoliv bodu, místo začátku textu si tedy může určovat sám dle svých potřeb a cílů. Taková textovo-systémová struktura odpovídá tedy spíše textové síti, která je nehierarchicky uspořádaná.

²⁷¹ Zde se dostávají dynamické hypertexty do blízkosti dalších dynamických komunikátů jakými jsou počítačové hry a je tedy otázkou, zda by měly být tyto dynamické kybertexty zkoumány stejně jako počítačové hry, či zda je možné používat stejnou metodologii jako na statické hypertexty.

²⁷² Vymezení hypertextu budou především podle chronologického kritéria, nikoliv funkčního (tj. z hlediska šíře či hranic textu), což by se jevílo jako logičtější vzhledem k zaměření této práce, nicméně časový aspekt ukazuje na proměny chápání elektronického hypertextu jako takového.

²⁷³ Za všechny lze uvést studie Anji Rau (2000). Kritičtější přístup například Porombka 2001.

²⁷⁴ Srov. podkapitola 1.3.2.1 *Hypertext a vybrané koncepty postmodernismu a poststrukturalismu.*

V tomto nehierarchickém uspořádání se promítá také původní pojetí hypertextu jako modelu mysli (Bush 1945)²⁷⁵, kdy je jednak zdůrazňováno, že tento způsob čtení textu, který je nazýván asociativní, dokonale kopíruje princip fungování lidské mysli, a čtení v takovém hypertextovém systému je tedy pro recipienta přirozenější. Paralelně je vyzdvihován „demokratický potenciál“, této rozvětvené struktury, což je však dáno paradoxně spíše povahou digitálního kódu než samotnou textovou strukturou připomínající strukturu lidského myšlení. (Tolva 1995)

Za klíčovou vlastnost inherentní příslušnému hypertextovému textu/systému považoval Landow možnost čtenáře stát se spoluautorem, tj. potenciální možnost recipienta podílet se na restrukturalizaci a celkové podobě textu. Tento aspekt je pro něj důkazem toho, že „hypertext stírá hranice mezi čtenářem a autorem a proto je dalším doložením příkladu dalších vlastností Barthesova ideálního textu“ (Landow 2006: 4). Hypertext podle něj navíc „volá po aktivním čtenáři“ (Landow 1992: 7).

V praxi se však takové počítačové hypertexty, ve kterých čtenář dostává možnost měnit zásadně text, případně přidávat vlastní hyperlinky či vstupovat do textu z jakéhokoliv bodu, příliš nevyskytují, i když to daná technologie umožňuje.²⁷⁶ Hypertextový ideál popsany Landowem v intencích poststrukturalistické vize tak zůstal do určité míry nenaplněn.²⁷⁷ Na Landowovo vymezení se odkazují především někteří literární teoretici, a bývá tak spojováno s popisem fungování literárních hypertextů (srov. Nünning 2006: 317–318).

²⁷⁵ Srov. kapitola 2.1.2 *Hypertext jako model mysli*.

²⁷⁶ Rozdíly v realizaci a náročnosti potenciálního zapojení se čtenáře do podoby textu jsou vidět v porovnání s technologií knihy: kdyby čtenář dostal příležitost „spolupracovat“ na vzniku knihy, znamenalo by to různé rozstříhávání a lepení stránek, případně vkládání vlastních textů. V případě prostředí počítače se jedná jen o jednoduché „operace“ kopírování a vkládání textových bloků v textovém editoru.

²⁷⁷ I Landow připouští, že přidávat hyperlinky do hypertextu neumožňují v praxi žádné elektronické systémy, přitom i mezi vývojáři existují tací, kteří byli zastánci toho, aby si i čtenáři mohli vytvářet své vlastní hyperlinky: „Mezi autorem a čtenářem by neměl existovat žádný uměle vytvořený rozdíl. Řada systémů má autorský a čtenářský režim; takový systém není z pohledu čtenáře otevřeným systémem. Jsme přesvědčeni, že všichni uživatelé by měli mít přístup do všech částí systému; toto neimplikuje, že jeden uživatel by mohl změnit přístup nebo změnit data všech ostatních, ale to, že tento aspekt by měl být řízen přidělenými právy k přístupu do operačního systému. Uživatelé by si měli být schopni vytvářet své vlastní linky nebo uzly v rámci své vlastní počítačové stanice, potom změnit přístupová práva tak, aby je i ostatní uživatelé mohli vidět a editovat dle potřeby.“ (Hall – Davis– Hutchings 1996: 30 in Landow 2006: 379)

2.3.1.1 Konstruktivní vs. explorativní hypertexty

Jiné vymezení hypertextu, které vyrostlo také ze samotného jádra humanitně zaměřených teoretiků hypertextu a které od začátku směřovalo do praxe²⁷⁸, se objevilo u Michaela Joyceho²⁷⁹ ([1988] 1995a), který vymezil dva typy hypertextů (resp. dva způsoby užití hypertextových systémů). *Konstruktivní (constructive)* hypertexty jsou takové texty, ve kterých si může čtenář aktivně vytvářet své vlastní hyperlinky, a zasahovat tak do samotné podoby textu a hypertextu. V případě *explorativního (exploratory)* užití vzniká takový text, při jehož recepci si čtenář pouze vytváří vlastní kopie podoby hypertextu navrženého produktorem – případné transformace a zásahy recipienta do hypertextu, mohou být přístupné pouze v jeho kopii, nicméně původní podoba hypertextu zůstává nezměněna, čtenář tedy pouze následuje čtecí dráhy navržené produktorem. U *konstruktivních* hypertextů neexistují žádné kopie, a případné změny, které čtenář učiní při recepci hypertextu, tak změní i jeho celkovou podobu. Takový hypertext je však podle Joyceho zároveň koncipován tak, že si i přes veškeré změny zachovává určitou „textovou identitu“ – v tom smyslu, že je zachována hlavní textová funkce sdělení. Konstruktivních hypertexty jsou dle Joyceho vytvářeny pro uživatele, které Jane Douglasová (1989) označila za „skriptory“. Konstruktivní hypertexty na rozdíl explorativních vyžadují vizuální reprezentace vědění, které se snaží rozšiřovat.

Rozdíl mezi těmito dvěma typy hypertextu však není dle Joyceho dán pouze technologicky. Implikuje zcela rozdílné vztahy mezi texty a jejich čtenáři, a rozdílné porozumění konceptu *interaktivity* jakožto aktivního způsobu participace čtenáře na podobě textu. V hypertextech explorativního typu nemůže být recipientovo (spolu)autorství bráno v úvahu, neboť jakkoliv aktivní recipient nemá možnost změnit

²⁷⁸ Michael Joyce se snažil převést do praxe především myšlenku konstruktivistických hypertextů a spolu s Davidem Bolterem a Johnem B. Smithem se na konci osmdesátých letech podílel na vývoji počítačového programu *Storyspace*, který je dodnes považován za „původní tvořivé médium pro hypertextovou literaturu“ (Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 613) a který byl před nástupem webu jedním z mála existujících systémů pro tvorbu podobných typů textů. Jedinou jeho konkurencí na trhu byl systém *Hypercard* od firmy Apple. Zajímavé je, že zatímco Joyce a jeho kolegové viděli využití tohoto programu v oblasti vzdělávání, skutečné uplatnění našel *Storyspace* při tvorbě prvních hypertextových románů, tedy v oblasti literatury. Srov. podkapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*.

²⁷⁹ Joyce je oborově těžko zařaditelný, metodologicky vychází literární vědy, sám je i autorem řady hypertextových románů, které vznikly právě v systému *Storyspace*. Původní využití hypertextu spatřoval však v aplikaci jako nástroj učení, zabýval se tedy nejdříve tím, co je možné pracovníčně označovat jako didaktické hypertexty.

původní text – hypertext zůstává statickým objektem, který pouze simuluje dynamičnost textových procesů. Oproti tomu v hypertextech konstruktivního typu, se čtenář může stát spoluautorem textu, a je tedy možné hovořit o narušení opozice autorský vs. recipientský subjekt.

Rozlišení mezi konstruktivním a explorativním hypertextem zároveň pomáhá do určité míry ozřejmit limity chápání webového prostředí jako hypertextu, neboť WWW rozhraní stále neumožňuje uživatelům vytvářet si vlastní anotace nebo odkazy, případně si vytvářet své vlastní hyperlinky či anotace během čtení.²⁸⁰ Struktura webu se jen vzdáleně podobá popisu hyperprostoru, který by byl založený na principu *transkluze* (Nelson 2007).²⁸¹ Určité rysy explorativního hypertextu v prostředí webu nese například internetová encyklopedie Wikipedia.²⁸²

2.3.1.2 Webový hypertext

Třetí, nejširší vymezením hypertextu, které vychází také z jeho formálních vlastností, bylo konceptualizováno na poli německé textové lingvistiky²⁸³. Textoví lingvisté se snažili především porovnávat počítačový hypertext s lineárně uspořádaným tištěným textem (tj. uvažovali především o hypertextu v užším slova smyslu, jako o dominantně jednokódovém komunikátu založeném na psané formě přirozeného jazyka). Například Angelika Storrerová (2002: 9) chápe hypertext pouze v užším slova smyslu ve vázanosti na WWW síť a rozlišuje mezi třemi typy digitálních dokumentů, které jsou založeny na hypertextovém systému: e-dokumenty, hyperdokumenty a hyperweby.

²⁸⁰ Částečně mohou být tyto funkce součástí některých webových prohlížečů v podobě doplňků, například Mozilla svého času nabízela tyto možnosti.

²⁸¹ Pojem *transkluze* pochází z informatiky. Nelson definuje transkluzi jako „ten samý obsah dostupný na více než jednom místě“, proto se jedná o zobrazení, které indikuje identitu nebo původ mediálního obsahu“. Srov. Nelson 2007. Nelson také upozorňuje na to, že to, co Bush označoval jako „trails“ (dráhy), byly právě transkluze, nikoliv hyperlinky. (srov. Bush 1945). Srov. též poznámka č. 38.

Srov. též podkapitola 1.1.2 *Theodor Nelson a Xanaduspace*. I kdyby bylo nakonec technicky možné nějaké takové webové rozhraní realizovat, celá záležitost naráží na právní omezení: „Byla již vedena řada soudních sporů, které se snažily zabránit odkazování a kontextualizování webových informací způsobem, jaký považuje jejich vlastník za vyhovující. Protože se web stále více začleňuje do mediálního průmyslu, zdá se že dochází k narůstání právně zakořeněného teritorialismu.“ (Wardrip-Fruin – Montfort 2003: 613)

²⁸² I zde možnost měnit text podléhá určitým pravidlům a omezením.

²⁸³ Pozice německé textové lingvistiky i německé literární vědy je velmi specifická. I když se teoretikové z těchto dvou vědních disciplín zabývali problematikou hypertextu již od počátku devadesátých let dvacátého století, jejich texty nebyly reflektovány (převážně americkými) teoretiky hypertextu jako byl Landow, Bolter nebo Joyce. Důvodem bylo především to, že tyto texty byly psány německy – v okamžiku, kdy byly přeloženy do angličtiny, začali se na ně odkazovat i ostatní/anglojazyční teoretici zabývající se hypertextem.

E-dokumenty vymezuje jako sekvenčně uspořádané texty přístupné na WWW síti –jedná se často pouze o digitální kopie tištěných textů (nových článků, vědeckých článků, atd.). *Hyperdokumenty* pak popisuje jako sítě uzlů a odkazů, které „mají rozeznatelnou textovou funkci a globální téma řídí jeho koherenční výstavbu“ (ibidem). Od e-dokumentů se liší především svou rozvětvenou strukturou, která je tvořena textovými bloky propojenými hyperlinky. Procházení takovými systémy vyžaduje i jistou funkční gramotnost, tj. užívání určitých softwarových nástrojů. Storrerová (ibidem) zde uvádí, že je možné uvažovat i o nesequenčně uspořádaných dokumentech v tištěných médiích: jako příklad uvádí slovníky, encyklopedie, nebo noviny. U elektronických hyperdokumentů je však možné počítat s tím, že se jedná o otevřené systémy, neboť autor může vkládat nové hyperlinky a vytvářet nové textové uzly. *Hyperweb* pak v jejím pojetí představuje rozsáhlý soubor hyperdokumentů a e-dokumentů propojených skrze hyperlinky. Ve velkém měřítku je možné celou WWW síť považovat za jeden celosvětově rozšířený hyperweb. V malém měřítku pak může být WWW síť rozdělena do dílčích webů, které jsou založeny na jejich autorovi nebo instituci (WWW stránky). V závislosti na tom, jak jsou vymezeny dílčí jednotky WWW sítě je pak možné rozlišovat mezi externími a interními hyperlinky. (ibidem)

O hypertextu lze podle Storrerové uvažovat pouze v případě hyperdokumentů, což jsou nelineárně uspořádané texty založené na hypertextovém systému, které mají rozeznatelnou textovou funkci. E-dokumenty jsou pro ni analyticky méně zajímavé, neboť z hlediska koherence vykazují stejné rysy jako stejný text v tištěné podobě. Oproti tomu hypertextové sítě jsou definovány jako seskupení hypertextů, u nichž již není možné stanovovat pevné hranice a které jsou analyticky těžko uchopitelné, zvláště v případě elektronické hypertextové sítě, která v sobě může zahrnovat několik hypertextů, ale i jiných typů elektronických textů. Tyto struktury jsou však již analyticky těžko uchopitelné, z tohoto důvodu Storrerová (ibidem) tyto konstrukce ze svých úvah vylučuje.

Andreas H. Jucker (2002) pak rozšiřuje chápání hypertextových sítí i o skupinu tištěných médií – jako příklad tištěné hypertextové sítě uvádí knižní publikace a články v určité vědecké oblasti, které mohou být nahlíženy jako hypertextová síť. V praxi je však stanovování hranic mezi hypertextem a hypertextovou sítí velmi náročné. Například hlavní strana jakéhokoli online deníku se většinou skládá z různých na sobě nezávislých titulků, odkazů na články, fotografií, a i když se v praxi „řada stránek se

vzpírá definici hypertextu i hypertextové sítě“ (Jucker 2002: 32), přesto se někteří teoretici přiklánějí k tomu, že v případě webových stránek, které mají jasně definovanou komunikativní funkci a které jsou propojeny hyperlinky, je možné uvažovat o hypertextu jako textu. Za elektronické hypertexty tedy někteří němečtí textoví lingvisté považují například nejen online noviny²⁸⁴, ale i různé specializované vyhledávací webové portály. (Jucker 2002: 28; srov. též Fritz 1999) Takové hypertexty mají pochopitelně často i hierarchickou strukturu, což odporuje vymezení hypertextu u Landowa (Jucker 2002: 33) a v hluboké podstatě to odporuje i chápání hypertextu u Vannevara Bushe (1965) či Theodora Nelsona (1965).

Toto širší pojetí hypertextu, kdy hypertext je chápán na způsob volně se rozšiřující textové struktury v prostředí webu, opět ukazuje na limity strukturálního chápání textu jako „konstruktivní formy“ (*constructive form* – srov. Hess-Lüttich 1999: 8), kdy jsou na hypertext aplikována kritéria textovosti „tradičních“ textů jako je celistvost/celkový smysl, (relativní) uzavřenost, ohraničenost, spojitost a koherence (srov. Hoffmannová 1987). V úvahu však není vzata dynamická povaha hypertextových útvarů, ani jejich případná vícekódovost. Opět tedy není zřejmé, zda je možné považovat hypertext za distinktivní textovou formu, tj. zda je možné typologicky vymežit specifické funkční vlastnosti (či kompoziční rysy), které by jej odlišovali od jiných textových forem.

Jinými slovy řečeno: může hypertextové odkazování a fragmentární uspořádání hypertextu tvořit jádro vymezení hypertextu jako textového vzorce svého druhu? Vzhledem k nemožnosti pracovat s vymezením hranic textu, a tím i identifikovat hypertext jako pevně daný objekt²⁸⁵ se nabízí k úvaze, zda na úrovni struktury není možné reflektovat pouze multimodální povahu těchto komunikátů, protože jiná zobecnění nejsou možná.

²⁸⁴ Zejména u online deníků se ukazují limity strukturálního přístupu k hypertextu, neboť řada internetových novin se odkazuje z velké části pouze na zprávy z vlastní produkce, u jednotlivých zpráv již nejsou uváděny odkazy na stejné události popsané v jiném zdroji. Intertextualita je tedy řízena ekonomickými zájmy, a čtenářům není umožněno si vytvářet hyperlinky na interpretaci stejných událostí na jiných webových portálech (případně odkazy na jejich vlastní blogy, osobní webové stránky), neboť online deníky mají zisky i z času, které stráví uživatel na jejich webu (srov. Castells 2001).

²⁸⁵ Astrid Ensslinová charakterizuje tyto hranice jako „fuzzy boundaries“ – srov. Ensslin 2007: 7.

2.3.1.3 Kybertext

I když se u řady teoretiků objevuje širší chápání hypertextu nejen ve vázanosti na médium počítače, přesto se ukazují limity hypertextu jako konceptu, který je v zajetí strukturálně-formálního vymezení, tj. je stále vnímán především na způsob uzlovo-síťové struktury (Nelson 1965). Toto vymezení je příliš široké a zahrnuje jakékoliv dva vzájemně propojené (jazykové) znaky. Jak upozorňuje např. Raine Koskimaa (2000), „*v hypertextu není žádná inherentní konotace k digitálnímu (první hypertextové systémy byly založeny na mikrofilmech), ale je to právě komputerovaný, digitální rámec – umožňující snadnou manipulaci jak s texty, tak s jejich spoji – , v němž se realizuje nejlépe*“.

Pojem hypertextu je tedy pro postižení komplexnosti komunikačních a textových procesů nepostačujícím pojmem. Jistou alternativu představuje pojem *kybertextu*, který představil ve své stejnojmenné knize norský literární teoretik a ludolog Espen Aarseth (1997). Aarseth se zabýval funkčními rozdíly mezi starými a digitálními médii, mezi papírem a digitálním nosičem a dospěl k závěru, že dichotomii textu na papíře vs. digitálním textem mezi papírem a digitálním textem je bezdůvodně přisuzována příliš silná analytická moc, která je ale neudržitelná, neboť „*některé texty na papíru fungují více jako digitální texty než jiné texty v tom samém fyzickém médiu*“ (Aarseth 1997: 59).²⁸⁶ Aarseth upozornil také na to, že toto vymezení je funkční pouze pro „jednoduché“ hypertexty, ale na druhé straně existuje celá škála digitálních textů, které jsou daleko komplexnější a také „chytřejší“, které nemohou být redukovány na hypertexty, i když jsou také založeny na hypertextualitě.

Již ve své studii *Nonlinearity and Literary Theory* (1994) uvažoval o tzv. *nelineární literatuře*, v rámci níž definoval text jako „*objekt verbální komunikace, který není pouze jednou pevně danou sekvencí písmen, slov a vět, ale takovým objektem, ve kterém se mohou slova nebo sekvence slov čtení od čtení lišit kvůli jejich uspořádání nebo textovým konvencím či mechanismům*“ (Aarseth [1994] 2003: 762). Již v této studii zpochybňoval samotný pojem textu a nahlížel na problematiku nelineárního psaní skrze kategorie textové produkce, textové recepce a stability textu jakožto formy. Na příkladech z oblasti

²⁸⁶ Aarseth (1997: 59) udává příklad z dějin dalších médií, kdy dokazuje, že materiální status média nemusí vždy nutně ovlivňovat vztah mezi textem a uživatelem. Jako příklad uvádí přechod od dlouhohrajících (LP) desek ke kompaktním diskům (CD) v hudebním průmyslu, kde „*analogovo-digitální posun artefaktu nezměnil substanciální aspekty kulturní produkce a komsumpce hudby*.“

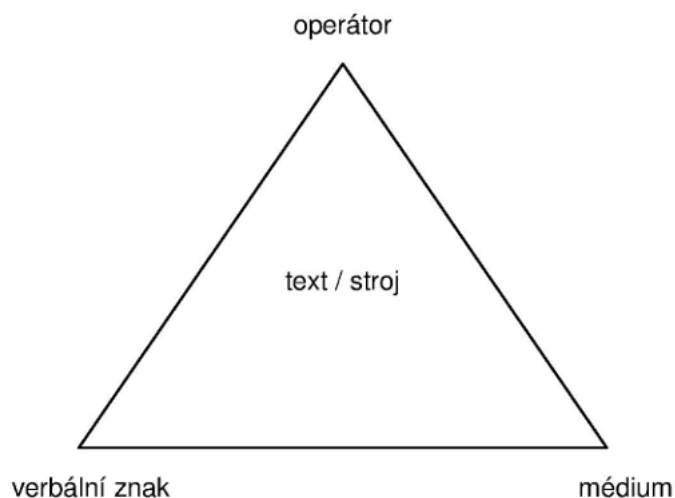
literatury prokázal, že existuje celá řada textů, které vykazují rysy stejné „interaktivity“ či „nonlinearity“, jaké připisovali teoretikové výhradně elektronickému hypertextu (za všechny Landow 1992). Dále Aarseth také upozornil na to, že vymezení pojmu elektronického hypertextu je příliš široké na to, aby bylo analyticky uchopitelné, a že zahrnuje celou škálu textových typů, jejichž jediným společným jmenovatelem je to, že se zobrazují čtenáři na obrazovce počítače – a pojem hypertextu tedy není schopen zachytit jejich specifika.

V knize *Cybertext* (1997) pak již *kybertext* chápe čistě jako perspektivu, nikoliv jako textovou kategorii, a rozumí mu spíše ve smyslu textuální funkce, než jako ontologickému objektu²⁸⁷ (Aarseth 1997: 24). Zvláštnost Aarsethova přístupu spočívá v tom, že navzdory slovnímu základu ve slovu „text“, definuje kybertext spíše jako „*schopnost textu se proměňovat, či vytvářet různé podoby*“ (Aarseth 1997: 41). *Kybertextualitou* pak míní perspektivu, kterou je možné aplikovat na všechny texty,²⁸⁸ neboť z kybertextuálního úhlu pohledu je možné nahlížet na texty jako na stroje (*machines*), které vykonávají určité funkce: „*texty jsou mechanické nástroje pro produkování a konzumování verbálních znaků*“ (ibidem: 21). Fungování kybertextu vystihuje Aarsethův koncept *textuálního stroje*:

²⁸⁷ Aarseth pojem textu odmítá, považuje ho za příliš ideologicky zatížený a vyprázdněný. (ibidem) Pojem *kybertext* (resp. kybertextovost) chápe vesměs synonymně s pojmem *ergodičnost*. Srov. podkapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*, kde byly nastíněny především historické souvislosti zavedení pojmu *kybertext* a jeho vymezení vůči pojmu *hypertext*.

²⁸⁸ Kybertextualita se tedy netýká jen elektronických textů, ale jelikož elektronická forma umožňuje více textuálních funkcí, je tato teorie aplikována především v oblasti elektronických textů. Zároveň je třeba si uvědomovat, že ne všechny elektronické, v tomto případě přímo digitální texty jsou zároveň kybertexty – například *Digitální knihovna Akademie věd České republiky* (<http://kramerius.lib.cas.cz/search/?id=156&it=0>) obsahuje rozsáhlý archiv 175 vybraných periodik, jednotlivé stránky jsou však pouze naskenovány ve formátu JPEG, jedná se tedy o prosté e-texty, které fungují zcela identicky jako tištěné texty.

Schéma textuálního stroje (dle Aarseth 1997: 21)

Předchozí modely textuality nebraly dle Aarsetha v úvahu performativní aspekty textuality a také ignorovaly roli média (ibidem). Kybertext je v Aarsethem nabídnuté perspektivě chápán jako „široká škála možných textualit, které jsou nahlíženy jako typologie strojů, či jako různé druhy [...] komunikačních systémů, ve kterých hrají strojové části definující roli v podmiňování estetických procesů“ (ibidem: 22).

Aarseth se tedy tímto pojmem snažil vyjádřit různé formy performativity přenášené kybertexty, ve kterých se sice stále objevuje operátor, který však z této perspektivy sehrává spíše marginální roli, což je dle Astrid Ensslinové (1997: 34) problematické, neboť „model ignoruje klíčovou roli autora – programátora, který je v konečném důsledku zodpovědný za produkci a behaviorální mechanismy v textovém stroji. Někdo má tendenci se přiklánět k tomu, že autor je obsažen v rámci konceptu operátora. Nicméně to opět nastoluje dilema neschopnosti rozlišit mezi v zásadě vzato zbožňovací funkcí programátora a redukující rolí uživatele – hráče“ (ibidem: 23–24).

Aarseth (1997: 64) dále rozdělil texty na dvě skupiny dle uživatelských funkcí: na tzv. ergodické dynamické kybertexty a lineární statické texty. Ergodické kybertexty pak definoval jako dynamické formy, v nichž si každý čtenář při aktu čtení vytváří své vlastní podoby textu, a zařadil sem i celou řadu tištěných textů, neboť vykazují rysy, pro něž by je řada teoretiků zařadila mezi texty elektronické (srov. Aarseth 1997: 65–66).²⁸⁹ Jako

²⁸⁹ Mezi takové texty Aarseth řadí např. MUDs, tj. *Multi User Domains*, texty založené na virtuální realitě. MUDs jsou čistě hypertextové – jsou to textové bloky popisující různá prostředí, která se nazývají jako „místnosti“ (rooms), a uživatelé mohou procházet místnostmi stejně jako mohou čtenáři procházet hypertexty. Uživatel má zároveň k dispozici několik dalších funkcí, může mluvit s ostatními uživateli, zakládat si své vlastní místnosti a může se zapojit do celé řady performativních úkonů (např. řešit zvláštní úkoly, vypořádávat se

statické pak chápe texty, jejichž rozvržení je dané a úkolem čtenáře je pouze procházet strukturami navrženými produktorem. Do statických textů kromě tradičních forem (např. románů) řadí Aarseth i tzv. statické hypertexty, tj. hypertext v pojetí Theodora Nelsona (srov. kapitola 1.1.2 *Theodor Nelson a Xanaduspace*).

Ergodičnost (či kybertextovost) pak Aarseth testoval i empiricky, za použití metody kvalitativní vícenásobné korespondenční analýzy (*multiple correspondence analysis*)²⁹⁰, pomocí níž porovnával vybrané skupiny literárních textů tištěných i elektronických, a prokázal, že texty na papíře vykazují stejnou míru divergence a nestálosti jako texty digitální (srov. Aarseth 1997: 70–71) a že kniha na papíře může být stejně flexibilní a dynamická jako elektronický hyperetxt, „*což nám dává důležitý klíč ke vzniku digitálních textových forem: nová média se neobjevují v opozici ke starým, ale jako emulátory vlastností a funkcí, které už byly vynalezeny. Je to vývoj a evoluce starých rukopisů/kodexů a tištěných forem, nikoliv jejich nedostatek flexibility, které činí digitální texty možnými*“ (Aarseth 1997: 74–75).

Výše nastíněné problémy s vymezením elektronické formy jako specifické textové struktury svého druhu byly i důvodem toho, proč řada teoretiků odmítla pojem hypertextu a používá pojem kybertext, který více empiricky postihuje procesualnost měnících se textových struktur a zohledňuje i míru zapojenosti recipienta do těchto procesů.²⁹¹

s různými problémy a za řešení získávat body atd.). Příklady tištěných i elektronických kybertextů – viz kapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*.

²⁹⁰ Aarseth (1997: 59) zdůraznil, že komparované kategorie byly konstruovány na pozorovatelných rozdílech v interakci mezi textem a čtenářem, čímž byl překročen rámec spekulativních úvah o hypertextu na poli literární vědy či kritické teorie. Pro potřeby analýzy vytvořil sedm základních proměnných, které mu dle jeho slov umožnily porovnávat rozdíly mezi jednotlivými typy textuálních médií. Pro všechny proměnné je charakteristické, že jsou viditelné uživateli a je tedy možné je empiricky srovnávat (ibidem: 60–65). Jedná se o tyto proměnné: 1. dynamičnost (dynamics); 2. předurčenost (determinability); 3. pomíjivost (transiency); 4. perspektiva (perspective); 5. přístup (access); 6. propojení (linking); 7. uživatelské funkce (user functions). Těchto sedm kategorií představuje empirickou operacionalizaci jinak abstraktního pojmu textuality. Aarseth analyzoval celkem 23 textů, rozdělených do dvou hlavních kategorií: texty tištěné na papíře a texty digitální/elektronické.

²⁹¹ Srov. kapitola 1.5.1.1 *Zkoumání literárních digitálních hypertextů*. Pojem kybertextu používá celá severská literární věda, která se zabývá analýzou elektronických literárních forem na pomezí hypertextů a počítačových her (viz např. Rustad 2012).

2.3.2 Specifika elektronického hypertextu

Přestože je tedy strukturální pohled na hypertext omezující, nelze jej zcela opominout, neboť představuje jádro konceptualizace elektronického hypertextu jako takového. Tato podkapitola se proto zaměří na textová specifika počítačového hypertextu.

Znovu zde vyvstává otázka, do jaké míry se elektronický hypertext podobá tištěnému textu, kdy je možné – viděno strukturně – chápat hyperlinky a textové bloky jako elektronické ekvivalenty poznámek pod čarou, různých forem textového odkazování či dalších způsobů propojování, které byly v tištěných textech používány již od počátku písemnictví. V tištěných textech se také běžně objevují intratextové reference²⁹², což jsou dle Boltera (2001: xiv) „*tištěné formy hyperlinků*“. Nejde tedy jen o rozdíl čistě technického charakteru? Tj. místo toho, aby čtenář hledal danou poznámku na konci stránky, kapitoly či knihy, tak jednoduše aktivuje požadovaný odkaz, a počítač mu po odkliknutí zobrazí obsah požadovaného hyperlinku.

Proti tomuto vymezení se ohrazuje řada hypertextových teoretiků, kteří vysvětlují, že „*hyperlinky nejenže tvoří hypertext jako text (koneckonců kdyby v něm nebyly žádné odkazy, tak by to byla obyčejná stránka), ale jsou zároveň i tím, co utváří a definuje strukturu a ustanovuje vztahy mezi jednotlivými uzly, které tvoří jádro uzlovo-síťového hypertextu jakožto diskursivního systému*“ (Miles 2009: 223). Součástí hypertextu *per se* tedy musí podle Milese být hyperlinky s výběrem různých čtecích drah (*multiple links*), vizualizace struktury a škála různých typů hyperlinků (viz dále). Řada teoretiků za elektronické hypertexty považuje pouze konstitutivní hypertexty, tj. hypertexty které Jay David Bolter (2001) označil jako topografické psaní.²⁹³

Mezi technologií tisku a elektronického psaní (počítače), je ještě jeden drobný rozdíl, na který Bolter upozorňuje: v případě webové hypertextu může čtenář „brouzdat“ nekonečným textuálním prostorem internetu, zatímco v případě knihy jako média by vůči nekonečnému množství poznámek pod čarou nebyl tak tolerantní, což je podle Boltera (2001: 27) důkazem, že v případě technologie počítače začalo být považováno víceúrovňové psaní a čtení za přirozené. Navíc jednotlivé webové stránky

²⁹² Např. používáním symbolů pro vnitřnětextové odkazování: => p. 23.

²⁹³ Srov. podkapitola 2.3.2.2 *Navigace a prostor v elektronickém hypertextu*.

nejsou v tak jasném hierarchickém uspořádání, jako je tomu v případě poznámky pod čarou, která je ve vztahu subordinace vůči hlavnímu toku textu, a je tedy otázka, zda je možné poznámky pod čarou považovat za rovnocenné ekvivalenty textového hypertextu.

Co se názvosloví týče, v případě elektronického hypertextu se ustálila terminologie, která je odvozena od popisu hypertextových elektronických systémů na poli technických věd. Mezi klíčové strukturní znaky elektronických hypertextů patří:

- a) textové bloky
- b) tzv. uzly (*nodes*)
- c) hyperlinky
- d) navigace ²⁹⁴

Jelikož byla strukturním specifikům hypertextu věnována již jedna podkapitola (2.2.2), bude nyní pozornost věnována pouze specifickým rysům elektronického hypertextu, mezi něž patří hyperlinky a navigace.

²⁹⁴ Uvedené prvky hypertextu jsou nahlíženy z pohledu recipienta elektronického hypertextu. Z technického úhlu pohledu je třeba ještě zařadit *anotaci* (annotation) a *strukturní vlastnosti* (*structural features*); dále jsou důležité tzv. „*anchor links*“ a „*composites*“. *Anotační vlastnosti* (annotation features) pak zahrnují tzv. záložky (*bookmarks*), které jsou vytvářeny autory, a dále tzv. „*landmarks*“, které si utváří čtenáři. (Srov. *Concise Encyclopedia of Computer Science* 2004: 364–365)

2.3.2.1 Hyperlinky

Hyperlinky²⁹⁵ jsou považovány za klíčový znak elektronických hypertextů, přičemž je zdůrazňován především jejich „*transformativní potenciál*“, tj. Susana Pjares Tosca (2014: 316) vymezuje pak strategie odkazování v elektronických literárních hypertextech jako „*vědomé použití hypertextových odkazů tak, aby bylo dosaženo narativních či lyrických účinků.*“

Hyperlinky však neznamenají jen pouhou kombinaci různých typů znaků, jak upozorňuje např. Lemke (2002), ale jsou zároveň nositeli významu, neboť propojenost jednotlivých prvků skrze hyperlinky znamená, že se různé textové úseky stávají v daném systému celkem. Lemke používá v tomto kontextu výraz hypermédií, který chápe jako synonymní s pojmem hypertext. Chápeme-li hypertext v širším slova smyslu, jako komunikát obsahující různé sémiotické mody, je pojem hypermédia a hypertext v tomto smyslu synonymní. V případě hypermédií se dle Lemkeho nejedná o pouhou juxtapozici obrazů, textů a zvuků, ale hyperlinky utvářejí multidimenzionální strukturu, která umožňuje „*multilineární čtení*“ (Ensslin 2014: 262). Hyperlinky jsou tedy potenciálními nositeli textových významů. Lemke (2002: 300) tento jev nazývá *hypermodalitou* a definuje jej jako „*nový způsob interagování slovních, obrazových a zvukových významů v hypermédiích, tj. v sémiotických artefaktech, ve kterých jsou označující na různých škálách syntagmatické organizace propojeny v komplexních sítích.*“

Tosca (2000) se věnuje rozdílu mezi funkcemi hyperlinků v informačních a literárních hypertextech: „*Informační hypertexty chtějí dosáhnout maximálního kognitivního efektu s minimem zapojení úsilí; poskytují deskriptivní odkazy, které přinášejí několik silných implikatur²⁹⁶, což znamená, že čtenář nepochybuje o tom, že jednotlivé odkazy si jsou blízké. Naproti tomu literární hypertexty chtějí dosáhnout maximálního lyrického účinku navýšením zapojení úsilí čtenáře; odkazy přinášejí více slabších implikatur, které jen dávají čtenáři tušit další průběh. V tomto typu hypertextu můžou být*

²⁹⁵ V knize *Concise Encyclopedia of Computer Science* (2004: 365) jsou *hyperlinky* definovány jako odkazy v textu, které jsou většinou barevně zvýrazněny pro uživatele a podrženy. Kliknutím na příslušný link uživatel přiměje systém, aby mu zobrazil obsah toho konkrétního uzlu. Textový úsek limitovaný rozhraním obrazovky obsahuje obvykle více hyperlinků, které nabízejí uživateli rozmanitý výběr „čtecích drah“, které může následovat.

²⁹⁶ Implikatura vychází z předpokladu, že v komunikaci dochází k disociaci doslovného a intendovaného (pouze implikovaného) významu slov, vět/výpovědí. Mluví se v komunikaci s ohledem na očekávání a (jazykový, situační a mentální kontext) dobírá skutečného významu promluvy. (Karlík – Nekula – Pleskalová 2004: 178).

hyperlinky občas skryty, čímž si ještě více pohrávají s očekáváním čtenáře.“ (Tosca 2014: 316)

Přestože se funkcím hyperlinků v počítačových hypertextech z různých úhlů pohledů zabývala řada teoretiků hypertextu (např. Calvi 1999, Bernstein 1998, Tosca 2000 či Ryan 2001), stále není jasné, zda je možné hyperlinky a princip odkazování považovat za jádro elektronického hypertextu, neboť tzv. strategii větvení (*forking*) textu identifikoval Aarseth v Apollinairových *Kaligramech* (1916). Navíc existuje řada tzv. ergodických dynamických hypertextů, které Aarseth označil jako kybertexty, které hyperlinky vůbec neobsahují, a přesto jsou pro své další vlastnosti řazeny k této skupině textů. (Aarseth 1997: 64). Hyperlinky tedy nejsou vůbec přítomny.

Hyperlinky bývají nejčastěji rozdělovány na *obligatorní* a *potenciální*.²⁹⁷ Za *obligatorní* jsou považovány ty odkazy, které je nutné následovat, aby recepce daného komunikátu mohla pokračovat.²⁹⁸ Za *potenciální* jsou pak považovány ty odkazy, které není třeba následovat, neboť výchozí text je sám o sobě dostatečně uzavřeným celkem a případné následování hyperlinkového obsahu je jen pouhým rozšířením/doplněním textu základního.²⁹⁹

²⁹⁷ Linky lze klasifikovat i na základě jiných kritérií, např. na základě toho, jakou funkci plní, dále např. jaké textové bloky spojují, příp. zda odkazují v rámci jistého celku, nebo mimo něj.

²⁹⁸ Za *obligatorní* odkazy lze považovat především hyperlinky v narativních textech, kde hyperlink znamená přemístění do navazující části děje. Hyperlinky v elektronických slovnících a encyklopediích uspořádaných formou hypertextu jsou z tohoto rozlišení *potenciálními* odkazy.

²⁹⁹ Dále by se dalo například zkoumat, jak je princip odkazování pomocí hyperlinků využíván například u elektronických forem zpravodajství a jak se liší elektronický formát zpráv od tištěné podoby, tj. do jaké míry různé typy elektronických textů využívají potenciálu odkazování prostřednictvím tzv. hyperlinků.

2.3.2.2 Navigace a prostor³⁰⁰ v elektronickém hypertextu

Za klíčovou vlastnost elektronických hypertextů je považována navigace, čili grafické znázornění rozložení jednotlivých textových bloků v hypertextu na způsob mapy, jehož hlavním smyslem má být usnadnění orientace v daném hypertextovém multidimenzionálním prostoru³⁰¹. Jak upozorňuje Bolter (2001: 12), „*metafora prostoru pro psaní a čtení se nyní stává kulturně vlivnou*“. Řada technicky zaměřených teoretiků hypertextu zdůrazňuje, že součástí „pravého“ hypertextového systému by mělo být i explicitní zobrazení síťové struktury v uživatelském rozhraní, jinak nelze mluvit o počítačovém hypertextu. (srov. Nielsen 1995: 4)

Nicméně funkce navigace nebyly plně prozkoumány, a tak není tedy jasné, jaké role mohou v jednotlivých hypertextech sehrávat. Jak zdůrazňuje například Ensslinová (2007: 30), navigace v literárních hypertextech nemusí splňovat „*navigační*“ očekávání čtenáře, který může získat dojem, že je navigován, ve skutečnosti však může pouze slepě procházet skrze „*pseudo-navigační struktury*“, jako tomu je například v hypertextovém románu *Victory Garden* Stuarta Moulthrop (1992).

Rozdílným chápáním role navigace u elektronických hypertextů a tištěných textů se věnuje Karin Wenzová (1997). Prostorové metafory³⁰² používané pro navigaci v tradičním, tj. tištěném textu reflektují jeho vnímání jakožto statického objektu³⁰³, zatímco metafory spojené s elektronickým hypertextem reflektují jeho dynamickou

³⁰⁰ Prostorem se zde myslí prostor pro psaní, Bolter hovoří o „writing space“ (Bolter 2001: 12). „*Každý prostor pro psaní je materiální a vizuální pole, jehož vlastnosti jsou podmíněny technologií psaní a užitím, k němuž je daná technologie využívána kulturou čtenářů a autorů. Prostor pro psaní je generován interakcí materiálních vlastností a kulturně podmíněných výběrů a praktik. Navíc, význam každého prostoru závisí na předchozích prostorech nebo na současných prostorech, vůči kterým bojuje. Každá prostor posiluje určité porozumění jak aktu psaní tak produktu, psanému textu, a toto porozumění se vyjadřuje ve stylech a žánrech psaní, a v literárních teoriích.*“ Dále upozorňuje na to, že prostorem pro psaní se myslí také prostor pro čtení: „*komunity čtenářů nám pomáhají definovat vlastnosti prostoru pro psaní požadavky, které kladou na text a technologii*“ (ibidem). Bolter dále rozlišuje tři typy technologie psaní v závislosti na prostoru: 1. technologie ručního psaní, 2. technologie tisku a 3. a technologie elektronického psaní. Hypertext je pak jedna z forem technologie elektronického psaní. (Srov. též podkapitola 2.1.5 *Hypertext jako nelineární psaní*.)

³⁰¹ *Hypertextová navigace* zahrnuje tzv. brouzdání (*browsing*), možnost vracet se zpět (*backtracking*), běžné vyhledávání na základě obsahu a strukturální vyhledání založené na vzájemných vztazích. (Srov. *Concise Encyclopedia of Computer Science* 2004: 365.)

³⁰² Podle Johnsona a Lakoffa (2002: 2) jsou „*metafory základním kognitivním principem organizace jazyka i myšlení*“.

³⁰³ I pro navigaci psaným verbálním textem jsou tedy používány prostředky prostorové textové deixe, tj. textové orientátory typu „*nahoře*“, „*dole*“. Text se skládá z odstavců, kapitol, oddílů a nadpisů, atd. Na jedné straně tato orientační místa v textu vytváří spojení mezi různými pasážemi v textu, které jsou sémanticky propojené, ale na druhou stranu jsou na úrovni struktury textu odděleny, neboť myšlenkové pochody je možné v tradičně uspořádaném textu vyjádřit v prostoru pouze lineárně (Wenz: 1997: 577).

povahu: již samo použití výrazu „navigování“ místo běžného čtení. Co se metafor týče, je navigování v elektronickém hypertextu je přirovnáváno k pohybu v metropoli. (Wenz 1997: 578)³⁰⁴ Navigace v elektronickém hypertextu je také přirovnávána k plavbě nebo k vyhlídkové projížďce (*sightseeing tour*) po neznámém městě se všemi souvisejícími atributy, tj. jakým směrem se vypravit a jak se případně vrátit. (ibidem)

Metafory používané v souvislosti s hypertextem neodkazují k místu (*loci*), jako je tomu v případě verbálního psaného textu, ale jedná se o metafory spojené s plochou (*areas*): proto jsou při popisu elektronického hypertextu tak často používány pojmy jako krajina (*landscape*), mapa (*map*), síť (*net*, apod. Konceptualizace textuálního prostoru tedy sehrává v elektronickém hypertextu při jeho vymezení důležitější roli než v klasickém tištěném textu. Hypertext je „ztělesněním“ představy textu jako „sítě“ ve smyslu propojenosti jeho částí a s tím spojené možnosti do určité míry nekonečného počtu čtecích drah (včetně toho, že text nemusí mít striktně daný začátek, ani konec). (Wenz 1997: 577)

O hypertextu jako o prostorovou produkci uvažoval též také David Bolter (2001)³⁰⁵, který jej označil za *topografický*, s tím, že se odkázal na původní význam slova topografie ve smyslu „psaného popisu místa, jakou mohl podat antický geograf“ (Bolter 2001: 36). Také Aarseth považoval prostor za inherentní textovou vlastnost, neboť „psaní bylo odjakživa prostorovou aktivitou“ (Aarseth 1997: 9), z čehož vyvozuje, že ergodická textualita byla praktikována stejně jako lineární psaní a každá technologie má v tomto ohledu svou vlastní historii prostorové produkce³⁰⁶. Jako příklad uvedl nápisy na zdech chrámů ve starověkém Egyptě, které byly buď propojeny dvoudimenzionálně (na jedné stěně), případně třídimenzionálně (z jedné stěny na druhou, a z jedné místnosti do druhé), přičemž „*tento layout umožnil nelineární uspořádání náboženských textů v souladu se symbolickým architektonickým layoutem chrámu*“ (ibidem).

³⁰⁴ Čtenář je umístěn doprostřed velkoměsta, které se skládá z nekonečného množství budov s nekonečným množstvím oken, skrze která je možné se rozhlížet po městě. Všechny části města spolu nějak souvisí a jsou vzájemně propojeny. Indikátory typu *centrum*, *periférie*, *hierarchické uspořádání* či *znaky města* umožňují číst město jako text (Wenz 1997: 577). A jsou to právě proudy „uživatelů“, kteří tvoří nejen součást struktury města, ale zároveň vytvářejí podstatný rys této struktury: „*dynamičnost a změnu v rámci jinak stabilní sítě*“ (ibidem: 578). Dynamičnost prostoru v hypertextu je vyjádřena i pojmy jako „*navigování*“ (navigation), „*cestování*“ (traveling), „*přeskakování*“ (jumping) nebo obratem „*ztratit se v textu*“ (getting lost).

³⁰⁵ Uvažoval o tzv. konstruktivních hypertextech (srov. Joyce 1995) nebo též podkapitola 2.3.1.1 *Konstruktivní vs. explorativní hypertext*.

³⁰⁶ Srov. též „*Hypertextuální nelinearita, jakožto alternativa k k textuální linearitě (monosekvenčnosti), může být nahlížena jako topologický koncept, v souladu s principy teorie grafů [...], konkrétní fenomén, definovaný formálně a nikoliv metaforicky, pomocí pojmů uzly a odkazy.*“ (Aarseth 1997: 43)

Z výše nastíněného chápání diskursivního prostoru textu jasně vyplývá, že formy časoprostorové orientace se ve strukturních hypertextech realizují různými prostředky v závislosti na typu média. Pozornost bude tedy nutné nadále věnovat *„vztahu proměňujících se parametrů jednoty/nejednoty času a místa komunikace ve vztahu k parametru vnitřního času textu, hypertextu“* (Kořenský 2008: 11).

2.3.2.3 Textuální a mediální vlastnosti elektronického hypertextu

Elektronickému hypertextu jsou připisovány především následující charakteristiky, které jsou považovány buď za jeho inherentní textové či mediální vlastnosti:³⁰⁷

- a) hypertext je považován za *multimodální*³⁰⁸ útvar ve smyslu, že může obsahovat různé sémiotické mody (či sémiotická média) jako například:
 - psané textové bloky;
 - statické a dynamické obrázky a grafiky (fotky, kresby, diagramy, grafy, mapy, filmy, videoklipy, animace, typografické prvky a prvky týkající se layoutu);
 - zvuky: tj. řečové soubory, zvuky, hudbu atd.
- b) hypertext je ze své povahy *fragmentární* útvar: tj. sdělení jako celek je rozloženo do dílčích textových bloků, jednotek.³⁰⁹
- c) hypertext je považován za *multisekvenční* či *multilineární* útvar, do něhož je možné vstoupit z různých vstupních míst, což paralelně přináší i různé způsoby čtení. Jak však upozorňuje například Liestøl (1994: 110), výraz nelineární „je prázdným pojmem v diskursu hypermédií, která jen ukazuje to, jak autoři zabývající se tímto tématem byli příliš soustředění na definování hypermédií v opozici k tradičním médiím.“

Rozdíly mezi tištěným a elektronickým hypertextem mohou být často pouze na úrovni struktury, neboť v hypertextech „je koherence utvářena při aktu čtení uživatelem, a proto se nejedná zase o tolik rozdílné způsoby čtení než v případě „tradičního“ textu. Čtecí dráhy uživatele jsou lineární, a proto jsou vytvářeny v procesu čtení. Propojení různých objektů a shluků (chunks) jsou asociativní povahy a řídí se potřebami čtenáře. Úseky hypertextu jsou jako části tradičních textů. Rozdíl mezi hypertexty a tradičními texty spočívá v tom, že v hypertextech se

³⁰⁷ Řada teoretiků nereфлекtuje rozdíly mezi textuálními vlastnostmi hypertextu jako takového a rolí, kterou v těchto procesech sehrává technologie (médiu).

³⁰⁸ Někteří autoři hovoří o multimedialitě (srov. Cicconi 1999: 26).

³⁰⁹ U zpravodajských a publicistických textů hovoří někteří autoři o tzv. atomizaci novinových článků (srov. Know 2007: 20).

nepoužívá koheze napříč rozdílnými uzly tak, aby měl uživatel možnost vstoupit do uzlu skrze rozdílné čtecí dráhy“ (Wenz 1997: 580).³¹⁰

- d) Hypertexty jsou považovány za *interaktivní*. Interaktivitou se zde myslí proměny jednotlivých textových invariantů hypertextu v závislosti na „chování“ čtenáře. Interaktivita je připisována výhradně elektronickým hypertextům, tištěné texty jsou vnímány jako statické útvary. To však zpochybnil například Aarseth (1997), který ukázal na řadě příkladech, že dynamičností se může vyznačovat i řada tištěných textů, což pro něj bylo důvodem zamítnutí konceptu interaktivity pro její široké chápání, které neumožňuje pracovat s ní jako s analytickou kategorií.
- e) Elektronickým hypertextům je připisována *dynamičnost* (Cicconi 1995: 25), čímž se myslí proměna uspořádání a obsahu elektronických hypertextů, a to nejen na úrovni textové produkce, ale i v procesech textové recepce.³¹¹

Za nejproblematictější mezi všemi vlastnostmi připisovanými elektronického hypertextu lze považovat především „*interaktivitu*“. Samotný pojem interaktivita je značně terminologicky neukotven a navíc nese řadu negativních konotací spojených s jeho nadužíváním zejména v oblasti reklamního průmyslu.³¹² Interaktivitu s hypertextem usouvztažnil v šedesátých letech Theodor Nelson (1965). Kritické ohlasy vůči užívání označení *interaktivní* se objevují na poli teorií hypertextu již od konce osmdesátých let (např. Moulthrop 1989: 261; dále Landow 2006: 42;). Také Aarseth odmítl tento pojem pro jeho obestřenost „*magickou silou*“ (Aarseth 1997: 48) a nahradil jej pojmem *ergodický*, který dle něho lépe zachycuje dynamickou povahu některých textových typů.³¹³

U elektronické formy hypertextu se ukazuje, že byl po dlouhou dobu vnímán jako technologicky nadřazený jiným textovým formám, zejména tištěnému textu, a že byly přeceněny role participujících subjektů (producenta i recipienta). K tomu zajisté přispěli i významní teoretikové hypertextu, například Landow (2006: 178) tvrzením, že

³¹⁰ Problematika linearity byla diskutována v podkapitole 2.2.1.2 (*Ne*)linearita textu vs. linearita daná technologií.

³¹¹ Např. podle Michaela Joyceho je podstatou hypertextu nahrazování (*replacement*) a v jistém smyslu je tedy i celá WWW síť cvičením v takovém nahrazování: „*Tisk zůstává sám sebou; elektronický text se nahrazuje.*“ (Joyce 1995: 232)

³¹² Landow (2006: 42) upozorňoval na to, že výraz *interaktivita* byl používán plošně v reklamách na počítačové produkty. Podobně např. Lev Manovich (2001: 70) hovoří o *mýtu interaktivity*.

³¹³ Pojem je akceptován například i v oboru *computer games studies*. Literární teoretička Marie-Laure Ryanová v knize *Narrative as virtual Reality* (2001) konstatuje, že lidé, kteří se zabývají filmem také preferují tento termín, a to zejména pro jeho schopnost zachytit dynamiku interakčních procesů mezi textem a recipientem.

technologie hypertextu „zplnomocňuje uživatele tím, že získávají přístup k doposud nepřístupným formám pravomoci.“

Chceme-li však pochopit roli technologie v těchto procesech, je nutné chápat pojem technicky zprostředkované komunikace široce v rámci pojmu a termínu zprostředkovaná komunikace, tj. „*charakter zprostředkující technologie nebude příznán pouze zařízením, která jsou elektrotechnického a dále pak elektronického charakteru*“, ale za svého druhu zprostředkující technologii budou považovány již „*materiální prostředky realizace písma jako hodnoty sémiotické*³¹⁴“ (Kořenský 2006: 7). Výhodou tohoto přístupu je, že není stanovena hranice mezi počítačovou technologií dvacátého století a staršími komunikačními technologiemi jako bylo ruční psaní a vynález knihtisku. Vývoj mediálních technologií pak lze schematicky v návaznosti na Kořenského (2014c: 221) jednoduše zachytit následovně:

³¹⁴ Desaussureovsky a hjelmslevovsky řečeno substance výrazu.

<i>Nezprostředkovaná komunikace</i>	
<i>Zprostředkovaná komunikace</i>	
Písma jako sémiotický, znakový prostředník	Translační korespondence mezi zvukem a grafickým obrazem s různou mírou symetrické korespondence (písma obrázková, klínopis, sylabická, hlásková) – zrušení podmínky jednoty místa a času.
Písma jako komunikační technologie	Fyzikální, chemické, materiální předpoklady.
Knihtisk	Selekce z možností typů písem, potřeba stabilizace normy, potřeba kodifikace grafických systémů.
Telegrafie optická	Upevnění potřeby symetrie: grafický znak – optický znak.
<i>Elektronické zprostředkování</i>	
Telegrafie technická	Přenos psaného textu za hranice optické viditelnosti.
Telefon	Posílení pozice mluveného jazyka – přenos mluveného jazyka za hranice fyziologické slyšitelnosti – interaktivní, dialogická intersubjektivní komunikace.
Rádio	Zpočátku – mluvená komunikace, nedialogická – srovnatelná se situací komunikace psané.
Televize	Vizualizace mluvené komunikace nedialogické – „návrat“ neverbálních prostředků mluvené komunikace.
Počítač	Posílení pozice psaného jazyka. Změkčení hranice mezi psaným a mluveným jazykem.
Email	Možnost psané spontánní dialogické komunikace komplikovaně skupinového charakteru.
Internet	Umocnění produkce psaných textů, umocnění jejich recepce. Srovnatelná situace s událostí knihtisku.
Mobilní telefon	Kombinace e-mailu, chatu, internetu a telefonu.

Vztah elektronického způsob psaní vůči starším technologiím doposud nebyl systematicky zkoumán. Technologické aspekty hypertextů jsou navíc často dávány pouze do kontrastu s technologií knihtisku či ručního psaní a jiné technologie jsou vynechány.

Diskusi na téma odlišnosti mezi elektronickým hypertextem a médiem knihy rozpoutal zřejmě článek „The End of Books“ Roberta Coovera (1992a: 24), v němž tvrdil, že hypertext představuje radikálně odlišnou, interaktivní technologii, která osvobozuje čtenáře ze zajetí autora. Zároveň se však již v té době objevily protiargumenty vůči vyzdvihování technologie hypertextu (např. Birkerts 1994, či Slouka 1995). Zdůrazňována byla proim především přirozenost tisku: tradičně uspořádané, tj. tištěné knihy jsou čtenáři bližší, protože člověk nepotřebuje žádné technologie k tomu, aby si mohl daný text přečíst. Zároveň byla zpochybňována ona interaktivita a bylo upozorňováno na to, že čtenář přichází do styku pouze s tzv. explorativními typy hypertextů (Joyce 1995), a má tedy v tomto ohledu stejné podmínky pro vytváření si vlastních asociací jako při čtení stejného textu v knize. (Bolter 2001: 43)

Také Walter Ong (2006: 154) uvádí, že *„navzdory tomu, co se občas tvrdí, elektronická zařízení knihy nelikvidují, nýbrž naopak jich produkují mnohem víc [...]. Díky elektronicky zaznamenaným rozhovorům vznikají po tisících články a ‚knihy hovorů‘, které by se bývaly nikdy nedostaly do tištěné podoby.“* Přítomnost technologie počítače tedy dle Onga spíše posiluje a do určité míry i transformuje médium staré. Z toho vyplývají i určité sociokulturní důsledky, které však již stojí mimo rámec této práce.

2.4 Hypertext z pohledu recepce

O hypertextu je třeba uvažovat také z pohledu textové recepce. Tato oblast doposud nebyla systematicky zpracována.³¹⁵ Současný stav bádání obsahuje řadu zkreslených tvrzení o způsobu čtení hypertextových komunikátů. Teoretikové hypertextu uměle od počátku postavili elektronický hypertext do opozice s médiem (viz zejména Coover 1992) a začali rozvíjet domnělé rozdíly mezi tištěným textem a elektronickým hypertextem – s tím, že od počátků považovali elektronickou formu za nadřazenou té tištěné. Tito teoretikové implicitně předpokládali, že hypertextově se může chovat jen a pouze recipient nelineárně strukturovaných textů, čili, že strategie čtení textu je závislá na textuální formě. Jak však ukázal například Espen Aarseth – kniha může být flexibilnější médium, než by se mohlo na první pohled zdát, a že „nová média“ nejsou antitezí „starých“ médií, ale že mohou existovat díky starším technologiím, neboť to zatím vypadá spíše tak, že napodobují rysy a funkce, které se již uplatnily u starších mediálních forem. (Aarseth 1997: 74)

V diskuzích o rozdílech mezi čtením v hypertextu a čtením „tradičního“ textu se spíše potvrzuje, že je to až recipient, kdo se rozhoduje, jak bude daný text číst, a to v závislosti na účelu recepce, typu textu i dalších okolnostech daných jeho osobou a záměry (Srov. Foltz 1996). Skutečnost, že texty jsou uspořádány lineárně, tedy nutně neimplikuje lineární způsob recepce,³¹⁶ naopak se lze domnívat, že nelineární strategie čtení jsou podporovány i u celé škály tradičně uspořádaných textů, které jsou založeny na principech odkazování, poznámek pod čarou, a komentářů.³¹⁷ Otevřenou otázkou zůstává, do jaké míry může čtenáře ovlivňovat například zkušenost s texty, které přeskokovací způsob recepce vyžadují ze své podstaty.

³¹⁵ Jisté možnosti i v této oblasti představuje systematické zkoumání rozdílných strategií čtenářů v různých typech médií za pomoci kombinace sociálně sémiotické multimodální analýzy se systémovou funkční analýzou a multimodální interakční analýzou, kdy jsou používány kombinované techniky sběru dat. Měření čtecích drah s využitím očních kamery (eye-tracking); dále jsou využívány verbální protokoly, rozhovory a testy ověřujícími porozumění a dotazníky. (Holšánová 2014: 285)

³¹⁶ Srov. podkapitola 2.2.1.2 (*Ne*)linearita textu vs. linearita daná technologií.

³¹⁷ Mezi takové texty patří již Bible. Dále lze za prototypický příklad považovat médium knihy, která svou strukturací do kapitol, oddílů, ale i tím, že obsahuje rejstříky, obsah s odkazy na příslušné stránky podporuje nelineární způsob čtení, kdy si čtenář sám volí čtecí dráhy v závislosti na účelu recepce. Strategie čtení je samozřejmě do určité míry dána i typem textu, který takové čtení buď podporuje (či vyžaduje), nebo naopak neumožňuje. A v neposlední řadě je třeba vzít v úvahu také osobnost čtenáře, například čtenáře detektivek je možné pracovně rozdělit minimálně na dvě skupiny: na ty, kteří čtou text v pořadí navrženém autorem textu a ty, kteří si nejdříve přečtou závěr detektivky a pak se vrátí do výchozího bodu. Možností je samozřejmě celá řada, nikdo nebrání čtenáři, aby kdekoliv otevřel knihu a začal číst. (Srov. Aarseth 1997: 59)

Stejně jako se nelze domnívat, že autor lineárního textu produkuje text čistě lineárním způsobem, tak i linearita chování čtenáře je pouze zdánlivým předpokladem³¹⁸, ve skutečnosti se lze domnívat, že nelineární způsob čtení je součástí čtenářské gramotnosti a že může být mj. podmíněn do určité míry i kulturně, neboť „čtenář si už dávno navykl číst určité textové typy různě, nikoliv písmeno od písmena. Pročítá si, listuje, čte diagálně i povrchově. Sleduje odkazy napříč textem (cross-references) tematicky a argumentačně související pasáže bez ohledu na významové mezery. Nechává se vést autorem vpřed i zpátky. Bere na vědomí poznámky pod čarou, komentáře a poznámky na konci kapitol. Dělá si přehled o textu tím, že používá obsahy a rejstříky, sleduje hesla v encyklopediích a slovnících“ (Hess-Lüttich 1999: 7). Predikovat způsob čtení textu na základě jeho uspořádání není tedy možné. Ernest Hess-Lüttich také upozornil na to, že nelineární způsob recepce je přirozený např. i u dalších typů neverbálních textů jako např. u číselných tabulek, grafických kreseb, fotek, obrázků, soch, fresek (srov. Hess-Lüttich 1999: 8).

Podobně Espen Aarseth (1997: 47) tvrdil, že „hypertext může být mnohem více lineární médium než třeba rukopis, pokud se tak rozhodne autor. [...] Hypertextová dráha pouze s jedním jednosměrovým odkazem mezi textovými bloky je více autoritářský a limitující než (řekněme) detektivní román, ve kterém si čtenář může volně přečíst kdykoliv, jak daný příběh skončí“.³¹⁹

Zajímavé je, že ani teoretici hypertextu paradoxně nebrali příliš v úvahu skutečnost, že samo užívání technologie může být pro technicky méně zdatné uživatele náročné a že elektronický hypertext vznáší nové nároky na textovou recepci jakožto „multisekvenčně čtený text“ (Landow 2006: 3). Pro čtenáře neobeznámeného s touto elektronickou formou může být naopak čtení takového textu matoucí.

Jistým pokusem o typologii čtenářů elektronických hypertextů představuje klasifikace Karin Wenzové (2000), která uvažovala o třech výrazných stylech čtení elektronických hypertextů v závislosti na zkušenostech recepce obsahů jiných mediálních technologií. Rozlišovala mezi tzv. čtenářem (*reader*), přepínačem (*zapper*) a hráčem (*player*). *Přepínači* jsou ti čtenáři, kteří si zvykli neustále přepínat v televizi

³¹⁸ Zajímavé by bylo v tomto kontextu zkoumat, jak médium počítače změnilo návyky psaní u spisovatelů.

³¹⁹ Není tedy možné se domnívat, že tím, že se v lineárním textu objeví určité textové orientátory, že je bude čtenář následovat a automaticky bude například volit techniku čtení označovanou jako *skimming* (tj. technika čtení určená pro pochopení hlavní myšlenky) či *skenování* (*scanning*). Podobně by bylo možné čtenáře detektivek pracovní rozdělit minimálně na dva typy čtenářů: na ty, kteří čtou text v pořadí navrženém autorem textu a ty, kteří si nejdříve přečtou závěr detektivky a pak se vrátí do výchozího bodu.

z jednoho programu na druhý, a chovají se analogicky i při čtení hypertextů v elektronickém prostředí. Podobně *hráči*, kteří často hrají počítačové hry, se budou snažit více prozkoumávat dané prostředí a zjišťovat si co nejvíce informací o daném hypertextu. Třetí skupinu tvoří tzv. *čtenáři*, kteří nemají zkušenost s elektronickými hypertexty, a kteří se při čtení opírají zkušenosti se čtením tradičně uspořádaných textů, což však může být v případě elektronických hypertextů spíše vyčerpávající strategií. (Wenz 2000: 23). Hlubší rozpracování rozdílných strategií čtení v závislosti na zkušenostech s jinými mediálními formami však nebylo empiricky testováno a nebylo doposud prokázáno, zda a do jaké míry zkušenost s jinými mediálními formami ovlivňuje recepci statických i dynamických kybertextů. Bylo by zajímavé zkoumat rozdíly mezi recepčními strategiemi u „tradičních“ čtenářů, tj. těch, kteří stále preferují texty tištěné na papíře, a těmi, kteří již od dětství byli v úzkém kontaktu s počítačovými technologiemi a kteří jsou navyklí číst elektronické texty se všemi jejich atributy.³²⁰

³²⁰ Tzv. skupina uživatelů označovaných jako digital natives, neboli digitální domorodci; srov. Jones – Shao 2011.

ZÁVĚREM

Nastínění klíčových přístupů ke zkoumání hypertextu pomohlo odhalit příčiny pojmové neukotvenosti pojmu hypertextu v konceptuální nomenklatuře humanitních a sociálních věd. Pojmová devalvace je způsobena především mechanickým přejímáním konceptů a teorií z oblasti technických věd, aniž by však došlo k jejich příslušné rekonceptualici v systému humanitních a sociálních věd. Silný vliv má také oblast *studií nových médií*, neboť se potvrdilo, že terminologie popisu textuality elektronického hypertextu je příliš zatížena rétorikou popisu „nových médií“. To je také jeden z důvodů, proč není možné přijmout stávající vymezení elektronického hypertextu pomocí pojmů *digitální, interaktivní, multimedialní, virtuální* a proč je třeba hledat jiné cesty, jak popsat textualitu hypertextu. K úvaze se například nabízí, zda by nebylo strategičtější vycházet při popisu hypertextových forem raději z perspektivy recepce, jak navrhuje například i Espen Aarseth, a zakládat typologii textových forem výhradně na „*pozorovatelných rozdílech v chování mezi textem a čtenářem*“ (Aarseth 1997: 59).

Co se hypertextu jako typu textu týče, detailnější diferenciaci jednotlivých textových vzorců u elektronických hypertextů ukázala, že do této oblasti patří nesouměřitelné typy „textových“ útvarů: od webu jakožto globálního hypertextu, přes různé digitalizované encyklopedie, návody či didaktické texty, až po „čistě“ elektronické ergodicky dynamické hypertexty, tj. texty, které vznikly v elektronickém prostředí a nejsou převoditelné do jiné mediální technologie, aniž by došlo k jejich sémiotické redukci (většinou se jedná o literární hypertexty). Otevřenou otázkou zůstává, zda všechny tyto případy elektronických hypertextů mohou být zkoumány pomocí stejného pojmového aparátu, případně zda si každý typ vyžaduje vlastní přístup, tj. zda je třeba zkoumat odděleně literární (hyper)texty, učební, vědecké, zpravodajské hypertexty jakožto nejčastěji se objevující skupiny textů, neboť každá skupina textů má odlišná vnitřní i vnější kritéria vymezení textu. Na druhou stranu u těchto typů se nabízí chápat je více jako komplexní proces řečových činností. (srov. Hoffmannová 1997)

U elektronického hypertextu se také potvrdilo, že není možné jej vymezovat čistě jen na základě jeho systémových aspektů, protože to není jen "uzlovo-hyperlinková" struktura, co činí hyperetext hypertextem, neboť existují i ergodicky dynamické

kybertexty, které neobsahují vůbec žádné strukturní rysy hypertextů (např. hyperlinky), ale přesto spadají do této kategorie.

Ukázalo se také, že teoretikové z různých oborů (zejména však z oblasti lingvistiky) mají tendenci vymezovat elektronický hypertext jako významově uzavřený celek, v němž se odkazování děje jen v rámci jasně ohraničeného systému. Tedy i hypertext jako dynamický komunikát chápou spíše na způsob nelineárně uspořádaného výsledku řečových činností, nikoliv jako neomezené procesy nelineární textové produkce, jak by se vzhledem k dynamické povaze objektu hypertext nabízelo.

Dále bude třeba rozvést, zda lze za hypertext považovat jakoukoliv remediaci původně tištěné formy do elektronické formy (kde hypertext je výsledkem určitých textově sémiotických procesů) a zda je potřeba je odlišovat od „čistě“ elektronických forem, jejichž podoba je méně ustálená a utváří si ji až recipient v procesu čtení. Navíc těch „skutečných“ tj. neuzavřených hypertextů, tak jak o nich „snili“ teoretikové hypertextu, v praxi mnoho neexistuje, a tudíž pro ně nejsou vyvinuty, resp. rozvinuty adekvátní nástroje popisu. Je otázkou, zda je vůbec možné je analyzovat aparátem lingvistickým, či by nebylo vhodnější vzhledem k jejich ergodicky dynamické povaze zapojit pro popis fungování spíše aparát teorie počítačových her.³²¹

Dnes se navíc spíše než čistě hypertextové formy, objevují různé hybridní textové formy, jako např. interaktivní beletrie, multimediální beletrie (*multimedia fiction*), blogový román (*blog fiction*), počítačové hry, internetová fan fiction, SMS román (*cell phone fiction*) a různé formy digitální poezie; existuje také řada (nejen) beletristických prací na online sociálních sítích, které obsahují v sobě obsahují principy hypertextového způsobu odkazování a stojí na pomezí mezi elektronickým textem a hypertextem.

K diskusi také zůstává, zda je vůbec třeba se snažit o zvláštní vyčleňování „hypertextu“ v elektronickém prostředí, kdy se text podobá spíše „textuální proudě“ různých diskusí na internetu, online sociálních sítích, které jasně ukazují na intra i intertextuální dynamiku online prostředí, a jakýkoliv pokus o vymezení z hlediska textové formy by bylo proti povaze těchto textů. (srov. Patráš 2009: 41)

Hypertextové formy (či typy textů), o kterých píše teoretikové hypertextu, se nejenže v praxi příliš nevyskytují, ale také čtenáři ve skutečnosti netouží příliš po oně

³²¹ Např. tzv. *základní model* pro strukturní analýzu digitálních her (MDA) – viz Hunicke – LeBlanc – Zubek 2004.

významové neukončenosti a „svobodě“ v míře popisované „otci“ teorie hypertextu (Bolter 1991, Landow 1991, Joyce 1991).

Zvolená perspektiva také ukázala, že současný stav bádání příliš nereflektuje onu diskrepanci mezi neomezenými možnostmi nelineární textové produkce dané technologiemi počítačů na jedné straně a neexistujícími případy nelineární neomezené textové produkce jakožto textového procesu v praxi. V praxi také existuje jen velmi málo případů elektronických hypertextů, kdy je čtenáři dána možnost participovat aktivně na restrukturalizaci hypertextu, a to i v případě, že technologie počítače by tzv. kolaborativní spoluautorství umožňovala. Tím se nabízí tento závěr:

„Znamená to, že hypertext neexistuje? Že vize interaktivního, hyperlinky propojeného komunikačního systému byla pouhým technologickým snem? Možná je kulturní transformace komplexnější než jsme byli zvyklí o ní přemýšlet. Možná, že hypertext neexistuje mimo nás, ale v nás. Vytvořili jsme si asi až příliš přemrštěný obraz materiální podoby hypertextu.“ (Castells 2001: 202)

LITERATURA

- Aarseth, J. E. [1994] 2003. „Nonlinearity and Literary Theory.“ Pp. 762–780 in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press.
- Aarseth, J. E. 1997. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Aarseth, J. E. 2003. „We All Want to Change the World.“ Pp. 415–489 in *Digital Media revisited*. Ed. Liestøl G. – Morrison A. – Rasmussen, T. Cambridge – Massachusetts - London: MIT Press.
- Alexander, P. A. – Kulikowich, J. M. – Jetton, T. L. 1994. „The role of subject-matter knowledge and interest in the processing of linear and nonlinear texts.“ Pp. 201–252 in *Review of Educational Research 1994*, r. 64, č. 2.
- Andersen, P. B. [1990] 1997. *A Theory of Computer Semiotics. Semiotic Approaches to Construction and Assessment of Computer Systems*. Cambridge.
- Atkinson. S. – Knee, M. 1990. *Hypertext/Hypermedia: An Annotated Bibliography* (Bibliographies and Indexes in Science and Technology). Greenwood.
- Baldyga, Z. 2012. „Klikněte zde. Mluvčí, příjemce a proces četby literárního hypertextu.“ In *Kniha, filmový pás, internet*. Ed. Jedličková, A. [online]. 2012. <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2011/sbornik>.
- Barker, Ch. 2006. *Slovník kulturních studií*. Praha, Portál.
- Barthes, R. 2007. *S/Z*. Praha: Garamond.
- Beeman, W. a kol. 1987. „Hypertext and Pluralism: From Lineal to Non-Lineal Thinking“. Pp. 67–88 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Bell, A. 2010. *The Possible Worlds of Hypertext Fiction*. Basingstoke, UK: Palgrave-Macmillan.
- Bell, A. – Ensslin A. 2011. „I know what it was. You know what it was': Second Person Narration in Hypertext Fiction.“ Pp. 311–329 in *Narrative*, r. 19, č. 3.
- Bell, A. 2010. *The Possible Worlds of Hypertext Fiction*. Basingstoke, UK: Palgrave-Macmillan.
- Bentele, G. – Hess-Lüttich, E.W.B. *Zeichengebrauch in Massenmedien*. 1985. Tübingen: Niemyers.
- Bentele, G. (eds.). 1981. *Semiotik und Massenmedien*. München: Ölschläger.
- Berk, E. 1991. „A Hypertext Glossary.“ Pp. 535–554 in *Hypertext /Hypermedia Handbook*. Eds. Berk, E. – Devlin, J. New York: McGraw-Hill.
- Berners Lee, T. 2000. *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web*. New York: Collins.
- Berners Lee, T. 2000. *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web*. New York: Collins.
- Bernstein, M. – Landow, G. P. a kol. 1996. „The Process of Discovery: Hypertext and Scholarship.“ Pp. 243–260 in *Hypertext '96 – Proceedings of the Seventh ACM Conference on Hypertext*. 1996. Chapel Hill: ACM.
- Bernstein, M. 1998. „Patterns of Hypertext“. Pp. 21–29 in *Hypertext '98 – Proceedings of the Ninth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 1998. Chapel Hill: ACM.
- Bernstein, M. – Brooks, K. M. – Crampes, M. – Nanard, M. – Balpe, J. P. – Cayley, J. 1997. „Hypermedia and The Future of Authorship.“ Pp. 238 in *Hypertext '97 – Proceedings of the Eighth ACM Conference on Hypertext*. 1997. Chapel Hill: ACM.

- Birkerts, S. 1994. *The Gutenberg elegies: The fate of reading in an electronic age*. Boston: Faber and Faber.
- Bolter, J. D. – Joyce, M. 1987. „Hypertext and Creative Writing.“ Pp. 41–50 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Bolter, J. D. 1991. *Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing*. Hillsdale.
- Bolter, J. D. 1992. „Literature in the Electronic Writing Space.“ Pp. 19–42 in *Literacy Online: The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers*. Ed. Tumon, M. Pittsburgh University Press.
- Bolter, J. D. 1994. „Topographic Writing: Hypertext and the Electronic Writing Space.“ Pp. 105–118 in *Hypermedia and Literary Studies*. Eds. Delany, P. – Landow, G. P. Massachusetts: The MIT Press.
- Bolter, J. D. 2001. *Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing*. New Jersey: Lawrence Earlbaum A. P-
- Bolter, J. D. 2003. „Theory and Practice in New Media Studies.“ Pp. 15–33 in *Digital Media revisited*. Ed. Liestøl G. – Morrison A. – Rasmussen, T. Cambridge – Massachusetts - London: MIT Press.
- Bolter, J. D. – Grusin, R. 2010. „Imediace, hypermediace, remediace.“ Pp. 69–93 in *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Ed. Dvořák, T. Praha: Karolinum.
- Borges, J. L. [1941] 2009. „Zahrada, ve které se cestičky rozvětvují.“ In *Spisy I: Fikce, Alef*. Praha: Argo.
- Brier, S. 1995. „Cyber-semiotics: On autopoiesis, code-duality and sign games in biosemiotics.“ Pp. 3–14. In *Cybernetics and Human Knowing*, ročník 3, č. 1.
- Brier, S. 2013. „Cybersemiotics: A New Foundation for Transdisciplinary Theory of Information, Cognition, Meaningful Communication and the Interaction Between Nature and Culture.“ Pp.220–263 in *Integral Review*. Ročník 9, číslo 2.
- Brinker, K. 1992. *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmid.
- Bublitz, W. 1999. „Introduction: Views of Coherence.“ Pp. 1–10 in Bublitz, W. – Uta L. 1999.
- Ventola E. (eds.) *Coherence in Spoken and Written Discourse*. How to create it and how to describe it. Selected papers from the International Workshop on Coherence, Augsburg, 24–27 April 1997. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Bublitz, W. 2005. „The user as 'cyberego': text, hypertext and coherence.“ Pp. 311–324. In Moessner, L. - Schmidt Ch. M. (eds.) *Anglistentag 2004 Aachen, Proceedings*. Trier: WVT.
- Bublitz, W. 2006. „It utterly boggles the mind: knowledge, common ground and coherence.“ Pp. 359–386 in *Language and Memory: Aspects of Knowledge Representation*. Ed. Pishwa, H. Berlin: De Gruyter.
- Bublitz, W. 2008. „'Sailing the islands or watching from the dock': the treacherous simplicity of a metaphor. How we handle 'new (electronic) hypertext' versus 'old (printed) text'.“ Pp. 249–273. In *Language, People, Numbers: Corpus Linguistics and Society*. Ed. Gerbig, A. – Mason O. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Bublitz, W. – Uta, L.. 1999. „Disturbed Coherence: 'Fill me in'“ Pp. 153–175 in *Coherence in Spoken and Written Discourse. How to create it and how to describe it*. Ed. Bublitz, W. – Uta L. – Ventola E. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Bush, V. 1945. „As We May Think. Atlantic Monthly.“ Pp. 101–108 in *Atlantic Monthly*, r. 176, č. 1.

- Bush, V. [1945] 2003. „As We May Think“ Pp. 37–47 in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press.
- Bush, V. [1967] 1991. „Memex Revisited.“ Pp. 197–216 in *From Memex to Hypertext: Vannevar Bush and the mind's machine*. Ed. Nyce, J. – Kahn, P. Boston/San Diego: Academic Press.
- Calvi, L. 1999. „Lector in rebus: The Role of the Reader and the Characteristics of Hyperreading.“ Pp. 101–109 in *Hypertext '99 – Proceedings of the Tenth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 1999. Chapel Hill: ACM.
- Calvi, L. 2000. „Text and Hypertext: Always a Binary Relationship?“ Pp. 218 – 219 in *Hypertext '00 – Proceedings of the Eleventh ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 2000. Chapel Hill: ACM.
- Castells, M. 2001. *The Internet Galaxy*. Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford: OUP.
- Castells, Manuel (ed.). *Network Society*.
- Charney, D. „Comprehending Non-linear Text: The role of discourse cues and reading strategies.“ Pp. 109–220 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Cicconi, S. 1999. „Hypertextuality.“ Pp. 21–43 in Inkinen, S. (ed.) 1999.
- Gorayska, B. – Mey, J. L. (eds.) 1996. *Cognitive Technology: In Search of a Humane Interface*. Amsterdam: North Holland.
- *Concise Encyclopedia of Computer Science*. 2004. Ed. Reilly, E.D. Chichester UK: John Wiley and Sons.
- Coover, R. 1992a. „Hypertext: Beyond the End of the Book“. P. 289 in *Hypertext '92 – Proceedings of ECHT 92 the Fourth ACM Conference on Hypertext*. 1992. Chapel Hill: ACM.
- Coover, R. – Becker, H. – Douglas, J. – Joyce, M. – Moulthrop S. (a kol.). 1993. „Hypertext Fiction: Structure and Narrative.“ Pp. 1–13 in *Hypertext '93 – Proceedings of ACM Hypertext 93 Conference*. 1993. Chapel Hill: ACM.
- Coover, Robert. 1992b. „The End of the Books.“ In New York Times. <https://www.nytimes.com/books/98/09/27/specials/coover-end.html>. (1. 2. 2015)
- Corns 1986: „Literary Theory and Computer-based Criticism: Current Problems and Future Prospects.“ Pp. 221 – 227. In *Mühodes quantitatives et informatiques dans Ntude des textes: Colloque International CNRS*. Ed. Brunet, E. Geneve/Paris: Slatkine-Champion.
- Cover, R. 2007. „Inter/aktivní publikum: Interaktivní média, narativní kontrola a revize dějin publika.“ Pp. 195–207 in *Mediální studia* 2007, r. 2, č. 2.
- Crane, G. 1987. „From the Old to the New: Integrating Hypertext into Traditional Scholarship.“ Pp. 51–55 in *Proceedings of ACM Hypertext 87 Conference November 13–15, 1987*. Weiss, S. – Schwartz, M. (eds.). Chapel Hill, North Carolina.
- Clonklin, J. 1987. „Hypertext: An Introduction and Survey.“ Pp. 17–44. Computer 20
- Dahlberg, L. 2004: „Internet Research Tracings: Towards Non-Reductionist Methodology.“ in *Journal of Computer-Mediated Communication* 2004, r. 9, č. 3. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2004.tb00289.x/full> (1. 3. 2015)
- Denning P. J. 2005. „Is computer science science?“ Pp. 27–31 in *Communication ACM* r. 48, č. 4

- Dicks, B. – Mason, B. – Coffey, A. – Atkinson, P. 2005. *Qualitative Research and Hypermedia. Ethnography for the Digital Age*. Sage.
- Doob, P. R. 1990. *The Idea of Labyrinth from Classical Antiquity through the Middle Ages*. Ithaca: Cornell University Press.
- Douglas, J. Y. 1989. „Beyond Orality and Literacy: Toward Articulating a Paradigm for the Electronic Age.“ Pp. 12–22 in *Computers and Composition 1989*, č. 6.
- Eco, U. 1992. „Hypermedia for Teaching and Learning: A Multimedia Guide to the History of European Civilization (MuG).“ Pp. 228 in *Hypertext '92 – Proceedings of ECHT 92 the Fourth ACM Conference on Hypertext*. 1992. Chapel Hill: ACM.
- Eco, U. 1996. „Afterword.“ Pp. 295–306 in *The Future of the Book*. Ed. Nunberg, G. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Eco, U. 2012. *Od stromu k labyrintu*. Praha: Argo.
- Eco, U. 1997. *Šest procházek literárními lesy*. Olomouc: Votobia.
- Egan, D. E. – Lesk, M. E. – Ketchum R. D. – Lochbaum, C. C. – Remde, J. a kol. 1991. „Hypertext for the Electronic Library? CORE Sample Results.“ Pp. 299–312 in *Hypertext '91 – Proceedings of ACM Hypertext 91 Conference*. 1991. Chapel Hill: ACM.
- Eggins, S. 2004. *Introduction to Systemic Functional Linguistics*. 2. vydání. A&C Black.
- Ehrmann S. C. – Erde, S. – Morrell, K. – Weissman R. F. E. 1989. „Hypertext and Higher Education: A Reality Check.“ Pp. 393 in *Hypertext '89 – Proceedings of ACM Hypertext 89 Conference*. 1989. Chapel Hill: ACM.
- Eisenstein, E. 1979. *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- *Encyclopedia of Computer Science*. 2000. 4. vydání. Ed. Ralston, A. – Reilly, E. D. – Hemmendinger, D. New York: Nature Pub. Group.
- Engberg, M. 2014. „Digital Fiction.“ Pp. 138–142 in *Johns Hopkins Guide to Digital Media and Textuality*. Ed. Ryan, M.–L. – Emerson, L. – Robertson, B. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Engebretsen, M. 1997. „Hyper-News: Revolution or Contradiction?“ Pp. 222 – 223 in *Hypertext '97 – Proceedings of the Eighth ACM Conference on Hypertext*. 1997. Chapel Hill: ACM.
- Ensslin, A. 2007a. *Canonizing Hypertext: Explorations and Constructions*. London: Continuum.
- Ensslin, A. 2014a. „Hypertextuality.“ Pp. 258–264 in *Johns Hopkins Guide to Digital Media and Textuality*. Ed. Ryan, M. L. – Emerson, L. – Robertson, B. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Ensslin, A. 2014b. „Nonlinear Writing.“ Pp. 360–363 in *Johns Hopkins Guide to Digital Media and Textuality*. Ed. Ryan, M. L. – Emerson, L. – Robertson, B. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press..
- Ess, Ch. 1991. „The Pedagogy of Computing: Hypermedia in the Classroom.“ Pp. 277–289 in *Hypertext '91 – Proceedings of ACM Hypertext 91 Conference*. 1991. Chapel Hill: ACM.
- Eskelinen, M. 2001. „Cybertext Theory and Literary Studies. A User's Manual.“). <http://www.altx.com/ebr/ebr12/eskel.htm> (31. 3. 2015)
- Foltz, P. W. 1992. „Readers' comprehension and strategies in linear text and hypertext.“ Technická zpráva č. 9301. Boulder, Co: Institute of Cognitive Science.

- Foltz, P.W. 1996. „Comprehension, Coherence and Strategies in Hypertext and Linear text.“ Pp. 109 –136 in *Hypertext and Cognition*. Ed. Rouet, J.-F. – Levonen, J.J. – Dillon, A.P. – Spiro, R.J. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Freedmen, D. 2006. „Internet transformations ‘Old’ media resilience in the ‘new media’ revolution.“ Pp. 275–290 in *Media and Cultural Theory*. Ed. Curran, J. – Morley, D. London: Routledge.
- Freisler, S. 1994. „Hypertext – Eine Begriffsbestimmung.“ Pp. 19–50 in *Deutsche Sprache*, r. 22, č. 1.
- Fritz, G. 1999. „Coherence in Hypertext.“ Pp. 221–235 in *Coherence in Spoken and Written Discourse. How to create it and how to describe it*. Eds. Bublitz, W. – Uta L. – Eija V. Amsterdam: John Benjamins.
- Fritz, G. - Jucker, A. 2000. (Ed.) *Kommunikationsformen im Wandel der Zeit. Vom mittelalterlichen Heldenepos zum elektronischen Hypertext*. Tübingen 2000.
- Genette, G. [1982] 1997. *Palimpsests*. University of Nebraska.
- Gleick, J. 2013. *Informace. Historie. Teorie. Zápřava*. Praha: Argo.
- Goldman, S. R. 1996. „Reading, writing and learning in hypermedia environments.“ Pp. 7–42 in *Cognitive aspects of electronic text processing*. Eds. Van Oostendorp, H. – de Mul, S. Norwood, NJ: Ablex.
- Greco, D. 1996. „Hypertext with Consequences: Recovering a Politics of Hypertext.“ Pp. 85–92 in *Hypertext '96 – Proceedings of the Seventh ACM Conference on Hypertext*. 1996. Chapel Hill: ACM.
- Halasz, F. 1987. „Reflections on NoteCards: Seven Issues for the Next Generation of Hypermedia Systems.“ Pp. 345–365 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Hall, S. [1980] 2005. „Kódování/dekódování.“ Pp. 105–116 in *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Ed. Dvořák, T. Praha: AVU.
- Hall, W. – Davis, H. – Hutchings, G. 1996. *Rethinking Hypermedia. The Microcosm Approach*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Hausenblas, K. 1973. „K základním pojům v oblasti řečové (verbální) komunikace.“ Pp. 21–27 in *Studia Slavica Pragensia*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. – Hoffmannová, J. 1982. „Od syntaxe ke stavbě textu.“ Pp. 427–440 in *Syntax a jej vyučovanie*.
- Hausenblas, K. 1984. „Text, komunikáty a jejich komplexy (zamyšlení pojmoslovné).“ Pp. 1–7 in *Slovo a Slovesnost 1994*, r. 45, č.1.
- Hayles, N. K. 2002. *Writing Machines*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hayles, K. N. (ed.) 2007. *Electronic Literature: What Is It?* Electronic Literature Organization. vol. 1.
- Hayles, K. N. 2008. *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Helander, M. G. – Landauer, T. K., – Prabhu, P. V. (ed.). 1997. *Handbook of Human-Computer Interaction*. 2. vydání, New York: Elsevier Science.
- Helbig, G. 1991. *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Praha: Academia.
- Hess-Lüttich, E. W. B. (ed.) 1982. *Multimedial communication I: Semiotic Problems of Its Notation*. Tübingen: Narr.
- Hess-Lüttich, E. W. B. 1997. „Text, Intertext, Hypertext. Zur Texttheorie der Hypertextualität.“ Pp. 53–83 in *Androïden. Zur Poetologie der Automaten*. Ed. Söring, J. – Sorg, R. New York: Peter Lang.

- Hess-Lüttich, E. W. B. 1999. „Towards a Narratology of Holistic Texts. The Textual Theory of Hypertext.“ Pp. 3–21 in Inkinen, S. (ed.) 1999. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hirschová, M. 1989. *Úvod do teorie textu*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hjelmslev, L. 1972. *O základech teorie jazyka*. Praha.
- Hodge, B. – Tripp, D. 1986. *Children and television: A semiotic approach*. Cambridge: Polity Press.
- Hodge, R. – Kress, G.: *Social semiotics*. 1988. Cambridge: Polity Press
- Hodrová, D. „Text mezi texty“. Pp. 537–545 in *Česká literatura* 2005, r. 51, č. 5.
- Hoffmannová, J. 1985. „Seznamovací inzeráty mladých lidí.“ Pp. 113–123 in *Naše řeč* 1985, r. 68, č. 3.
- Hoffmannová, J. 1997. *Stylistika a ...* Praha: Trizonia.
- Hoffmannová, J. 1987. „Modelování textových typů ve vztahu ke komunikačním procesům.“ Pp. 81–98 in *Slovo a slovesnost* 1987, r. 48, č. 2.
- Hoffmannová, J. 1989. „Modelování textových typů ve vztahu ke komunikačním procesům II.“ Pp. 187–204 in *Slovo a slovesnost* 1989, r. 50, č. 3.
- Hoffmannová, J. 1992. „K charakteristice postmoderního textu. Pp. 171–184 in *Slovo a slovesnost* 1992, r. 53 č. 3.
- Höflerová, E. 2003. „The Hypertext in the Teaching-Learning Process.“ Pp. 85–88 in *Information and Communication Technology in Education*. Ed. Mechlová, E. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Höflerová, E. 2003. „Text a hypertext v procesu učení.“ Pp. 3–69 in Höflerová, E. – Hrazdilová, A. *Informační zdroje*. Ostrava: PdF OU.
- Höflerová, E. 2008. „Vlastnosti učebního hypertextu v elektronickém prostředí.“ Pp. 353–357 in *Člověk – jazyk – text*. Ed. Jaklová, A. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Höflerová, E. 2009. „Soudržnost nelineárního elektronického textu.“ Pp.148–152 in *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*. Ed. Mitter, P. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- Höflerová, E. 2011. „Specifika intextu.“ Pp. 289–298 in *Stylistyka*, r. 20, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Höflerová, E. 2011/12. „Interaktivita v elektronických učebních textech.“ Pp. 222–228 in *Český jazyk a literatura*, r. 62, č. 5.
- Höflerová, E. 2013. „Elektronický hypertext.“ Pp. 184–197 in *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny 2*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hochheiser, H. – Lazar, J. 2007. „HCI and Societal Issues: A Framework for Engagement.“ Pp. 229–374 in *International Journal of Human-Computer Interaction*, r. 23, č. 3.
- Holsanova, J. 2014. „Reception of multimodality: Applying eye tracking methodology in multimodal research.“ Pp. 285–296 in *Routledge handbook of multimodal research*. 2. vydání. Ed. Jewitt, C. London: Routledge.
- Homoláč, J. 1994. „Transtextovost a její typy I.“ Pp. 18–33 in *Slovo a Slovesnost* 1994, r. 55, č. 1.
- Homoláč, J. 1994. „Transtextovost a její typy II.“ Pp. 99–105 in *Slovo a Slovesnost* 1994, r. 55, č. 2.
- Horáková, J. 2013. „Čas pro softwarová studia.“ Pp. 4–10 in *Ezin TIM* 2013, r. 3, č. 1–2. Brno: Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

- Huber, O. 2003. *Hyper-text-linguistik: TAH: ein textlinguistisches Analysemodell für Hypertexte. Theoretisch und praktisch exemplifiziert am Problemfeld der typisierten Links von Hypertexten im World Wide Web.* Herbert Utz Verlag.
- Hunicke, R., Leblanc, M., Zuber, R. 2004. „MDA: A formal approach to game design and game research.“ In *Proceedings of the Challenges in Games AI Workshop, Nineteenth National Conference on Artificial Intelligence.* <http://www.cs.northwestern.edu/~hunicke/MDA.pdf> (31. 1. 2015).
- Chvojková, P. 2008. „Prolegomena k teorii hypertextu.“ Pp. 136–145 in *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie "cutting-edge"*. Ed. Polách, V. P. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Chvojková, P. 2009. „K problematice užívání termínu hypertext a jeho vymezení.“ in *Terminologické fórum II. Socioterminológia, textová a prekladová terminológia.* Ed. Cíbiková, I. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne.
- Jones, Ch. – Shao, B. 2011. „The net generation and digital natives: implications for higher education.“ In *Higher Education Academy.* <http://heacademy.ac.uk>. (31. 1. 2015).
- Iedema, R. 2003. „Multimodality, resemiotization: extending the analysis of discourse as multi-semiotic practice.“ Pp. 69–92 in *Visual Communication 2003*, r. 2, č. 29.
- Inkinen, S. (ed.). 1999. *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication.* Berlin: Walter de Gruyter.
- Johnson, S. – Milani, T. M. – Upton, C. 2010. „Language ideological debates on the BBC Voices website: hypermodality in theory and practice.“ Pp. 223–251 in *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics.* Ed. Johnson, S. – Milani, T. M. London: Continuum.
- Jonassen, D. H. 1986. „Hypertext Principles for Text and Courseware Design.“ Pp. 269–292 in *Educational Psychologist* 1986, r. 21, č. 4.
- Joyce, M. 1991. „Storyspace as a Hypertext System for Writers and Readers of Varying Ability.“ Pp. 381–387 in *Hypertext '91 – Proceedings of ACM Hypertext 91 Conference.* 1991. Chapel Hill: ACM.
- Joyce, M. [1988] 1995a. „Siren Shapes. Exploratory and Constructive Hypertexts.“ In *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics.* Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Joyce, M. 1995b. *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics.* Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Joyce, M. 1997. „Nonce Upon Some Times: Rereading Hypertext Fiction.“ Pp. 579–597 in *Modern Fiction Studies* r. 43, č. 3.
- Jucker, A. H. 2002. „Hypertextlinguistics: Textuality and typology of hypertexts.“ Pp. 29–51 in *Text Types and Corpora. Studies in Honour of Udo Fries.* Ed. Fischer, A. – Tottie, G. – Lehmann, H. M. Tübingen: Gunter Narr.
- Juráček, P. a kol. 1966. *Člověk a jeho dům: Technický scénář večerního pořadu Kinoautomatu.* Praha: Filmové studio Barrandov.
- Juráček, P. a kol. 1966. *Kinoautomat – Člověk a jeho dům: Literární scénář večerního pořadu Kinoautomat.* Praha: Filmové studio Barrandov.
- Kamil, M. L. – Lane, D. M. 1998. „Researching the relationship between technology and literacy? An agenda for the 21st century.“ in *Handbook of literacy and technology: Transformations in post-typographic world.* Ed. McKenna, M. – Reinking, D. – Labbo, L. D. – Kieffer, R. Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum Associates.

- Kamil, M. L. – Mosenthal, Peter B. – Pearson, P. D. – Barr, R. 2014. *Handbook of Reading Research*. Svazek 3. London: Routledge.
- Kangaskoski, M. 2013. „Read Fast, Die Young? – Interpreting Young-Hae Chang Heavy Industries' Flash Poem Dakota.“ In: *Electronic Literature Organization*. <http://conference.eliterature.org/critical-writing/read-fast-die-young-%E2%80%93-interpreting-young-hae-chang-heavy-industries%E2%80%93-flash-poem> (31. 3. 2015).
- Kaplan, N. 1991. „Reading and Writing the Word: Ideology, Technology, and the Future of Writing Instruction.“ In *Evolving Perspectives on Computers and Composition Studies: Questions for the 1990's*. Ed. Hawisher, G. E. – Selfe, C. L. Houghton, MI: Computers and Composition Press, 1991.
- Kaplan, N. – Moulthrop, S. 1993. „Seeing Through the Interface: Computers and the Future of Composition.“ Pp. 253–270 in *The Digital Word: Text Based Computing in the Humanities*. Ed. Landow, G. P. – Delany, P. Cambridge/MA.
- *Kinoautomat. Literární scénář*. 1973. Praha: Filmové studio Barrandov.
- Kitzman, A. 2006. *Hypertext Handbook: The Straight Story*. New York: Peter Lang.
- Koch, W. A. 1971. *Varia semiotica*. Hildesheim: Olms
- Koch, W. A. (ed.) 1990. *Semiotics in the individual sciences*. Bochum: Brockmeyer.
- Kořenský, J. 1997. „Kam se vlna obrací aneb nikoli anti-Beaugrande.“ Pp. 161–173. *Slovo a Slovesnost*, 58, 1997.
- Kořenský, J. 1998. *Proměny myšlení o řeči*. Praha: Filozovická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kořenský, J. 2000. „Procesuální gramatika a linearita textu.“ Pp. 251–259 in *Člověk a jeho jazyk 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Ed. Buzássyová, K. Bratislava: Veda.
- Kořenský, J. 2003a. „Co můžeme/máme/musíme zkoumat - jazyk nebo komunikaci?“ Pp.21–24. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii, Banská Bystrica 3.-4. 2003*. Ed. Vladimír Patráš. Banská Bystrica: Univ. M. Bela.
- Kořenský, J. 2003b. „Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení.“ Pp. 1–7 in *Slovo a slovesnost 2003*, r. 64, č. 1.
- Kořenský, J. 2004. *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kořenský, J. 2007. Paradigmata zkoumání řečové komunikace. Pp. 163–169 in *Slovo a Slovesnost 2007*, r. 68, č. 3.
- Kořenský, J. 2008a. „Sémiotické parametry vývoje mezilidské komunikace.“ Pp. 7–12 in *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- Kořenský, J. 2008b. „Sémiotika sdělování a její terminologické problémy.“ Pp. 95–100 in *Média dnes – reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kořenský, J. 2014a. „Interpretace řeči a interpretace řeči.“ Pp. 17–20 in *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Eds. Orgoňová, O. - Muziková, K. - Popovičová Sedláčková, Z. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě.
- Kořenský, J. 2014b. *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kořenský, J. 2014c. „Sémiotické parametry vývoje mezilidské komunikace.“ Pp. 219–224 in *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- Kořenský, J. 2014d. „Teorie nových médií a transformace prostředku na subjekt?“ Pp. 132–136 in *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Ed. Kesselová J. - Imrichová M. – Ološtiak M. Prešov: Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity v Prešove. <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova4/subor/tiraz> (31. 3. 2015).
- Koskimaa, R. 200. *Digital Literature. From Text to Hypertext and Beyond*. Disertační práce. <http://users.jyu.fi/~koskimaa/thesis/thesis.shtml> (31. 3. 2015).
- Knox, J. 2007. „Visual-verbal communication on online newspaper homepages“. Pp. 19–53 in *Visual Communication 2007*, r. 6, č. 1.
- Kok, K.C.A. 2004. „Multisemiotic Mediation in Hypertext“ Pp. 131–62 in *Multimodal Discourse Analysis: Systemic Functional Perspectives*. Ed. O'Halloran, K. L. London: Continuum.
- Kress, G. 2003. *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge.
- Kress, G. – Van Leeuwen, T. 2001. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Edward Arnold.
- Kress, G. – Van Leeuwen, T. 2006. *Reading Images: the Grammar of Visual Design*. 2. vydání. London: Routledge.
- Kuhlen, R. 1991. *Hypertext. Ein nicht-lineares Medium zwischen Buch und Wissensbank*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Lakoff, G. – Johnson, M. 2002. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Lanham, R. A. 1989. „The Electronic Word: Literary Study and the Digital Revolution.“ Pp. 265–290 in *New Literary History 1989*, r. 20.
- Lanham, R. 1993. *The Electronic Word: Democracy, Technology, and the Arts*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lapčík, M. „K epistemologii komunikace/médií: je třeba hledat nové paradigma?“ Pp. 11–35 in *Kultura-média-komunikace. Myšlení komunikace a médií. Diskurs(isní analýza) zpravodajství 2/2009*. Olomouc: CKMS a UP.
- Landow, G. P. 1987. „Relationally Encoded Links and the Rhetoric of Hypertext.“ Pp. 331–343 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Landow, G. P. – Delany, P. 1991a. „Hypertext, Hypermedia and Literary Studies: The state of the Art.“ In *Hypermedia and Literary Studies*. Ed. Delany, P. – Landow, G. MIT Press.
- Landow, G. P. 1991b. „The Rhetoric of Hypermedia: Some Rules for Authors.“ Pp. 81–103 in *Hypermedia and Literary Studies*. Eds. Delany, P. – Landow, G. MIT Press.
- Landow, G. P. 1992. *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore.
- Landow, G. P. – Delany, P. (eds.). 1993. *The Digital Word: Text Based Computing in the Humanities*. Cambridge/MA.
- Landow, G. P. – Delany, P. 1993. „Managing the Digital World, The Text in an Age of Electronic Reproduction.“ Pp. 3–28 in *The Digital Word: Text Based Computing in the Humanities*. Ed. Landow – Delany (eds.). Cambridge/MA.
- Landow, G. P. (Ed.) 1994a. *Hypertext, text, theory*. Baltimore.
- Landow, G. P. (Ed.) 1994b. *Hypertext and Literary Theory*. Baltimore.
- Landow, G. P., *Hypertext 2.0*, Baltimore u.a. 1997
- Landow, G. P. 1998. „Hypertext a kritická teorie – Hypertextový Derrida, poststrukturalista Nelson?“ Pp. 9–21 in *Biograph 1998*, č.6.

- Landow, G. P. 2003. „The Paradigm Is More Important Than the Purchase. Educational Innovation and Hypertext Theory.“ Pp. 35–64 in *Digital Media revisited*. Ed. Liestøl G. – Morrison A. – Rasmussen, T. Cambridge – Massachusetts – London: MIT Press.
- Landow, G. P. 2006. *Hypertext 3.0*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Lanham, R. A. 1993. *The Electronic Word. Democracy, Technology, and the Arts*. The University of Chicago Press.
- Ledgerwood, M. D. 1997. „Hypertextuality and multimedia literature.“ Pp. 548–558 in *Semiotics of the Media: State of the Art, Projects and Perspectives*. Ed. Nöth, W. Mouton de Gruyter: Berlin.
- Leggett, J. 1998. „Camping on the Banks of the Hypermedia Literature: Waiting for (a Hyperliterate) Civilization to Arrive“ Pp. 305 in *Hypertext '98 – Proceedings of the Ninth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 1998. Chapel Hill: ACM.
- Lemke, J. 1999. „Discourse and organizational dynamics: website communication and institutional change.“ Pp. 21–47 in *Discourse & Society* 1999, r. 10, č. 1.
- Lemke, J. 2002. „Travels in hypermodality“. Pp. 299–325 in *Visual Communication* 2002, r. 1, č. 3.
- Levine, P. – Scollon, R. (eds). 2004. *Discourse and Technology: Multimodal Discourse Analysis*. Georgetown: Georgetown University Press.
- Machin, D. 2007. *Introduction to Multimodal Analysis*. London: Hodder Arnold.
- Liestøl, G. 1994. „Wittgenstein, Genette, and the Reader's Narrative in Hypertext.“ Pp. pp 87–120 in *HYPER / TEXT / THEORY*. Ed. Landow, G. P. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Liestøl G. – Morrison A. – Rasmussen, T. (eds.) 2003. *Digital Media revisited*. Cambridge – Massachusetts – London: MIT Press.
- Lévy, P. 2000. *Kyberkultura*. Praha: Karolinum.
- Lister, M. – Dovey, J. – Giddings, S. – Grant, I. – Kelly, K. 2003. *New Media: A critical Introduction*. London: Routledge.
- Lotman, J. 1990. *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava.
- Lotman, J. M. 1995. „Text v textu.“ Pp. 13–27 in *Tartuská škola*. Ed. Bernard, J. Praha: Národní filmový archív.
- Luesebrink, M.C. 1998. „The Moment in Hypertext: A brief Lexicon of Time.“ Pp. 106 – 112. in: *Proceedings: ACM Hypertext '98, Pittsburgh, PA, Jun 20-24, 1998*.
- Mai, H. P. 1991. „Bypassing Intertextuality.“ Pp. 30–59 in *Intertextuality*. Ed. Plett, H. 1991.
- Macek, J. 2004. „Koncept rané kyberkultury.“ Pp. 35–65 in *Média a realita*. Brno: FSS MU.
- Macek, J. 2010. *Poznámky ke studiím nových médií*. Disertační práce. Katedra sociologie FSS MU Brno.
- Macek, J. 2011. „Poznámky k vývoji nových médií.“ Pp. 6–35 in *Mediální studia* 2011, r. 6, č. 1.
- Macek, J. 2012: „Poznámky k okouzlení novostí nových médií.“ Pp. 6–16 in *Mediální studia* 2012, r. 7, č. 1.
- Macek, J. 2013. *Poznámky ke studiím nových médií*. Brno: Masarykova univerzita Brno.
- Macurová, A. – Mareš, P. 1992. *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Univerzita Karlova.
- Machin, D. – van Leeuwen, T. 2007. *Global Media Discourse: A Critical Introduction*. London: Routledge.

- Manovich, L. 1999. „Database as symbolic form.“ Pp. 80–99 in *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 1999, r. 5, č. 2.
- Manovich, L. 2001. *The Language of New Media*. Cambridge/MA.
- Manovich, L. 2013. „Media After Software.“ Pp. 30–37 in *Journal of Visual Culture* 2013, r. 12, č. 1. http://softwarestudies.com/cultural_analytics/Manovich.Media_after_software.2012.pdf.
- Marešová, H. 2006. „K teorii hypertextu.“ Pp. 206–209 in *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis?* Ed. Pořízka, P. – Polách, V. P. Univerzita Palackého: Olomouc.
- Marešová, H. 2006. „K hypertextové struktuře.“ Pp. 42–49 in *Čeština doma a ve světě 2006*, r. 14, č. 1-4.
- Marshall, C. C. – Irish, P. M. 1989. „Guided Tours and On-Line Presentations: How Authors Make Existing Hypertext Intelligible for Readers.“ Pp. 15–26 in *Hypertext '89 – Proceedings of ACM Hypertext 89 Conference*. 1989. Chapel Hill: ACM.
- McHoul, A. - Roe, P. 1996. „Hypertext and reading cognition.“ Pp. 347–359 in *Cognitive Technology: In Search of a Humane Interface*. Ed. Gorayska, B. – Mey, J. L. Amsterdam: North Holland
- McKenna, M. – Labbo, L. D. – Kieffer, R. – Reinking, D. (Eds.) 1998. *Handbook of literacy and technology: Transformations in post-typographic world*. Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum Associates
- McKnight, C. – Dillon, A. – Richardson, J. 1991. *Hypertext in Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLuhan, M. H. 2011. [1964]. *Jak rozumět médiím. Extenze člověka*. Praha: Mladá Fronta.
- Jak rozumět médiím: Extenze člověka. Praha 1991
- McMillan S. – Downes, E.. 2000. „Defining Interactivity: A Qualitative Identification of Key Dimensions.“ Pp. 157–179 in *New Media & Society* r. 2, č. 2.
- Meyrowitz, N. 1989. „Hypertext – Does it Reduce Cholesterol, Too?“ Pp. 287–288 in *From Memex to Hypertext. Vannevar Bush and the Mind's Machine*. 1991. Ed. Nyce, J. M. – Kahn, P. Boston/San Diego: Academic Press.
- Michalak, S. – Coney, M. 1993. „Hypertext and the Author/Reader Dialogue.“ Pp. 174-182 in *Hypertext '93 – Proceedings of ACM Hypertext 93 Conference*. 1993. Chapel Hill: ACM.
- Miles, A. 1999. „Cinematic Paradigms for Hypertext.“ Pp. 217–225 in *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies* 1999, r.13, č. 2.
- Miles, A. 2009. „Hypertext Teaching.“ Pp. 223–238 in *Reading Hypertext*. Ed. Bernstein, M. – Greco, D. Watertown: Eastgate.
- Mosco, V. 2004. *The Digital Sublime: Myth, Power and Cyberspace*. Cambridge: MIT Press.
- Moulthrop, S. 1989. „Hypertext and "the Hyperreal"“. Pp. 259–267 in *Hypertext '89 – Proceedings of ACM Hypertext 89 Conference*. 1989. Chapel Hill: ACM.
- Moulthrop, S. 1991. „Toward a Paradigm for Reading Hypertexts: Making Nothing Happen in Hypermedia Fiction.“ Pp. 65–78 in *Hypertext/Hypermedia Handbook*. Ed. Berk, E. – Devlin, J. New York: Mcgraw-Hill.
- Moulthrop, S. (2003 [1991]). „You Say You Want a Revolution? Hypertext and the Laws of Media.“ Pp. 692–704 in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press.

- Moulthrop, S. 1991. „Reading from the Map“ Metonymy and Metaphor in the Fiction of Forking Paths.“ Pp. 119–132 in *Hypermedia and Literary Studies*. Eds. Delany, P. – Landow, G. P. Massachusetts: The MIT Press.
- Moulthrop, S. 1991. „Beyond the Electronic Book: A Critique of Hypertext Rhetoric.“ Pp. 291–298 in *Hypertext '91 – Proceedings of ACM Hypertext 91 Conference*. 1991. Chapel Hill: ACM.
- Moulthrop, S. – Slattery, D. – Rosenberg, J. – Bernstein, M. – Montfort, N. 2002. „Hypermedia and multimedia.“ Pp. 196 in *Hypertext '02 – Proceedings of the Thirteenth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. Chapel Hill: ACM.
- Muntigl, P. 2004. *Narrative Councelling: Social and Linguistic Processes of Change*. John Benjamins Publishing.
- Murray, J. H. 1997. *Hamlet on the holodeck: The future of narrative in cyberspace*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Nelson, T. H. [1965] 2003. „A File Structure for the Complex, the Changing, and the Indeterminate.“ Pp. 134–145 in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press.
- Nelson, T. H. [1972] 1991. „As We Will Think.“ Pp. 245–259 in *From Memex to Hypertext: Vannevar Bush and the mind's machine*. Ed. Nyce, J. – Kahn, P. Boston/San Diego: Academic Press.
- Nelson, T. H. 1974. *Computer Lib/Dream Machines*. Vlastním nákladem 1974.
- Nelson, T. H. [1974] 2003. „Computer Lib“ Pp. 301–338 in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press. [úvodní kapitola z Nelson 1981]
- Nelson [1981] 2003. „Proposal for a Universal Electronic Publishing System and Archive.“ Pp. 443–461. in *The New Media Reader*. Ed. Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. The MIT Press. [2. kapitola z Nelson 1981]
- Nelson, T. H. 1981. *Literary Machines*. Sausalito, CA: Mindful Press.
- Nelson, T. H. [1974] 1987a. *Computer Lib/Dream Machines*. 2. upravené vydání: Redmond, Washington: Tempus Books/Microsoft Press.
- Nelson, T. H. 1987b. *The Xanadu paradigm*. San Antonio, TX: Project Xanadu.
- Nelson, T. H. 2007. „Back to the Future. Hypertext the Way It Used To Be.“ In *Hypertext 2007, Proceedings of the 18th ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*, September 10-12, 2007. Manchester, UK: ACM. Cit. dle <http://xanadu.com/XanaduSpace/btf.htm>
- Neumüller, M. 2001. *Hypertext Semiotics in the Commercialized Internet*. Dizertační práce. Wien.
- Neumüller, M. 2004. „Hypertext Semiotics. Hypertext Semiotics.“ in *Razón y Palabra*, č. 38. <http://www.razonypalabra.org.mx/anteriores/n38/mneumuller.html> (31. 3. 2015).
- Nielsen, J. 1989. „Hypertext Bibliography.“ Pp. 74–91 in *Hypermedia* r. 1, č. 1.
- Nielsen, J. 1990. *Hypertext & Hypermedia*. New York: Academic Press.
- Nielsen, J. 1995. *Multimedia and Hypertext. The Internet and Beyond*. New York: Academic Press.
- Nielson, J. 1990. „The art of navigating through hypertext.“ Pp. 298–31 in *Communications of the ACM*, č. 33.
- Nöth, W. 1990. *Handbook of Semiotics*. Indiana University Press.
- Nöth, W. 1996. „The Metatextual space“. In *The construal of space in language and thought*. Ed. Dirven, R. – Pütz, M. Berlin: DeGruyter.

- Nöth, W. 1997a. „Representation in Semiotics and in Computer Science.“ Pp. 203–213. *Semiotica* 115.
- Nöth, W. 1997b (ed.). *Semiotics of the Media: State of the Art, Projects and Perspectives*. Mouton de Gruyter: Berlin.
- Nöth, W. 1997c. „The (meta-)textual space.“ Pp. 599–612 in *The Construal of Space in Language and Thought*. Ed. Dirven, R. – Pütz, M. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nöth, W. 1998a. „Die Semiotik als Medienwissenschaft.“ Pp. 47–60 in *Medientheorie und die digitalen Medien*. Ed. Nöth W. – Wenz, K. Kassel: University Press.
- Nöth, W. – Wenz, K. (eds.). 1998b. *Medientheorie und die digitalen Medien*. Kassel: University Press.
- Nunberg, G. (ed.). 1996. *The Future of the Book*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Nyce, J. M. – Kahn, P. (eds.). 1991. *From Memex to Hypertext. Vannevar Bush and the Mind's Machine*. Boston/San Diego: Academic Press.
- Nünning, A. (eds.). 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.
- Oblak, T. 2005. „The lack of interactivity and hypertextuality in online media.“ Pp. 87–106 in *International Communication Gazette* 2005, r. 67, č. 1.
- Ochrana, F. 2009. *Metodologie vědy. Úvod do problému*. Praha: Karolinum.
- Ong, W. J. 2006. *Technologizace slova*. Praha: Karolinum.
- Oren, T. 1987. „The Architecture of Static Hypertexts.“ Pp. 291–306 in *Hypertext '87 Proceedings*. 1987. Chapel Hill: ACM.
- Oren, T. 1991. „Memex: Getting back on the trail.“ Pp. 319–338 in *From Memex to Hypertext: Vannevar Bush and the mind's machine*. Ed. Nyce, J. – Kahn, P. Boston/San Diego: Academic Press.
- Patráš, V. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě.
- Paulson, W. R. 1989. „Computers, Minds, and Texts: Preliminary Reflections.“ Pp. 291–303 in *New Literary History* 1989, r. 20, č. 2.
- Pearl, A. 1989. „Sun's Link Service: A Protocol for Open Linking.“ Pp. 137–146 in *Hypertext '89 – Proceedings of ACM Hypertext 89 Conference*. 1989. Chapel Hill: ACM.
- Packard, E. 1979–1989. *Originator. Choose Your Own Adventure Series*. New York: Bantam Books.
- Piorecký, K. 2012. „Česká literatura a nová média. Prolegomena k tématu“. Pp. 821–850 in *Česká literatura 2012*, r. 60, č. 6.
- Porombka, S. 2001. *Hypertext. Zur Kritik eines digitalen Mythos*. München: Fink.
- Posner, R. – Krampen M. 1981. „Semiotic Circles in Germany. From the Logic of Science to the Pragmatics of Institutions. Pp. 169–212. In *American Journal of Semiotics*, r. 1, č. 1-2.
- Posner, R. – Robering, K. – Sebeok, T. A. (eds.) 1997. *Semiotik/Semiotics. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur/A Handbook on the Sign – Theoretic Foundations of Nature and Culture*. 1. svazek. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Posner, R. – Robering, K. – Sebeok, T. A. (eds.). 1998. *Semiotik/Semiotics. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur/A Handbook on the Sign – Theoretic Foundations of Nature and Culture*. 2. svazek. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

- Posner, R. 2004. „Basic Tasks of Cultural Semiotics.“ Pp. 56–89 in *Signs of Power – Power of Signs. Essays in Honor of Jeff Bernard*. Eds. Withalm, G. – Wallmannsberger, J. Vienna: INST.
- Petöfi, J. S. 1986. „Text, discourse.“ Pp.1080–87 in *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* 3. svazek. Ed. Sebeok, T. A. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ralston, A. – Reilly, E. D. – Hemmendinger, D. (eds.). 1999. *Encyclopedia of Computer Science*. 4. vydání.
- Ribiére, M. 2008. *Humanities Insights: Barthes*. Humanities-Ebooks.
- Ricardo, F. J. 1998. „Stalking the Paratext: Speculations on Hypertext Links as a Second Order Text.“ Pp. 142–151 in *Hypertext '98 – Proceedings of the Ninth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 1998. Chapel Hill: ACM.
- Rau, A. 2000. „Wreader's Digest – How To Appreciate Hyperfiction.“ In *Netzliteratur*. http://www.netzliteratur.net/rau/rau_wreader.htm (31. 3. 2015).
- Rizk, A. - Streitz, N. A. André, J. (eds.). 1990. *Hypertext: Concepts, Systems and Applications, Proceedings of the European Conference on Hypertext*. Cambridge University Press.
- Rizk, A. – Sauter, L. 1992. „Multicard: An Open Hypermedia System.“ Pp. 4 – 10. In *Proceedings of ECHT 92 the Fourth ACM Conference on Hypertext*.
- Rosenberg, J. 1996. „The Structure of Hypertext Activity.“ Pp. 22–30 in *Hypertext 96 - Proceedings of the Seventh ACM Conference on Hypertext March 16-20, 1996*. Washington, DC.
- Rustad, H. K. 2012. „A Short History of Electronic Literature and Communities in the Nordic Countries.“ In *A Journal of art and culture in digital media*, r. 41, č. 1. <http://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/134526> (31. 3. 2015).
- Ryan, M.L. 2001. *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Sager, S. F. 2000. „Hypertext und Hypermedia.“ Pp. 587–603 in *Text- und Gesprächslinguistik / Linguistics of Text and Conversation*. Ed. Brinker, K. – Gerd, A. – Heinemann, W. – Sager, S. F. 1. svazek. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Salmeron, L. – Canas, J. - Kintsch W. – Fajardo I. 2005. „Reading Strategies and Hypertext Comprehension.“ Pp. 171–191 in *Discourse Processes*, ročník 40, č. 3.
- Salter, Ch. 2010. *Entangled. Technology and the Transformation of Performance*. MIT Press.
- Scolari, C., A. 2009. „Mapping conversations about new media: the theoretical field of digital communication.“ Pp. 943–964 in *New Media Society 2009*; č. 11.
- Schegloff, E.A. – Sacks, H. 1974. „Opening up Closings.“ Pp. 289–327 in *Semiotica*, r. 7, č. 4.
- Schreibman, S. – Simens, R. 2008. *A Companion to Digital Literary Studies*. Oxford: Blackwell.
- Schröder, H.: 1993. „Semiotische Aspekte multimedialer Texte.“ Pp. 189–213 in *Fachtextpragmatik*. Ed. Schröder, H. Tübingen: Gunter Narr.
- Silver, D. 2004. „Internet/cyberculture/digital culture/new media/fill-in-the-blank studies.“ Pp. 55–64 in *New Media & Society 2004*, r.6, č. 4.
- Simanowski, R. 2001a. „Autorschaften in digitalen Medien: Einleitung.“ Pp. 3–21 in *Text & Kritik*, č. 152.
- Simanowski, R. (ed.). 2001b. „Digitale Literatur.“ Pp. 74–85 in *Text & Kritik*, č. 152.

- Simanowski, R. 2004a. „Der Autor ist tot, es lebe der Autor – Autorschaften im Internet.“ Pp. 190–215 in *Interaktivität. Ein transdisziplinärer Schlüsselbegriff*. Ed. Bieber, Ch. – Leggewie, E. Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Simanowski, R. 2004b. „Tod des Autors? Tod des Lesers! Death of the Author? Death of the Reader!“ Pp. 79–91 in *p0es1s. Ästhetik digitaler Poesie/The Aesthetics of Digital Poetry*. Ed. Block, W. a kol. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz.
- Skalička, V. 1960. „Syntax promluvy (enunciace).“ Pp. 241–249 in *Slovo a slovesnost* 1960. r. 21, č. 4.
- Slatin, J. 1991. „Reading Hypertext: Order and Coherence in a New Medium.“ Pp. 153–170 in *Hypermedia and Literary Studies*. Eds. Delany, P. – Landow, G. P. Massachusetts: The MIT Press.
- Slouka, M. 1995. *War of the Worlds: cyberspace and the high-tech assault on reality*. New York: Basic Books.
- Smith, J. B. 1997. „The King is Dead; Long Live the King.“ Pp. 240 in *Hypertext '97 – Proceedings of the Eighth ACM Conference on Hypertext*. 1997. Chapel Hill: ACM.
- Snyder, I. 1997. „Beyond the Hype: Reassessing Hypertext.“ Pp. 125–143 in *Hypertext: The Electronic Labyrinth*. Melbourne: Melbourne UP.
- Snyder, I. ed. 1998. *Page to Screen: Taking Literacy into the Electronic Era*. London: Routledge.
- Srba, B. 1981. *Emil František Burian a jeho program poetického divadla*. Praha: Divadelní ústav.
- Storrer, A. 2002. „Coherence in text and hypertext.“ Pp. 156–168 in *Document Design 2002, r. 3, č. 2*.
- Storrer, A. 2013. „Representing dictionaries in hypertextual form.“ Pp. 1244–1253 in *Dictionaries. An international encyclopedia of lexicography. Supplementary volume: Recent developments with special focus on computational lexicography*. Eds. Gouws, H. R. – Heid, U., Schweickhard, W. – Wiegand, H. E. Berlin/New York: de Gruyter. <http://www.studiger.tu-dortmund.de/images/Storrer-hypertext-2011-preprint.pdf> (31. 3. 2015).
- Tolva, J. 1995. „The Heresy of Hypertext: Fear and Anxiety in the Late Age of Print.“ <http://www.ascentstage.com/papers/heresy.html> (31. 3. 2015).
- Tosca, S. P. 2000. „A Pragmatics of Links“. In *Hypertext '00 – Proceedings of the Eleventh ACM Conference on Hypertext and Hypermedia. 2000*. Chapel Hill: ACM.
- Tosca, S. P. 2014. „Linking Strategies.“ Pp. 316–318 in *Johns Hopkins Guide to Digital Media and Textuality*. Eds. Ryan, M. L. – Emerson, L. – Robertson, B. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Travers, Michael. 1989. „A Visual Representation for Knowledge Structures.“ Pp. 147–158 in *Hypertext '89 – Proceedings of ACM Hypertext 89 Conference*. 1989. Chapel Hill: ACM.
- Tyrkkö, J. 2011. *Fuzzy Coherence: Making Sense of Continuity in Hypertext Narratives*. Jyväskylä: University of Helsinki: Bookwell Oy.
- Umiker-Sebeok, J. 1997. „The Semiotic Swarm of Cyberspace: Cybergluttony and Internet Addiction in the Global Village.“ Pp. 239–298 in *Semiotica*, r. 117, č. 2–4.
- Valček, P. 2006. *Slovník literárnej teórie*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Volek, J. 2004. „Mediální studia mezi kritikou ideologie a kritikou informace.“ Pp. 11–34 in *Média a realita*. Brno: Masarykova univerzita.
- Volek, J. – Jiráček, J. – Köpplová, B. 2006. „Mediální studia: východiska a výzvy.“ Pp. 8–20 in *Mediální studia 2006*, r. 1, č. 1.

- Wardrip-Fruin, N. – Montfort, N. (Eds.) 2003. *The New Media Reader*. The MIT Press.
- Wardrip-Fruin, N. 2004. "What Hypertext Is." Pp. 126 – 127 in *Hypertext '04 – Proceedings of the fifteenth ACM conference on Hypertext and hypermedia*. Chapel Hill: ACM.
- Wenz, K. 2000. „Vom Leser zum User?: Hypertextmuster und ihr Einfluss auf das Leseverhalten.“ Pp. 23–24 in *Sprache und Datenverarbeitung* r. 24, č. 1.
- Wenz, K. 1998. „Grammatron: Filling the Gap?“ Pp. 303–304 in *Hypertext '98 – Proceedings of the Ninth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*. 1998. Chapel Hill: ACM.
- Wenz, K. 1997. „Principles of spatialization in text and hypertext.“ Pp. 575–586 in *Semiotics of the Media: State of the Art, Projects and Perspectives*. Ed. Nöth, W. Mouton de Gruyter: Berlin.
- Vieweger, D. 1977. „Úvahy ke gramatice textu: propoziční pojetí textu proti pojetí orientovanému k jednání.“ Pp.1–8 in *Slovo a slovesnost* 1977, r. 38, č. 1.
- Williams, R. 1974. *Television, Technology and Cultural Form*. London: Fontana.
- Williams, R. 1981. *Culture*. London: HarperCollins.
- Ziv, H. – Osterweil, J. L. 1995. „Research issues in the Intersection of Hypertext and Software Environments.“ Pp. 268–280 in *Software Engineering and Human-Computer Interaction: ICSE '94 Workshop on SE-HCI: Joint Research Issues. Sorrento, Italy, May 16-17, 1994. Proceedings*. Eds. Taylor, R. N. – Coutaz, J. Berlin: Springer Verlag.